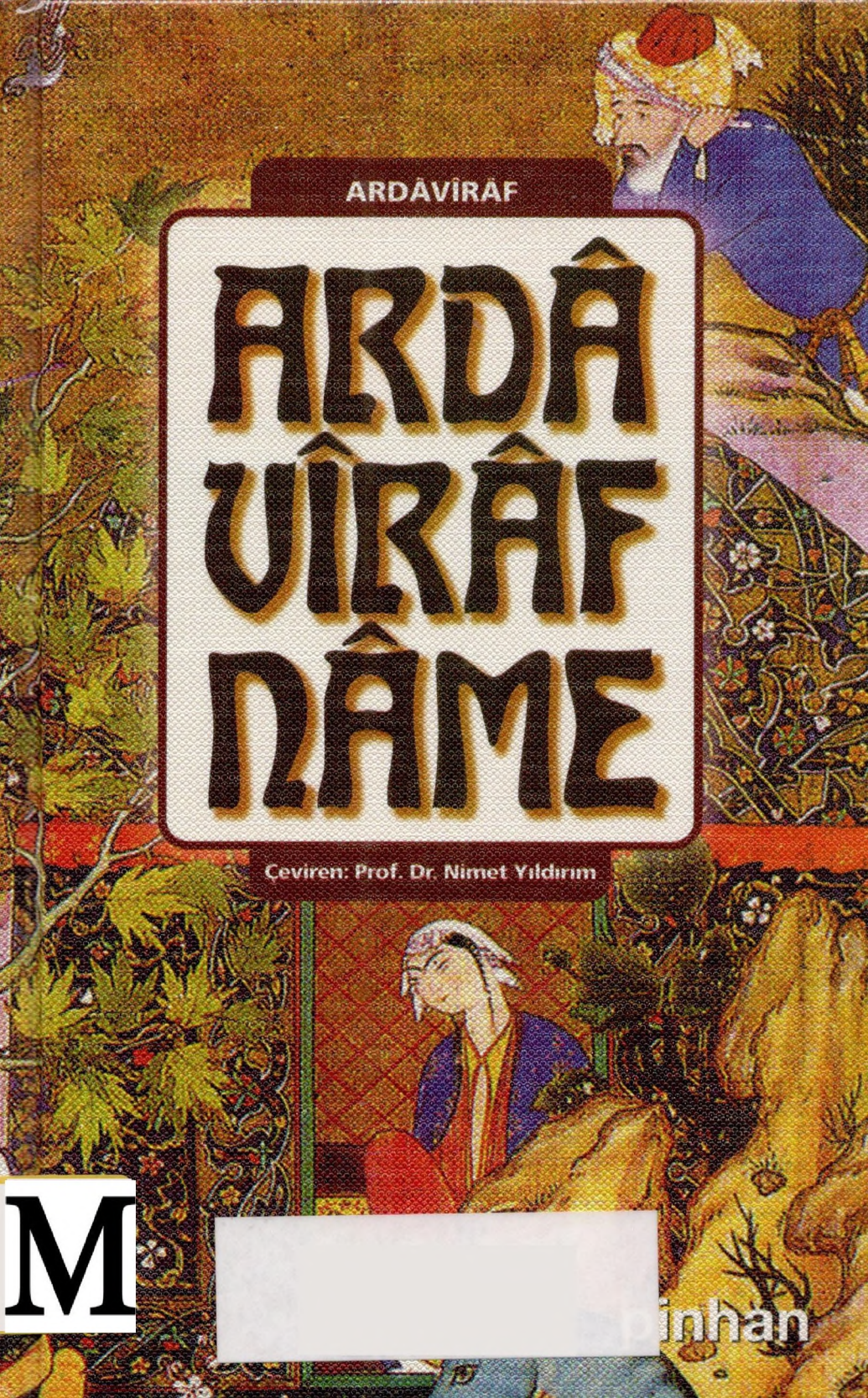
ARDÂVİRAF

ARDÂ VÎRÂF NÂME

Çeviren: Prof. Dr. Nimet Yıldırım

M

İnhan

PROF. DR. NİMET YILDIRIM

ARDÂVÎRÂFNÂME

[CENNET, ARAF VE CEHENNEM]

NİMET YILDIRIM, 1963 yılında Erzurum'da dünyaya geldi. 1984 yılında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde başladığı yüksek öğrenimini 1988'de bitirdi. Aynı yıl Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü'nde uzman olarak göreve başladı ve 5 Şubat 1990'a dek buradaki görevini sürdürdü. 1989 yılında İstanbul Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans öğrenimini 1992'de tamamladı. 1990 yılında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'ne araştırma görevlisi olarak atandı. 2006'da Fars Dili ve Edebiyatı Profesörü unvanını aldı. İslam öncesi, İslam sonrası ve çağdaş İran edebiyatı, İran mitolojisi ve tarihi, Farsça dilbilgisi konularında yayımlanmış ve yayıma hazırlanan çalışmaları bulunan Prof. Dr. Nimet Yıldırım halen Atatürk Üniversitesi'ndeki öğretim üyeliği görevini sürdürmektedir. Çalışmalarından bazıları şunlardır: *Farsça Dilbilgisi; Farsçada Fiiller, Kipler ve Zamanlar; Fars Edebiyatında Kaynaklar; Farsça Cümle Bilgisi; Gazneliler Dönemi İran Edebiyatı; Fars Mitolojisi Sözlüğü.*

Prof. Dr. Nimet Yıldırım

Ardâvîrâfnâme
[*Cennet, Araf ve Cehennem*]
© Pinhan Yayıncılık, 2011

Yayın Yönetmeni: Mustafa Küpüşoğlu
Kapak Tasarım: Serdar Bal
Teknik Hazırlık: Zeliha Güler
Son Okuma: Mustafa Küpüşoğlu

Birinci Basım: Temmuz 2011

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla,
kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin,
gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan
hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

PİNHAN YAYINCILIK
Cihannüma Mah. Akdoğan Sk. No: 15/2 Beşiktaş 34353 İstanbul
Tel: (0212) 259 27 60 Faks: (0212) 259 27 61
www.pinhanyayincilik.com ~ info@pinhanyayincilik.com

Kataloglama Bilgisi
Yıldırım, Prof. Dr. Nimet / *Ardâvîrâfnâme*

1. Fars edebiyatı 2. Zerdüştçülük 3. Destan

Pinhan Yayıncılık: 8 Şark Dizisi: 3

ISBN 978-605-87953-9-6 Sertifika No: 20913

Baskı ve cilt: Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. (0212 5678003)
Litros Yolu Fatih San. Sitesi No: 12/197-203 Topkapı-İstanbul
Sertifika No: 11931

ARDÂVÎRÂFNÂME

[Cennet, Araf ve Cehennem]

Prof. Dr. Nimet Yıldırım

PİNHAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ, 7

GİRİŞ: METAFİZİK YOLCULUKLAR, 9

ARDÂVÎRÂF VE ESERİ HAKKINDA, 19

ARDÂVÎRÂF, 19 ❧ Adı ve Kimliği, 21 ❧ Yaşadığı Çağ, 23 ❧ *ARDÂVÎRÂFNÂME*, 25 ❧ Yazıldığı Çağ, 26 ❧ Yazılış Sebebi, 27 ❧ Önemi ve Tarzı, 29 ❧ Konusu, 31 ❧ Metafizik Evrende İyilerin ve Kötülerin Yerleri, 34 ❧ *Ardâvîrâfnâme*'de Sosyal Yansımalar, 36 ❧ *Ardâvîrâfnâme*'de İyilikler ve Kötülükler, 45 ❧ *Ardâvîrâfnâme*'nin Kaynakları, 50 ❧ *Ardâvîrâfnâme* Çevirileri, 58 ❧ *Ardâvîrâfnâme* ve *İlahi Komedya*, 63

ARDÂVÎRÂFNÂME, 73

I. GİRİŞ

1. Bölüm, 75 ❧ 2. Bölüm, 79

II. CENNETE SEYAHAT

3. Bölüm, 82 ❧ 4. Bölüm, 84 ❧ 5. Bölüm [Çînvâd Köprüsü], 86 ❧ 6. Bölüm [Hemîstekân / Araf], 87 ❧ 7. Bölüm [Yıldızlar Ülkesi], 88 ❧ 8. Bölüm [Ay Ülkesi], 89 ❧ 9. Bölüm [Güneş Ülkesi], 89

III. CENNET

10. Bölüm, 91 ❧ 11. Bölüm [Tanrı, Melekler ve Kutsal Ölümsüzler], 92 ❧ 12. Bölüm [Diğer Kutsal Ruhlar], 93 ❧ 13. Bölüm, 94 ❧ 14. Bölüm, 95 ❧ 15. Bölüm, 96

IV. CEHENNEM

16. Bölüm, 99 ❧ 17. Bölüm, 100 ❧ 18. Bölüm, 102 ❧ 19. Bölüm, 103 ❧ 20. Bölüm, 103 ❧ 21. Bölüm, 104 ❧ 22. Bölüm, 104 ❧ 23. Bölüm, 105 ❧ 24. Bölüm, 105 ❧ * 25. Bölüm, 105 ❧ 26. Bölüm, 106 ❧ 27. Bölüm, 107 ❧ 28.

Bölüm, 107 ♣ 29. Bölüm, 107 ♣ 30. Bölüm, 108 ♣ 31. Bölüm, 108 ♣ 32. Bölüm, 109 ♣ 33. Bölüm, 109 ♣ 34. Bölüm, 109 ♣ 35. Bölüm, 110 ♣ 36. Bölüm, 110 ♣ 37. Bölüm, 111 ♣ 38. Bölüm, 111 ♣ 39. Bölüm, 112 ♣ 40. Bölüm, 112 ♣ 41. Bölüm, 113 ♣ 42. Bölüm, 113 ♣ 43. Bölüm, 113 ♣ 44. Bölüm, 114 ♣ 45. Bölüm, 114 ♣ 46. Bölüm, 114 ♣ 47. Bölüm, 115 ♣ 48. Bölüm, 115 ♣ 49. Bölüm, 116 ♣ 50. Bölüm, 117 ♣ 51. Bölüm, 117 ♣ 52. Bölüm, 117 ♣ 53. Bölüm, 118 ♣ 54. Bölüm, 118 ♣ 55. Bölüm, 119 ♣ 56. Bölüm, 120 ♣ 57. Bölüm, 121 ♣ 58. Bölüm, 121 ♣ 59. Bölüm, 121 ♣ 60. Bölüm, 122 ♣ 61. Bölüm, 122 ♣ 62. Bölüm, 123 ♣ 63. Bölüm, 123 ♣ 64. Bölüm, 123 ♣ 65. Bölüm, 124 ♣ 66. Bölüm, 125 ♣ 67. Bölüm, 125 ♣ 68. Bölüm, 125 ♣ 69. Bölüm, 127 ♣ 70. Bölüm, 127 ♣ 71. Bölüm, 128 ♣ 72. Bölüm, 128 ♣ 73. Bölüm, 129 ♣ 74. Bölüm, 129 ♣ 75. Bölüm, 130 ♣ 76. Bölüm, 130 ♣ 77. Bölüm, 130 ♣ 78. Bölüm, 131 ♣ 79. Bölüm, 131 ♣ 80. Bölüm, 132 ♣ 81. Bölüm, 132 ♣ 82. Bölüm, 133 ♣ 83. Bölüm, 133 ♣ 84. Bölüm, 133 ♣ 85. Bölüm, 134 ♣ 86. Bölüm, 134 ♣ 87. Bölüm, 134 ♣ 88. Bölüm, 135 ♣ 89. Bölüm, 135 ♣ 90. Bölüm, 136 ♣ 91. Bölüm, 136 ♣ 92. Bölüm, 137 ♣ 93. Bölüm, 137 ♣ 94. Bölüm, 138 ♣ 95. Bölüm, 138 ♣ 96. Bölüm, 138 ♣ 97. Bölüm, 139 ♣ 98. Bölüm, 139 ♣ 99. Bölüm, 140 ♣ 100. Bölüm, 140

V. SONUÇ

101. Bölüm, 141

SÖZLÜKÇE, 143

KAYNAKÇA, 185

DİZİN, 191

ÖNSÖZ

Elinizdeki kitapta tanıtmaya çalıştığımız ve Farsça metninden Türkçeye çevirdiğimiz *Ardâvîrâfnâme* içeriği bakımından Zerdüşt inanırları için çok önemli bir eserdir. Çeşitli dünya dillerine çevrilmiş olması da, özellikle Zerdüşt inanırları için eserin ne denli önemli olduğunu gösterir. *Ardâvîrâfnâme* fizikötesi evrende iyilikleri karşılığında ödüllendirilmiş gruplar ile işledikleri suçlardan dolayı türlü türlü dayanılmaz cezalara çarptırılmış toplulukları okurunun gözlerinde canlandırır. Eserin özellikle bu yönü Zerdüşt inanırları arasında yaygın olarak okunması ve değer kazanmasını sağlamıştır. *Ardâvîrâfnâme* özellikle Hindistan'da yaşayan Zerdüşt inanırları arasında daha fazla önemsenmekte ve İran'da olduğundan daha çok araştırma ve yoruma konu olmaktadır. Öte yandan yer verdiği konular, Pehlevice dil ve yazı özelliklerinin yanı sıra dinsel, tarihsel ve dilbilime dair ayrıntılar açısından da doğubilimciler tarafından önemsenmektedir. Eserin bir diğer önemli özelliği de, konusunda Sasaniler çağından günümüze kadar gelmeyi başarmış tek eser olmasıdır. Ardâvîrâf'ın ruhuyla gerçekleştirdiği bu kutsal yolculuğun ardından anlattıkları, birtakım farklılıklarla İslam peygamberi Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunda gördükleriyle benzerlikler göstermektedir.

Ardâvîrâfnâme'nin dünya edebiyatları açısından dikkat çeken önemli bir özelliği de, değişik coğrafyalarda kaleme alınmış benzer eserler üzerindeki doğrudan ya da dolaylı etkisidir.

Bizim çalışmamız giriş ve ardından gelen iki bölümden oluşuyor. "Metafizik Yolculuklar" başlığını taşıyan giriş bölümünde fizikötesi evrene yapılan yolculuklar ve kutsallar makamından getirilen mesajlara dair genel bilgiler verildi. Ardâvîrâf'ın kişiliği, yaşadığı çağ ve kutsal yolculuğuyla ilgili ayrıntıları konu

alan birinci bölümdeyse yolculuğundaki izlenimlerini aktarmasıyla oluşan *Ardâvîrâfnâme*'nin yazılış sebebi, konusu, içeriği, sosyal yansımalar, kaynakları ve çevirilerinin yanı sıra Dante'nin *İlahi Komedya*'sıyla arasındaki benzerlikler gibi konulara değinildi. İkinci bölümdeyse *Ardâvîrâfnâme*'nin Türkçe çevirisiyle birlikte metindeki birtakım özel isimler ve terimlerin açıklamalarına yer verildi. Okuma akışının bozulmaması için bu açıklamalar kısa tutuldu ve asıl yük sona eklenen Sözlükçeye kaydırıldı.

Çalışmamızda bütün dikkatlere rağmen gözden kaçan birtakım hatalar ve noksanlıklar olacaktır. Her şeye rağmen, kültür ve edebiyat dünyamızın her geçen gün daha da yükselen yapısına bir taş koymuş olmak, edebiyat dünyamıza bu eseri tanıtmak beni son derece mutlu etmektedir. İlgililer yapıcı eleştirileri ve değerli görüşleriyle daha güzele erişmemi sağlayacaklardır.

Prof. Dr. Nimet YILDIRIM
Aralık 2011, Erzurum

Giriş

METAFİZİK YOLCULUKLAR

Eski dünyada yazılı edebiyattan daha yaygın olan sözlü edebiyatın önemli ve derinden etkileyici bir bölümünü, insanların ölüm sonrası hayatta erişecekleri makamlar, orada yaşayacakları yeni hayata dair önsezilerde bulunma ve gelecekle ilgili birtakım bilgiler vermeyi konu alan anlatılar oluşturur. Çeşitli milletlerin edebiyatlarında bu konunun yaygın olarak ele alınıp işlenmesi ve son derece önemsenmesi her zaman dikkat çekmektedir.

Edebiyatın bu dalı, çok tanrılı dinsel inanışların yaygın görüldüğü ve yoğun bir şekilde taraftar bulduğu Zerdüşt öncesi çağlardan bu yana İran coğrafyası için son derece gizemli ve çekici konular arasında yer almaktadır. İslamiyet öncesinde ve özellikle Zerdüşt inanışının yaygın olduğu çağlarda İran halkı "yaratıcı" tarafından özel yeteneklerle donatılan ve kötülüklerden sakınan üstün kişilerin, kutsal makamlarca görevlendirilerek "metafizik evren"e veya daha yaygın ifadesiyle "ölüler diyarı"na gittiklerine, yüce makamlarında oturan tanrılar, melekler ve diğer kutsallarla görüşüp dönüşte de dindaşları için birtakım kutsal mesajlar getirdiklerine inanmaktaydı.[1]

Dinsel edebiyatın temel konularından biri de ölüm sonrası hayatı keşfetme amacıyla berzah âlemine, görünmeyen dünyalara, fizikötesi coğrafyalara, göklere, kabir ötesine, yerin derinliklerine ziyaretlerde bulunmak; geri döndüklerindeyse orada edindikleri izlenimleri sözlü veya yazılı olarak dindaşlarına aktarmaktır. Bu tür metafizik ziyaretler ilkel kavimlerin de dikkatle-

[1] M. Boyce, *Târîh-i Kîş-i Zertuşt*, s. 186.

rini çekmiştir. Şamanlara göre ötelere seyahatlerde bulunmak, insanları hastalıklardan ve doğal afetlerden korumanın bir aracıdır. Eski dünya efsanelerinde bu tür seferler, ötelerde bulunan ve sevilen akrabaları azaptan kurtarmakta, aynı zamanda gezilen yerler ve ölüm sonrası hayatın gizemine dair insanlara çeşitli ipuçları da vermektedir.[2]

Sonsuz hayat arayışı, bu bağlamda maddi hayatın sona ermesinin ardından fizikötesi evrenlerde yaşanacak, dünyadakinden farklı ve yepyeni gizemli hayat, eski dünya milletlerinin edebiyatlarında son derece ilgi çekici ve büyüleyici konular arasındadır. Bu konuya da yer veren şiir biçiminde ya da düzyazı eserlerin ortaya çıkmasında, halk arasında oluşturulmuş efsanelerin yanı sıra damıtılmış ince sûfi düşüncelerine kadar izleri bulunan dinsel yaşantının temel ve etkin rolü de göz ardı edilemez. Örneğin Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinde, meyvesinin insanları yaşlanmaktan ve ölümden kurtardığına inanılan gizemli ağaç "bilim" simgesiyle ifade edilir. Fars tasavvuf edebiyatının en ünlü simaları arasında yer alan Ferîdüddin-i Attâr'ın *İlahînâme*'sindeyse hükümdar tarafından sonsuz hayatı arayan oğlu için söylenen sözler de yine böyle derin tasavvufi yorumları içerir.

Sonsuz hayat inancı, bazı toplumlarda ölüm sonrası hayatla ilgisi açısından bir dereceye kadar insanların yaratılıştan sahip oldukları yetiler sayesinde, ölmüş yakınlarını sık sık rüyalarında görme deneyiminden kaynaklanmış olmalıdır. İnsanoğlu deneyimlerle kazandığı birtakım özellikleri çoğu zaman gerçeklerden ayıramaz. Sürekli yaşama arzusu ve sonu olmayan ölümsüz bir hayat, insan teninin ruhuyla birlikte bu evrende ölümden uzakta veya sonsuz bir hayat yaşama isteği, çok eski ve derinden hissedilen bir arzudur. Hızır ve hayat suyu hikâyesi, İskender-i Zülkarneyn'in bu suyu bulup ölümsüzlüğe erişme amacıyla yaşa-

[2] Zerrînkûb, *Der Kalemrov-i Vicdân*, s. 275.

dığı ilginç maceralar ve benzeri serüvenlerin ana teması hep zihinlerde yer alan ölümsüzlük arayışıdır. Bu arayışın dünya edebiyatına yansıması da çok eski bir geçmişe sahiptir.[3] Bütün bunlar metafizik evrenin insanı şaşkınlık içerisinde bırakan gizemini daha da artırmakta ve o evreni görme arzusunu şiddetlendirmektedir.

İnsanoğlunun dünyaya adım atışından itibaren neredeyse her toplumda gözlenen hayatın kısalığı ve sonsuza dek yaşama arzusu, onu sonsuz bir hayat arama düşüncesine sürüklemiştir. Bu düşünce çeşitli toplumlarda birtakım mitolojik ürünler ortaya çıkarmış, insanların sonsuz bir hayat arama mücadelelerini anlatan özgün destanlar kaleme alınmış, gerçekte olmasa bile hayal dünyasında sonsuz bir hayatı canlandırma yoluna gidilmiştir. Bu düşünce, çeşitli rivayetler ve anlatıların tanıklığıyla İran kültür ve edebiyatında da farklı şekillerde günümüze dek aktarıla gelmiştir.[4]

İnsanoğlu bu ulaşılması zor ve son derece değerli şeyi elde edebilmek için, tarihin en eski devirlerinden beri karanlıklar ülkesine, bilinmeyen coğrafyalara, kutsallar diyarına, ölüler yurduna ve tanrılar şehrine doğru çoğu zaman amacına ulaşamayan zorlu ve son derece sıkıntılı seyahatlerde bulunmuştur. Bu seyahatleri gerçekleştiren kişilerin serüvenleri de gizemli bir dille sözlü ve yazılı olarak kuşaktan kuşağa anlatıla gelmiştir.[5]

Bilinen bütün dinsel düşünce sistemlerinde insanın doğaüstü ya da fizikötesiyle ilişkisi önemli bir yer tutar. Bu düzenlerin hemen hepsinde fizikötesi evren, insanın özünü oluşturan ruhun

---

[3] Zerrînkûb, *Der Kalemrov-i Vicdân*, s. 485.

[4] Yâhâkkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 29; Kubâdiyânî, "âb-i hayât," *Dâniş-nâme*, c. I, 1; Ahmet Yaşar Ocak, "âb-ı hayât," *DİA*, c. I, 1; I. K. Poonawala, "āb/water," *EIr*, I, 28 ve "âb-i hayât," *DMBİ*, I, 36.

[5] Serkârâtî, "Efsâne-yi Âb-i Hayât Der İskendernâme-yi Nizâmî ve Rivâyât-i Dîger-i Dâstân-i İskender," s. 227.

asli vatanı olarak nitelenir ve maddi hayatın sona ermesiyle birlikte insanın fizikötesi evrene tekrar döneceği düşüncesi işlenir. Fizikötesi, insanın dünya yaşantısının değerlendirildiği bir yerdir. Bu değerlendirmeye göre, kişi asli vatanı olan bu evrende ceza veya ödül ortamında sonsuz bir hayat sürdürecektir. Dolayısıyla fizikötesi hayat dindarlarca özlenen ve ulaşılacak hedef olarak seçilen bir hayattır. Dinsel geleneklerde aynı şekilde yeryüzü hayatına geçici bir değer yüklenir. Buna göre dünya hayatı geçici, yalancı ve sahtedir. Buradaki yaşantı gaye olabilecek ya da hedef seçilebilecek kadar değer taşımaz.[6]

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî *Mesnevî*'sinin ilk bölümünde yer verdiği dizelerde insanoğlunun kopup geldiği asıl vatanına dönme konusunda ne denli istekli olduğu, onun arzusuyla nasıl yanıp kavrulduğunu vurgular:

Dinle bu ney nasıl anlatıyor,
Ayrılıklardan nasıl şikâyet ediyor.
Kamışlıktan kesildim kesileli,
Kadın da, erkek de feryadımla inlemişlerdir.
Aslından uzak kalmış kişi,
Yine kavuşma zamanını arar durur.

Mevlânâ'nın bu dizelerinde neyin genellikle *insân-i kâmil* ve *veli kulları*n maddi varlığa bürünmeden önce yaşadığı vatanı olan kamışlıktan [ruhlar evreninden] ayrılışı sebebiyle inleyip duran (ve onu dinleyenlerin de asıl vatanlarına dair aşklarını canlı tutan) ruhları simgelediğine şüphe yoktur.

Neyi aslından ayırıp kamışlıktan [vatanından] kopardıkları günden beri, erkek ve kadın bütün insanlar onun inleyişlerine dayanılmaz iniltilerini katarak feryat etmiş, neyle birlikte ayrılık acısından' inleyip sızlamışlardır. Vatanından ve sevgilisinden uzak kalmış her varlık amansız bir koşuşturma içerisinde sevgili-

[6] Şinasi Gündüz vd, *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, s. 10-11.

ye kavuşmak için hep vuslat günlerini arar durur. Bu dize başta insanoğlu olmak üzere bütün varlıkların olgunlaşma yolunda sürekli bir yolculukta olduklarını vurgular. Mevlânâ düzyazı eserlerinden birinde şu ifadelere yer verir:

"Şaşırtıcı derecede çetin ve ilginç olan; bir dağın eteklerinde veya tepelerin üzerinde, bir mağaranın ağzında ya da herhangi bir çölün ortasında, asıl vatanı ve kaynağı olan denize erişme arzusuyla yanıp tutuşan çaresiz bir damlanın, çölde tek başına kalmış olmasıdır. Elsiz ayaksız, araçsız tek başına kalmış o damla, deniz aşkıyla yuvarlanıp sellere katılarak çölleri aşar, aşk ayaklarıyla denize doğru hep koşar durur. Zevk bineğine binerek denize erişir."[7]

Başlangıca dönüş iki şekilde gerçekleşir: İsteğe bağlı dönüş ve zorunlu dönüş. İsteğe bağlı dönüş; sâlikin, kamil insanın salık vermesiyle nefsini temizleme yolunda ilerlemesi, kötülükleri tasfiye edip kendini güzelliklerle donatması ve sonunda yüce makamlara erişip gerçeği görmesidir. Zorunlu dönüş ise sadece ölüm ve tenin yok olmasıyla gerçekleşir.[8]

Neredeyse tüm dinsel algılamalarda metafizik evren tanrısal gücün asıl mekânı, ilahi öğretinin, vahyin ve gerçek bilginin kaynağıdır. Geçici olan yeryüzü hayatından kurtuluş, ancak tanrısal gücün kavranması ve ilahi öğreti ya da gerçek bilgi doğrultusunda yaşamakla mümkündür. Tanrısal gücü idrak edebilip ilahi öğretiyi alabilmeyse fizikötesi ve fizikötesi varlıklarla ilişki kurmayı gerektirir. Bu doğrultuda doğaüstüyle ilişkiye girmek dinlerin temel özellikleri arasındadır. Bu ilişkinin nasıl kurulacağı konusundaysa dinler farklı anlayış ve yaklaşımlar sergiler. Din tarihçilerince vahiy dinleri diye adlandırılan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyette yeryüzündeki insanla fizikötesi evren

---

[7] Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb'â*, s. 25.

[8] Zemânî, *Şerh-i Câmi'-i Mesnevî-yi Ma'nevî*, c. I, s. 51, 53-56.

arasındaki bu ilişki *vahiy*'le kurulur. Yüce Tanrı yeryüzündeki insanlar arasından seçtiği kişilere bir aracı vasıtasıyla veya aracısız olarak ilahi öğretiyi, yani gerçek ve kutsal bilgiyi aktarır. Böylece insanlar kendilerine indirilen vahiyler aracılığıyla kutsal makamlarla temas sağlar.[9]

Fizikötesi evrenle değişik düzeylerde ilişkiler kurma ve seyahatlerde bulunma yoluyla cennet, cehennem ve berzah konularında gizemli, içsel birtakım metafizik algılamalar, İran dinlerinde çok eski bir geçmişe sahiptir. Kutsal Avesta'nın bazı bölümlerinde insanoğlunun ölüm sonrası serüvenleri ve hayatıyla ilgili pasajlar, İran dinsel inanışlarında öteki evren hakkında yapılacak açıklamaların temel taşları konumundadır. Bu konu İran tarihinin değişik dönemlerde Pehlevice olarak kaleme alınmış başta *Mînû-yi Hired*, *Bundehişn-i Bozorg* ve *Bundehişn-i İranî*[10] gibi klasik eserlerde de yansımasını bulur. Avesta'nın Behmen Yeşt adlı bölümünde de Zerdüşt'ün, kendisine Ahura Mazda'nın bütün bilgileri kavrayacak akıl gücünü verdikten sonra fiziksel varlığıyla o makamlarda cenneti, cehennemi ve insanoğlunun alın yazısını bizzat gözleriyle nasıl gördüğü anlatılmaktadır.[11]

İslam öncesi İran edebiyatında Sasaniler döneminden kalma, tamamen bu dünya hayatının dışında, rüya âleminde ve metafizik bir ortamda gerçekleşmiş iki seyahatten söz edilir.

Bunların ilki, Sasani İmparatorluğunun dinsel teşkilatının en yüksek makamlarında üst düzey yetkilerle bulunmuş mûbedler-

---

[9] Şinasi Gündüz vd, *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, s. 11.

[10] *Mînû-yi Hired*: Eski İran'la ilgili ahlak, mitoloji, din ve dinsel kültürler gibi konularda ayrıntılı bilgilere yer veren çok önemli eserlerden biri.

Bundehişn: Eski İran'dan kalma önemli Pehlevice metinlerdendir ve ağırlıklı konusu da yaratılıştır.

[11] B. Utas, "Sefer Be Cihân-i Dîger, Der Surâyiş-i Kohen-i Pârsî," s. 311; Meşkûr, "Kerdîr Yâ Tansar," s. 205-210.

den Kerdîr tarafından gerçekleştirilmiş yolculuktur. Kerdîr'in bu yolculuğunda gözlemledikleri, bizzat onun emriyle III. yüzyılın sonlarına doğru bir dağın kayalıklarına işlenmiş dört yazıt aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. İkincisiyse Sasani döneminde yaşamış önde gelen din adamı, ünlü mûbed Ardâvîrâf'ın cennet, araf ve cehennem seferini konu alan *Ardâvîrâfnâme* adlı ve alanında en eski, en önemli Pehlevice eserdir.

Bunlardan ilkinin gerçekleştiği zaman hakkında daha sınırlı ve gerçeğe yakın belirlemelerde bulunulabilir; çünkü onunla ilgili önemli kanıtlar olan yazı araçları ve kitabeler günümüze dek gelmeyi başarmıştır. Bu yazılı tanıklar, Kerdîr'in emriyle III. yüzyılın sonlarına doğru İran'ın merkez bölgelerinde bir dağın kayalıklarına kazılarak işlenmiş ve birbirine oldukça yakın içeriklere sahip dört yazıttan oluşur.

Sasani hükümdarlarından I. Şâpûr (ö 241-272) zamanından Nersî (ö 293-303) dönemine dek yaşamış, yönetimde son derece etkili kişilerden olan Kerdîr, Sasani dinsel teşkilatında en üst makamlarda bulunmuştur. Kerdîr'in önemli faaliyetleri arasında eski İran'da çok yönlü işlevleri bulunan ateşkedelerin yanı başlarında resmi devlet tapınakları olan (megustân) ve mûbedlere ait birtakım yeni kurumlar oluşturması da yer alır. Öte yandan I. Behrâm (ö 273-276) Mani'yi öldürmesi için Kerdîr'e teslim etmiş ve bu olayla eşzamanlı olarak da Mani tapınakları ülke çapında ortadan kaldırılmıştır. Mani'nin korkunç bir şekilde idam edilmesi, bir yandan açıkça devletin yeni dini olan Zerdüştiliğin gücünü, diğer taraftan da Kerdîr'in hükümdarlık makamındaki alabildiğine derin etkisini göstermektedir. Bu dönemle ilgili bilgilere yer veren ve günümüze kadar gelebilmiş kitabelerin tamamında ortak olarak vurgulanan en önemli özellik, Kerdîr'in büyük bir din önderi olduğu ve genç hükümdarın ruhani rehberliğini de yaptığıdır. Kitabelerini dört ayrı bölgede, hükümdar kitabelerinin bulunduğu yerlere diktirmiş olması da, Sasani sarayındaki nüfuzunu gösteren bir diğer kanıttır. Daha önce de ifade

edildiği gibi, II. Behrâm (ö 277-293) döneminde Kerdîr, Sasani ruhbanlarının özel makamı İstahr'daki Anahita tapınağının hizmetlerini de yürütmekteydi.[12]

Kerdîr kitabeleri genelde iki ana konuya yer verir: 1. Kerdîr'in otobiyografisi, lakapları, çağdaşı olduğu her hükümdarın döneminde yürüttüğü faaliyetler ve görevleri. 2. Miracının ayrıntıları.

İran'daki Nakş-i Receb, Zerdüşt'ün Kâbesi, Ser Meşhed ve Nakş-i Rüstem'de bulunan dört kitabesinde Kerdîr, "Başlangıçtan beri tanrılar ve kutsalların hizmetlerinde olduğunu, onlara saygı duyup kendilerini kutsadığı için kutsal ve yüce makamlara layık görüldüğünü, saygın bir konum elde ettiğini; tanrılardan ölümünden sonra ruhunun hangi makamlarda bulunabileceğini kendisine göstermelerini istediğini ve onların da bu isteğini gerçekleştirdikleri taktirde, hem kendisinin hem de anlattığında veya yazdığında okuyanların ve dinleyenlerin bu konudaki inanışlarının daha sağlam temeller kazanacağını, tanrıya inançlarının daha da güçleneceğini" ifade eder.

Bu sözlerin ardından kitabelerde Kerdîr'in öteler dünyasına gitmesini sağlamak için ölüme benzer bir hale girdiği aktarılır. Bundan sonrasıysa muhtemelen bu kutsal miraç yolculuğunda Kerdîr'e yoldaşlık yapmış kişilerin, ferveherler ya da kutsalların ruhlarının ağzından birtakım ifadelerle aktarılmaktadır:

"Kerdîr soylu ve beyaz bir at üzerinde bir süvari görür. Elinde bir bayrak bulunan bu süvari muhtemelen tanrı Behrâm'dır. Bu arada doğu tarafından gelen güzel bir kadınla karşılaşır. Kerdîr görünümünde tasvir edilen süvari kadının elinden tutar. Kadın da onu parıldayan ve aydınlık bir yoldan doğuya doğru götürür. Birlikte beyazlar giyinmiş ve altın taht üzerinde oturan bir hükümdara giderler. Daha sonra yine beyazlarla bezenmiş ve taht üzerinde oturan bir başka hükümdarın huzuruna çıkarlar.

[12] Meşkûr, "Kerdîr Yâ Tansar," *Nâme-yi Bastân*, s. 202, 211.

Onun elinde de kadehe benzer ilginç bir nesne vardır.

Orada içerisi yılanlar, akrepler ve diğer zararlı sürüngenlerle dopdolu, dipleri görünmeyecek kadar derin ve geniş kuyular ya da dereler yer alır. Bu dipsiz derelerin üzerinde çok keskin bir kılıç köprü şeklinde kurulmuştur. Ötelerden gelen bir görevli ellerinden tutar ve Kerdîr ile kılavuzluğunu yapan kadını alabildiğine genişleyen köprüden güven ve huzurla geçirir. Köprüden geçtikten sonra doğuya doğru gizemli yolculuklarını sürdürürler..."

Gizemli yolculuğun bu durağından sonraki aşamalarını konu alan satırlar, diğerlerinden daha az hasar görmüş her iki kitabe de okunamayacak halde olduğundan Kerdîr'in kutsal seferinin daha sonraki durakları ve oralarda gördükleri hakkında daha ayrıntılı bilgi edinilememektedir.[13]

Bununla birlikte Mazdeist edebiyatın diğer bazı kaynaklarında da bu yolculuğun sonraki bölümleri anlatılmaktadır. Bu kaynaklarda kılavuz kadın görünümündeki kutsal ruhun, Kerdîr'i elinde terazisiyle adalet tanrısı Reşn ile elinde kadehi olan Yam[14] (Avesta'da Yima) gibi iki egemen güce götürdüğü, daha sonra da ikisinin birlikte beraberlerine diğer bir kutsal olan Surûş'u da alarak cehennemin korkunç dereleri üzerine kurulmuş kılıçtan keskin, kıldan ince Çînvâd köprüsünden geçip göklerin yüce makamlarına eriştirdikleri aktarılır.[15]

Bu iki kaynak karşılaştırıldığında her ikisinin içeriğinde de

---

[13] B. Utas, "Sefer Be Cihân-i Dîger ...," s. 312-313; Tefezzulî, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân Pîş Ez İslâm*, s. 89-92.

[14] *Yam* (*Yima*): Pîşdâdîler hanedanının ünlü hükümdarı Cemşîd. Cemşîd isminin ilk kısmı Pehlevi dilinde *yam/jam, yamak, camak*, Avesta'daysa *yîma*, "ikiz" olarak geçer. Pîşdâdîler sülalesinin dördüncü hükümdarı olan Cemşîd, 700 yıl (*Şahnâme*'ye göre 600 yıl) boyunca insanlar, cinler, devler, kuşlar ve periler dünyalarının tamamı üzerinde egemenlik kurmuştur.

[15] B. Utas, "Sefer Be Cihân-i Dîger ...," s. 313.

koyu bir muhafazakârlık görülür: Cennet ve cehennem Kerdîr kitabelerinde ayrıntılarıyla ele alınıp betimlenmemiştir. Ancak İran düşüncesine göre, ölümden sonra insan ruhunun yaşayacağı önemli olaylar hem de Daena, Çînvâd köprüsü, ruhların iyilik ve kötülüklerinin tartılacağı teraziler gibi terimleriyle tasvir edilmiştir. Bu bağlamda özellikle dikkat çeken, tarihsel önemleri ve konumları açısından da dikkate değer olan özellik her iki eserin de metafizik evrene yolculuğu konu almasıdır.[16]

Sasaniler döneminde yazıldığı kabul edilen ve kaynakları arasında Avesta, *Dînkerd*, *Vendîdâd*, *Mînû-yi Hired*, *Dâstân-i Dînîk* ve Pehlevi edebiyatının diğer bazı edebi ve dini kitapların da yer aldığı *Ardâvîrâfnâme*'de İskender'in İran'a saldırısı ve Mezdiyesnâ inanışını ortadan kaldırma çabalarının yanı sıra Hûşeng, Tehmûrs, Cemşîd ve Goştâsp gibi mitolojik İran hükümdarlarından da söz edilmektedir.[17]

[16] Âmûzgâr, *Ardâvîrâfnâme*, s. 24-25.

[17] Rezmcû, *Kalemrov-i Edebiyyât-i Hamâsî*, s. 63.

ARDÂVÎRÂF VE ESERİ HAKKINDA

ARDÂVÎRÂF

Mezdiyesnâ inanırları tarafından kutsal, üstün nitelikli, dürüst ve kötülüklerden sakınan bir kişi olarak bilinen Ardâvîrâf, Zerdüşt geleneğinde büyük mûbedler arasında yer alır. Ardâvîrâf, Mezdiyesnâ din adamları ve mûbedler üst kurulu tarafından seçilerek dinsel konulara dair birtakım bilgiler getirip dindaşlarına sunması amacıyla metafizik evrenin cennet, cehennem ve araf denilen bölgelerine, bir başka ifadeyle "diriler dünyası"ndan "ölüler diyarı"na gönderilmiş bir kutsal, bir azizdir. Bu öteler yolculuğu, Zerdüşt bağlılarınca son derece kutsanan üç büyük tapınaktan Âzerfernbağ ateşkedesinden başlamış ve yine aynı yerde sona ermiştir.

Mûbedlerin ifadeleriyle, ömrü boyunca tek bir günah bile işlememiş olan Ardâvîrâf, bu seyahate gitmek üzere ok çekme kurasıyla belirlenmiş, yıkanıp temizlendikten sonra yeni elbiseler giymiş, bir şeyler yiyip temiz yataklar üzerinde dinlenmiş, vasiyetini yapmış, din önderlerinden alarak üç kadeh meng içip baj okuduktan sonra uykuya dalmış, yedi gün yedi gece boyunca iki büyük meleğin eşliğinde cennet, cehennem ve arafı gezmiş, iyilere yaptıklarının karşılığında verilen ödülleri, günahkârların da kötülükleri karşılığında çarptırıldıkları cezaları ayrıntılarıyla görmüş, son olarak da Ahura Mazda'nın huzuruna kabul edilmiş, yedinci gün dünyaya geri dönerek gördüklerini bilge bir kâtibe yazdırmıştır.[18]

---

[18] Âmûzgâr, *Ardâvîrâfnâme*, s. 41-46; P. Gignoux, "Ardā Wīrāz," EIr, II, 357; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 86; Tefezzulî, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 167-69.

Büyük İskender'in İran'a saldırısının ardından, özellikle Zerdüşt dinsel kaynakları ve din adamlarının sayısının hissedilir ölçüde azalması yüzünden Zerdüşt inanışında baş gösteren zayıflama ve güç kaybını durdurmak, dinin asıl şeklini kaybolmaktan kurtarıp gerçek dinsel inanışları güçlendirerek toplumdaki dinsel kargaşaya son vermek amacıyla din adamlarının önderliğinde bir dizi toplantı yapılmıştır. Bu toplantıların sonucunda Mezdiyesnâ inanırları, içlerinden birinin metafizik evrene giderek inançlarını güçlendirip dinsel değerlerini yeniden canlandıracak birtakım mesajlar getirmesini istemişlerdi. Bu amaçla seçilen Ardâvîrâf da fizikötesi âlemlere giderek cennet, cehennem ve arafı gezdikten sonra gerçek din bilgileriyle dönmüş, anlattıklarının yazıya aktarılmasıyla da *Ardâvîrâfnâme* doğmuştur.[19]

Peygamber tahtına oturmuş bir halde etrafını çevreleyen muğlar ve savaşçılarla meng içerek gizemli ve olağanüstü bir uykuya dalan Ardâvîrâf yolculuğunun yedinci gününde dünyaya geri döner. Ardâvîrâf'ın iki yol arkadaşlarından biri, iyileri geceleri uykularındayken koruyan, yüksek rütbeli bir melek ve tanrının özel ulağı olan Surûş, diğeriyse kutsal ateşin ruhu olan tanrı Âzer'dir. Bu kılavuzlar Ardâvîrâf'ın gördüğü ve acılar içerisinde kıvranan zavallı günahkârların, bu cezalara dünyadayken yaptıkları hangi işler karşılığında çarptırıldıklarını kendisine tek tek açıklamışlardır. Orada cezalar, Ehrîmen ve yandaşları tarafından acıma duygusundan uzak, insafsızca uygulanmaktadır. Bu sahnelerde en korkunç işkenceler arasında sayılan kötü davranışlar apaçık ifadelerle vurgulanırken; Mezdiyesnâ inanırlarının birçok günahla bağlantılı olarak adaleti yerine getirmek için sarf ettikleri çaba dikkat çekmektedir. Örneğin bir kadına tecavüz eden bir adamın tüm vücudunu kapsayan bir işkenceyle cezalandırılması mümkünken ayakları bu cezalandırma dışında tutulabilir. Çünkü bu günahkârın o kadının evine giderken ona ve-

[19] Âmûzgâr, *Ardâvîrâfnâme*, s. 1; Hânlerî, *Târîh-i Zebân-i Fârsî*, I, 223.

ya bir başkasına zarar verebilecek bir canavarı ayağıyla tekmeleyerek etkisiz kılmış olma ihtimali vardır. Dolayısıyla ayaklar yaptıkları iyiliğin karşılığını ödül olarak görebilir. Ya da başka bir günahkârın ayakları işkenceden muaf tutuluyorsa belki bir zaman ayaklarıyla bir miktar yoncayı ya da otu bir sığıra doğru itmiş olabilir.[20]

Adı ve Kimliği

Ardâvîrâfnâme adı Pehlevi literatüründe çoğunlukla *Artâi Virâf Nâmek* şeklinde yazıldığı için *Ardâvîrâfnâme* konulu çalışmalarıyla bilinen M. A. Barthélemy ve E. W. West gibi İranologlar tarafından Zerdüşt geleneğine de uygun olarak Ardâvîrâf adı da Artâ Virâf, Ardâ Vîrâf, Ardâ Vîrâp şeklinde yazılırken, başka birtakım araştırmacılarsa Ardâg Virâz, Artâg Virâj olarak yazmaktadır. Bu ismi Ardâg Virâz ve Artâg Virâj diye okuyan A. Christensen'e göre *Vîrâz* kelimesinin Eski Farsçada *Vîraf* şekli de vardır.[21]

Ardâvîrâf sözcüğünün Avesta'daki *asha*'yla da eşanlamlı *Artây, Artâk, Ardâg* ve *Ardâ* şekilleri de olan ilk parçası "doğruluk, dürüstlük, kutsallık, temizlik, kanun" anlamlarını ifade eder. *Ardâ* sözcüğü *Asha vahista* (*Ordîbehişt*), *Arta Xeştara* (*Erdeşîr*), *Ardapân* (*Erdevân*) ve benzeri bileşiklerde de bu anlamıyla kullanılır. *Ardâ* (*Artâ*) sözcüğü İngilizce ve Fransızca gibi Batı dillerinde kutsalların isimlerinin bir nitelemesi olan *saint*, "aziz, evliya, ermiş" kelimesiyle eşanlamlı kabul edilebilir.

Ferheng-i Reşîdî de *ardâ* kelimesi "Erdeşîr (ö 226-241) devrinde mûbedler mûbedi olan bir muğun adıdır" şeklinde ifade

---

[20] *Ardâvîrâfnâme*, Metin, 32/4; J. Rypka, *History of Iranian Literature*, s. 36.

[21] P. Gignoux, "Ardā Vīrāz," EIr, s. 356-357; Mahcûb, "Bûye-yi Pervâz," *İrânnâme*, II/4, s. 553; Muîn, "Ardâvîrâfnâme," *Mecmû'a-yi Makâlât*, II, s. 88-89.

edilirken Ardâvîrâf kastedilmektedir.

Kelimenin ikinci parçası olan *vîrâf, vîrâp* ya da *vîrâj* ise Sanskritçe'de *vîra*, Pehlevicede *vîr*, Latincede *vir* biçimleriyle "adam, erkek, akıl, güç" anlamlarındadır. *Vîrâz* ve *vîrâb* şekilleri de olan *vîrâf*, Pâzend dili ve Sanskritçede *vîrâz* ve *vîrâf* şekilleriyle geçer.[22] Ardâvîrâf şeklindeki bileşik sözcük ise "kutsal adam, kutsal akıl sahibi" anlamlarını ifade eder.[23]

Ardâvîrâfnâme'nin önsözündeki bilgilerden Ardâvîrâf'ın *Nišāpūr* (*Nîşâ-pûr*), *Veh Šābuhr* (*Veh Şâpûr*) adlarının yanı sıra *Nîşâbûr* ve *Nîşâ-bûriyân* isimleriyle de bilindiği anlaşılmaktadır (bkz. Metin, 1/19).

M. Haug ve E. W. West buradan hareketle Sasaniler döneminde Avesta yorumcularından birinin adının Nîşâpûr olduğunu, Ardâvîrâf'la bu kişinin aynı kişiler olmasının uzak ihtimal olmadığını iddia ederler. Nishâpur, Nîkshâpur, Nîshâpuhar adlarıyla da bilinen ve Avesta tefsirlerinden birinin yazarı olmasının dışında başka birtakım kaynaklarda da kendisinden söz edilen ve Husrev Enûşîrvân'ın (ö 531-579) danışmanları arasında yer alan bilgin bir kişi gerçekten de vardır. Ancak onun Ardâvîrâf'la aynı kişi olduğuna dair kesin bir kanıt yoktur. Bazılarınca Ardâvîrâf, Nîşâpûr'un oğlu olarak kabul edilirken, bazı araştırmacılara göreyse bu kutsal yolculuğu gerçekleştiren mûbedin adı Nîşâpûr, lakabıysa Ardâvîrâf'tır.[24]

Ardâvîrâf, Pehlevice rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla bilge mûbedlerden biri olarak, sûfi ve kötülüklerden sakınan din adamları arasında yer alır. Farsça sözlüklerde bu özellikleri belirtilmiş ve bazıları da peygamber olduğunu ifade etmişlerdir.[25]

---

[22] Âmûzgâr, *Ardâvîrâfnâme*, s. 19.

[23] Muîn, "Ardâvîrâfnâme," *Mecmû'a-yi Makâlât*, II, s. 89-90.

[24] Muîn, "Ardâvîrâfnâme," *Mecmû'a-yi Makâlât*, II, 104-105.

[25] Kiyâyî Nejâd, *'Irfân Der Îrân-i Bâstân*, s. 161; *Burhân-i Kâtı'*, "Erdâ," s. 220.

Ardâvîrâf'ın kim olduğu konusunda yapılan araştırmalarda henüz kesin ve net bilgilere ulaşılamamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi West, *Ardâvîrâfnâme*'nin ilk bölümünde yer alan bilgilere dayanarak: Ardâvîrâf'ın aynı zamanda Nîşabûr (Nîşâbûriyân) adıyla da anıldığını, Husrev Enûşîrvân (ö 531-579) döneminde yaşamış Avesta yorumcularından biriyle aynı adı taşıdığını belirtir. Bunların yanı sıra Zerdüşt inanışının önemli kaynaklarından *Vendîdâd*, *Nîrengistân* ve *Nâmehâ-yi Menûçehr* adlı eserlerde de ondan söz edilmektedir.[26] Bu ipuçlarından hareketle Ardâvîrâf'ın adı geçen Nîşabûr (Nîşâbûriyân) olması da mümkündür.

Ancak Barthélemy, Ardâvîrâf'ın Nîşâbûr (Nîşâbûriyân) adıyla bilinen kişi olmadığını ifade eder. Bazı araştırmacılar da West'in yukarıda aktarılan görüşünü kabul ederek, Nîşabûr'u Nîk Şâhpûr şeklinde okurlar. Muhammed-i Muîn *Ardâvîrâfnâme*'nin önsözündeki bilgiler kesin doğru kabul edildiğinde, West'e göre Ardâvîrâf'ın Nîşâbûr'un oğlu olabileceğini, Barthélemy'e göre de adının Nîşabûr, lakabınınsa Ardâvîrâf olabileceğini ifade etmektedir.

Yaşadığı Çağ

Ardâvîrâfnâme'nin önsözünde de belirtildiği gibi; kişinin günahlardan arı olup olmadığını ortaya çıkaran *ver* sınavını başarıyla vermiş olan, II. Şâpûr (ö 309-379) dönemi başmûbedi Âzerbâd Mihrespendân'ın Ardâvîrâf'la aynı dönemde yaşamış olması ihtimalinden yola çıkılırsa, Ardâvîrâf'ın yaşadığı çağın MS IV. yüzyılın ikinci yarısı ve daha sonrası olduğu sonucu elde edilmektedir. Öte yandan eldeki kanıtlar, Ardâvîrâf'ın 651 yılından, yani son Sasani hükümdarı III. Yezdicerd'in (ö 632-651) ölümünden sonra hayatta olduğu yönünde herhangi bir saptamayı

[26] Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 4.

imkânsız kılmaktadır. Bu veriler değerlendirildiğinde Ardâvîrâf'ın yaşadığı çağ olarak IV-VII. (X-XIII.) yüzyıllar gösterilebilir; ki bu durum *Ardâvîrâfnâme*'nin önsözünden de anlaşılmaktadır (bkz. Metin 1/3-9).

Ardâvîrâfnâme'nin ya da önsözünün yazarı, İskender ve onun ardından İran'da yönetime gelmiş hükümdarlar döneminde yaşanan, hatta bir sonraki hanedan olan Eşkânîler (MÖ 250-MS 226) dönemine de yansıyan siyasal ve dinsel kargaşa çağını göz önünde bulundurmuştur. Buradaki ifadelerin Ardâvîrâf'ın yaşadığı çağa dair eldeki diğer kanıtlarla birlikte değerlendirilmesiyle, onun Sasani hanedanının yıkılışından önce, IV. yüzyıl sonlarından VII. yüzyılın ortalarına dek süren zaman diliminin bir döneminde yaşamış olduğu sonucu çıkarılır.[27]

Öte yandan bu saptamadan farklı olarak VII. (XIII.) yüzyıl şairlerinden Zerdüşt Behrâm Pejdû'nun, İslamiyetin ilk dönemlerinde *Zerâtuştnâme* adlı eserini hazırlarken yararlandığı *Ardâvîrâfname*'nin Gucerât dilindeki ve Farsça nüshalarının önsözlerindeki bilgiler de Ardâvîrâf'ın, Sasani devletinin kurucusu Erdeşîr-i Bâbekân (♔ 226-241) döneminde yaşamış olduğu kanısını ön plana çıkarmaktadır. Erdeşîr'in Zerdüşt dinine çok önem verdiği göz önünde bulundurulursa, Ardâvîrâf'ın onun hükümdarlık döneminde yaşamış olma ihtimali uzak değildir.[28]

Bu açıdan bakıldığında en güçlü ihtimaller, Ardâvîrâf'ın Zerdüşt inanışının güçlü destekçilerinden olan, Sasani devletinin kurucusu ve aynı zamanda büyük Sasani hükümdarlarından Erdeşir-i Bâbekân döneminde yaşamış olduğunu göstermektedir.[29]

---

[27] Muîn, "Ardâvîrâfnâme," *Mecmû'a-yi Makâlât*, II, s. 105-107.

[28] Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 7.

[29] Mahcûb, "Bûye-yi Pervâz," *Îrânnâme*, II/4, s. 556.

ARDÂVÎRÂFNÂME

Pehlevi dilinde *Ardāwīrāf-nāmag, Artā Vīrāf Nāmak, Artây Vîrâf Nâmek, Artây Vîrâz Nâmek, Artāi Virāf Nāmek, Artāi Virāz Nāmek* gibi isimlerle de bilinen *Ardâvîrâfnâme*, büyük Zerdüşt mûbedi Ardâvîrâf tarafından metafizik dünyada gerçekleştirilmiş bir göklere yükseliş macerası, bir cennet ve cehennem yolculuğudur. İslamiyet öncesinde egemenlik sürmüş son İran devleti olan Sasaniler döneminde ve Pehlevi dilinde kaleme alınan eser, iyiler ve kötülerin ruhlarının öteki âlemlerdeki hallerine dair ayrıntılı açıklamalara yer verir.[30]

Ardâvîrâfnâme insan ruhunun ölüm sonrası hayatta gideceği cennet, araf ve cehennemde bulunacağı makamlara erişmesinde "iyi düşünce," "iyi söz" ve "iyi davranış"ın etkisine, bütün bunların insan kaderi ve ölüm sonrası hayattaki rolüne, cennette ödüllendirilip cehennemde cezalandırılmasına dair rivayetlerden oluşur. Sasani toplumunu dinsel açıdan etkileme, insanların dinsel kurallara uyması ve hükümdarlarının emirlerinden çıkmamasını sağlama amacıyla yazılmış bu eser, eski İranlıların dinsel ve dünyevi görüşlerini yansıtır.[31] Konusu Sasaniler dönemine ait eserin ana teması olan miracı gerçekleştiren Ardâvîrâf ise Sasani dönemi ermişleri arasında sayılmaktadır.[32]

Büyük İskender Avesta ve Zend'i yakarak ortadan kaldırdıktan sonra İranşehr halkı artık temel dinsel kaynaklarını kaybettiği için dinsel konulardaki sorularına cevap alamayınca, dinsel

---

[30] Ebu'l-Kâsımî, *Râhnumâ-yi Ze-bânhâ-yi Bâstânî-yi Îrân*, I, 7-8; Rızâzâde-yi Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 53; Rûhu'l-emînî, *Numûdhâ-yi Ferhengî ve İctimâ'î*, s. 69; Vehmen, *Vâjenâme-yi Artâyvîrâfnâmek*, s. 9.

[31] İftihârzâde, *Îrân, Âyîn ve Ferheng*, s. 69-70.

[32] A. Christensen, *Îrân Der Zamân-i Sâsâniyân*, s. 86.

gerçekleri yeniden öğrenmek amacıyla Ardâvîrâf'ı ruhlar âlemine gönderdiler. Oradan insanların yaptıkları karşılığında alacakları sevaplar hakkında bilgi getirmesini istediler. Ardâvîrâf bu yolculuğunun ardından dünyaya döndüğündeyse gördüklerini anlattı ve yazıya geçirtti.

Ardâvîrâf'm rüya âleminde cennet ile cehenneme yaptığı yolculuğun ardından Pehlevi dilinde yeni Avesta tefsirleri de yazılmıştır.[33] *Ardâvîrâfnâme* içeriği açısından kendisinden önceki çağlara ait bir metafizik yolculuğu konu alan Kerdîr Kitabeleriyle karşılaştırılır. Bu kitabeler ölüm sonrası dünya hakkında birtakım bilgilerin yanı sıra fizikötesi âlemlere ait inanç tarihiyle ilgili bilgilere yer vermeleri bakımından da önemlidir.

Yazıldığı Çağ

Kaleme alındığı tarih konusunda kesin bilgi bulunmayan *Ardâvîrâfnâme*'nin de, diğer bazı Pehlevi dönemi eserlerinde görüldüğü gibi, Zerdüşt inanışının zayıflayıp güçsüzleştiği dönemlerde yazıldığı tahmin ediliyor. Bu eserin yazılmasındaki temel amaç da, benzerlerinde olduğu gibi Zerdüşt üst kurullarının dinin temellerini güçlendirme ve etki alanını genişletmesidir. Bu amaçlara yöneltmeyi kolaylaştırma gerekçesiyle de halk kesimlerini uyandırmak için bir dizi dinsel cezalar ve ödüller belirlenmiştir.

Elde bulunan iki Pehlevice nüshanın giriş bölümlerinde; eserin kaleme alındığı tarih konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Eserin giriş bölümünde, bu yolculuğun gerçekleştiği zamanın, yerkürede yaşayanların doğruluktan ayrıldıkları, adaletsizliğin kol gezdiği, dünyayı kötülüklerin kapladığı dönem olduğu belirtilir. Pâzend rivayetleri bu seyahatin Zerdüşt'ün ölümünden sonra, Zerdüşt'ün en büyük destekçisi olan hükümdar Goştâsp (Vîştâsp) döneminde gerçekleştiğini öne sürerler.

---

[33] Bahâr, *Sebkşinâsî*, I, 12.

Yeni Farsça metinlerdeyse olayın Erdeşîr-i Bâbekân döneminde geliştiği ifade edilir. Ancak oryantalistler ve bu konuda araştırma yapanlar söz konusu eserin Sasaniler dönemine ait olduğuna inanmaktadırlar.[34]

Ardâvîrâfnâme her halükârda Ardâvîrâf'ın ölümünden sonralarda ve III. (IX.) yüzyılın ortalarından daha sonra yazılmıştır. Ancak eserin elde bulunan en eski Pehlevice nüshası VII. (XIII.) yüzyıla ait olduğu için, Pehlevi dili uzmanları eserin yazılış tarihi olarak bu dönemi kabul ederler. Bu konudaki farklı görüşlerin değerlendirilmesiyle şu iki önemli sonuç elde edilmektedir: Ardâvîrâf, IV. yüzyılın sonlarıyla VII. yüzyılın ortalarına dek süren dönemin belli diliminde yaşamıştır. Diğer önemli bir saptamaysa *Ardâvîrâfnâme*'nin ana temasının Sasaniler döneminde yazılmış olduğuna dair araştırmacıların ortak görüşüdür.

Pehlevi dilinde yazılıp günümüze kadar gelmiş olan *Ardâvîrâfnâme* III. (IX.) yüzyıl ortaları ile VIII. (XIV.) yüzyıl başları arasında bir dönemde kaleme alınmıştır.[35] Daha sonra Pehleviceden Farsça, Hintçe ve Gocerat diline çevrilmiş, Zerdüşt inanırları arasında bir dinsel emirler derlemesi ve bir kılavuz olarak yaygınlaşmıştır. Okuyucular tarafından daha kolay anlaşılıp kavranması için birkaç kez şiirsel çevirileri de yapılmıştır.

Yazılış Sebebi

Önsözü ve içeriğindeki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla *Ardâvîrâfnâme*'nin yazılış amacı, Zerdüşt inanç esaslarına göre yaşa-

---

[34] Rûhu'l-emînî, *Numûdhâ-yi Ferhengî ve İctimâ'î*, s. 69; J. Rypka, *History of Iranian Literature*, s. 36.

[35] Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 7; Muîn, "Ardâvîrâfnâme," II, 107-108. West ve Haug, Ardâvîrâf ne zaman yaşamış olursa olsun *Ardâvîrâfnâme*'nin Sasani döneminde yazıldığını savunurlar. Christensen ise *Ardâvîrâfnâme*'nin içeriği açısından Sasaniler dönemine ait olduğu kanısındadır. Bkz. A. Christensen, *Îrân Der Zamân-i Sâsâniyân*, s. 35.

mayı sağlama gayesiyle insanlara metafizik dünyanın cennet, araf ve cehennem makamlarında verilen ödüller ve cezaları betimleyerek bilgiler aktarmaktır. Bu eserde Zerdüşt öğretileri insanlara katı kurallarla iletilmek yerine, heyecan dolu, dikkat çekici ve etkileyici sahneleri betimleyerek verilmektedir. Böylece zayıflamaya yüz tutmuş Zerdüşt inanışına dair birtakım destekleyici ve güçlendirici kanıtlar getirilmektedir.

Ardâvîrâf, kötülüklerden sakınan insanların bu evrende yaptıkları iyiliklerin karşısında ödüllendirilme törenlerini, hayatını kötülükler içerisinde geçirip ömürlerini boşa harcamış olanlarınsa ne denli kötü ve acıtıcı azap ve işkencelerle karşı karşıya kaldıklarını insanlara ileterek onları kötülüklerden alıkoyup iyiliğe yönlendirmeyi hedeflemektedir. Eserde en çok vurgulanan kötülük ve günahlar arasında ilk sıralarda "ahlak kurallarını dikkate almama, toplumun ahlak değerlerine aykırı bir yaşam sürdürme, temizlik kurallarına uymama, dinsel emirleri yerine getirmeme..." gibi davranış biçimleri yer almaktadır.[36]

Büyük İskender'in İran'ı işgalinin ardından genelde İran değerleri ve özelde Zerdüşt inanışına karşı başlatılan yoğun imha programının Zerdüşt kutsal metinleri ve özellikle Avesta'yı da kapsaması yüzünden inançlarının tehlikeyle yüz yüze gelmesi ve kitapsız kalmış din bağlılarının aralarında çıkan çeşitli konulardaki görüş ayrılıklarını gidermek, Zerdüşt inanırlarının dinsel birliğini tehlikeden kurtarıp onlara yeni bir ruh ve heyecan kazandırmak, *Ardâvîrâfnâme*'nin yazılış sebebi olarak ifade edilir.[37]

Ardâvîrâfnâme'nin bazı nüshalarında, Zerdüşt bağlılarının imanlarını güçlendirme amaçlı pasajları arasında, insanlara ölüm sonrası başlarına gelecekleri anlatırken sahnelerin daha iyi anlaşılıp etkileyici olması için metin resimlerle de güçlendirilmiştir. Bununla bir taraftan okur yazar olmayanların resimlere bakarak

---

[36] M. Boyce, *Târîh-i Kîş-i Zertuşt*, Tahran, 1998, s. 186.

[37] Oranskii, *Fıkhu'l-luğa-yi İrânî*, s. 169.

ölüm sonrası hayatta alacakları ödüller ve cezaları görmesi, böylece kendilerini kötülüklerden arındırıp iyiliğe yöneltmeleri hedeflenmiştir. Eserin söz edilen bu resimli nüshaları da değişik kütüphanelerde bulunmaktadır.[38]

Önemi ve Tarzı

Ardâvîrâfnâme konusu açısından Zerdüşt inanırları için çok önemlidir. Eski devirlerde de bazı bölümleri resmi teşrifat törenleri ve dinsel ayinlerde okunur, bu tür meclislerde cehennemde işkence sahnelerinin okunuşu esnasında insanlar dehşete düşer ve çoğu hüngür hüngür ağlardı. Çeşitli dünya dillerine çevrilmiş olması da, özellikle bu din bağlıları için ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Eserin Pehlevice orijinali sadece bu dili bilen sınırlı sayıdaki araştırmacıya hitap ettiği için şiir ve düzyazı olarak Farsçaya ve Parsîler adıyla bilinen Hindistan'daki Zerdüşt bağlılarının dili Gucerât diline çok sayıda çevirisi yapılmıştır.

Ardâvîrâfnâme'nin okuyucusu eser boyunca öteki dünyada iyilikleri karşılığında ödüllendirilmiş olan gruplar ile işledikleri suçlar yüzünden türlü cezalara çarptırılmış toplulukları gözlerinin önünde görür gibidir. Eserin özellikle bu yönü Zerdüşt inanırları arasında yaygın olarak okunup değer kazanmasını sağlamıştır. *Ardâvîrâfnâme* özellikle Hindistan'da yaşayan Zerdüşt inanırları arasında daha fazla önemsenmekte ve İran'da olduğundan daha fazla araştırma ve yoruma konu olmaktadır. Öte yandan *Ardâvîrâfnâme* yer verdiği konular, Pehlevice dil ve yazı özelliklerinin yanı sıra dinsel, tarihsel ve dilbilim konusundaki ayrıntıları açısından da doğubilimciler tarafından önemsenir. Eserin bir diğer önemli özelliği de, konusunda Sasaniler döneminden günümüze dek gelmeyi başarmış tek eser olmasıdır.[39]

---

[38] M. Boyce, *Târîh-i Kîş-i Zertuşt*, Tahran, 1998, s. 260-261.

[39] Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 8.

Mirâcnâme-yi Ardâvîrâf adıyla da anılan orijinal metni Pehlevi dilinde yazılmış olan eserin İslam inanışındaki bazı değerlerle de benzerlikler göstermesi oldukça dikkat çekicidir. Dil özelliklerinin yanı sıra dinsel ve tarihsel önemi de oldukça büyüktür. Örneğin "sırat kıldan ince kılıçtan keskindir" sözünün bu esere dayanması gibi.[40]

Ardâvîrâfnâme'nin bireylerin eğitimine etkisi ve tasvirlerinin gerçekçi ifadelerle dillendirilişi, özellikle Zerdüşt inanırları arasında sevilen bir eser olmasını sağlamıştır. Bu eserin Zerdüşt inanışının III. yüzyılda yeniden yaygınlaşmasına büyük katkı sağladığı kanısında olan E. G. Browne bu konuda şöyle der: "*Ardâvîrâfnâme* İskender'in İran'ı hem dinsel ve hem de ekonomik açılardan yakıp yıkmasından sonra bu ülkede başta dinsel ve sosyal konular olmak üzere yaşanan kargaşayı yansıtması, Sasani döneminde İran'ın yeniden diriliş ve kalkınma faaliyetlerine dair bilgileri ve en önemlisi de ölüm sonrası hayatta, fizikötesi evrende yaşanacak olanları tasvir etmesi açısından dikkat çekmektedir."[41]

Ardâvîrâf'ın ruhuyla gerçekleştirdiği bu kutsal yolculuğun ardından anlattıkları, birtakım farklılıklarla İslam peygamberi Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunda gördükleriyle benzerlikler de gösterir.[42]

Pehlevi döneminin diğer birçok eseri gibi *Ardâvîrâfnâme*'nin yazarı da bilinmemektedir. Eserin Pehlevice metni tarihsel/dinsel içeriği ve dil özellikleri açısından bilimsel değer taşımasına rağmen edebi açıdan o kadar değerli kabul edilmez. Ancak eser yazıldığı çağlarda içeriği açısından alanında tek yapıt olarak dikkat çeker. Eser Sasani dönemi Avesta'sı diye bilinen Avesta'nın ortadan kaybolmuş 20. Neskinin "günahkâr ruhlar"dan

---

[40] Kiyâyî Nejâd, *'Irfân Der Îrân-i Bâstân*, s. 163.

[41] E. G: Browne, *A Literary History of Persia*, I, 106.

[42] Mahcûb, "Bûye-yi Pervâz," *Îrânnâme*, II/4, s. 556.

söz eden içeriğine yer vermesiyle de önem taşır.

Ardâvîrâfnâme'nin dünya edebiyatları açısından dikkat çeken önemli bir özelliği de, değişik coğrafyalarda yazılmış benzer eserler üzerindeki doğrudan veya dolaylı etkisidir. Bunlar arasında Ebüla'lâ el-Ma'arrî'nin *Risâletü'l-Gufrân*, Senâ'î-yi Gaznevî'nin *Seyru'l-ibâd ile'l-meâd*, Ferîdüddin-i Attâr'ın *Mantıku't-tayr*, Evhaduddîn-i Kirmânî'nin *Misbâhu'l-ervâh*, Dante'nin *İlahi Komedya*'sı sayılabilir.[43]

Mazdeist edebiyatın en önemli yapıtlarından *Ardâvîrâfnâme* geç dönemlerde yazılmış olsa bile, eski İran'da yaygın öteki dünya inanışı hakkındaki önemli içeriğiyle en temel kaynaktır. Ölüm sonrası dünya ve yeniden dirilişin ardından başlayacak olan hayat konusunda; Avesta'nın bazı bölümleri, Hâduht Nesk'in[44] Pehlevice çevirisi ve Sasaniler dönemi başmûbedlerinden Kerdîr'in elimizde bulunan kitabeleriyle *Ardâvîrâfnâme* karşılaştırıldığında önemli sonuçlar elde edilmektedir. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi Kerdîr de Ardâvîrâf gibi öteki dünyaya birtakım seyahatlerde bulunmuş ve gördüklerini kitabelerinde aktarmıştır.

Özetle Ardâvîrâf fizikötesi evrende cennet ve cehennem yolculuğuna çıkan ilk gezgin, *Ardâvîrâfnâme* ise insanın ölmeden önce rüyadayken cennet ve cehennemi de içeren öteler dünyasını gezmesi konusunda kaleme alınmış en eski tarihsel kaynaktır.[45]

KONUSU

Ardâvîrâfnâme toplam 8800 kelime olup 101 bölümden oluşur. 1-3. Bölümler: Ardâvîrâf'ın sefer hazırlıkları. 4-15. Bölümler:

---

[43] Muîn, "Ardâvîrâfnâme," *Mecmû'a-yi Makâlât*, II, 93-95.

[44] Avesta'nın günümüzde ortadan kaybolmuş 20. Neskinin bir parçası olarak elimizde kalan Hâduht Nesk 3 fergerdden oluşmaktadır.

[45] Âbâdânî, *Târîh-i Edyân*, c. I, s. 360; Kiyâyî Nejâd, *'İrfân Der İrân-i Bâstân*, s. 171.

Ardâvîrâf'ın seyahat süresince gözlemleri, cennet ve araf tasvirleri. 16-101. Bölümler: cehennem ve günahkârların tasvirleri. *Ardâvîrâfnâme*'nin her bölümü kendi içerisinde maddelere ayrılmış ve bu maddeler de metnin her bölümünde numaralandırılarak belirtilmiştir. Eserde özellikle cehennem, cehennemlikler ve onların çarptırıldıkları cezalar üzerinde yoğun olarak durulurken, günahlar belli bir sisteme göre sınıflandırılarak günahkârların, günahlarına uygun cezaları birtakım formüllerle belirlenir.

Pehlevi dilinde yazılmış bağımsız metinler arasında yer alan eserlerden biri olarak *Ardâvîrâfnâme*, cennet ve arafla ilgili tasvirlerden daha çok cehennem ve oradaki cezalandırma yöntemleri üzerinde durulmaktadır. Konusu açısından daha çok Senâ'î-yi Gaznevî'nin *Seyru'l-ibâd ile'l-meâd*'ı ile Dante'nin *İlahi Komedya*'sına benzeyen eser, cennet ile cehennem tasvirleri, kötülüklerden sakınan kadınlar ve erkekler, çobanlar, yöneticiler, köy liderleri, öğretmenler, barış yanlıları ve diğer insan gruplarının dünyada yaptıklarının karşılıklarını öteki dünyada alacaklarını gözler önüne sermektedir.[46]

Fars edebiyatının diğer dünya edebiyatları üzerindeki etkisinin yanı sıra başka milletlerin edebiyatlarının Sasaniler öncesi dönemlerde Fars edebiyatı üzerinde görülen etkileri Ardâvîrâf'ın kitabı konusunda da dikkat çeker. Ardâvîrâf'ın eserinde işlediği konular, Sasaniler döneminden asırlarca önce de Batı edebiyatında ele alınarak işlenmiştir. I. Şâpûr, Yunan ve Hint edebiyatında yaygın birtakım eserlerin incelenerek tercüme edilmesini ve gerek görülen bazı kısımlarının da oluşturulan -örneğin *Dînkerd* gibi- dinsel içerikli metinlere aralarında bağlantılar kurularak alınmasını emretmiştir.[47]

Ardâvîrâfnâme'de işlenen konular şöyle özetlenebilir:

Esere daha sonraları eklendiği tahmin edilen "Giriş" bölümü-

[46] Turâbî, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân Pîş Ez İslâm*, s. 85-86.

[47] J. Rypka, *History of Iranian Literature*, s. 53.

ne göre Zerdüşt dini üç yüz yıl boyunca kutsallığını korur ve insanlar o dine bağlılıklarını sürdürürler. Sonra Mısır'da bulunan Yunan İskender İran'a gelerek İranlı hükümdarları ve yönetimdeki tüm idarecileri öldürür. Kutsal Avesta ile Zend'i yaktırır ve dinin temellerini yıkmaya çalışır. İskender'in ölümünün ardından İranşehr büyükleri arasında kavgalar ve savaşlar başlar. Zerdüşt inanırları, Yezdân konusunda şüphelere düşmeye başlarlar. Bunun üzerine Zerdüşt dininin önde gelenleri ve inanırları, kutlu Âzerfernbağ ateşkedesinde bir kurul toplanmasını ister. Orada tanrı ve din konusunda şüpheleri diğerlerine oranla çok daha az olan yedi kişi seçilir. O yedi seçkin mûbed oturur, aralarında Ardâvîrâf'ı seçerler. Ardâvîrâf yolculuğuna çıkar.

Ardâvîrâf'ın ruhu teninden çıkarak Çekâ Dâitî dağı ve Çînvâd köprüsüne gider. Yedi gün yedi gecenin ardından geri gelir ve yine Ardâvîrâf'ın tenine girer. Ardâvîrâf uyanır. Ardından Ardâvîrâf için yemekler pişirilir, su ve şarap getirilir, ayinler yapılır. Bütün bunlardan sonra da gördüklerini anlatan aziz Ardâvîrâf'ın söyledikleri kaydedilir.

Ardâvîrâf yolculuğa çıktığında kutsal Surûş ile tanrı Âzer onu karşılamıştır ve hep birlikte Ahura Mazda'nın yarattığı Çînvâd köprüsüne varırlar. Kutsal Surûş ile tanrı Âzer'in eşliğinde köprüyü rahatça geçen Ardâvîrâf daha sonra arafı gezer. Arafın ardından bu üç yolcu önce yıldızlar ülkesini, ardından da güneş ülkesini ziyaret ederler. Orası en yüce aydınlıkların en aydınlık makamıdır. Sonra Behmen, Ardâvîrâf'ın elinden tutarak Ahura Mazda'nın makamına, kutsal ölümsüzler, Zerdüşt Spitemâ'nın ve Goştâsp başta olmak üzere diğer din kardeşleri ve din önderlerinin makamlarına götürür.

Ardâvîrâf din önderlerinin sözlerine uyarak kocalarına çok iyi davranan kadınların, ordu mensuplarının, zanaatkârların, çobanların, yöneticilerin ve dihkânların ruhlarını görür. Yardımseverleri, barış yanlılarını, iyilik dostlarını, Mezdiyesnâ inanırlarını ziyaret eder. Kutsalların yüce makamlarını ve mutluluk yurtla-

rını görür. Aydınlıklarla dopdolu, geniş, huzur ve refah dolu, en güzel kokulu çiçeklerle süslenmiş, hiç kimsenin seyretmeye doyamayacağı manzaraları seyre dalar.

Cennetin güzelliklerini izledikten sonra Surûş ve Âzer elinden tutarak Ardâvîrâf'ı daha farklı makamlara eriştirirler. Onu, ilginç bir yere, çok tehlikeli, alabildiğine zor geçit veren ve cehennem gibi karanlık bir ırmak kıyısına götürürler. Surûş ve Âzer bu ırmağın insanların ölülerinin arkasından çok ağlayarak döktükleri gözyaşlarından oluştuğunu, buradan geçemeyenlerin, ölülerinin arkasından çok ağlamış kişiler olduğunu söylerler. Bütün bunların ardından Ardâvîrâf günah işleyip kötülüğe bulaşmış ve bu yüzden çok şiddetli cezalara çarptırılmış ruhların karşılaştığı seksen iki tür farklı günah ve cezadan ayrıntıları ve gerekçeleriyle söz eder.

Araf, cennet ve cehennemi gezdirdikten sonra Surûş ve Âzer Ardâvîrâf'ın elinden tutup onu sonsuz aydınlıklar diyarına, Ahura Mazda ve kutsal ölümsüzlerin hazır bulundukları konseye götürürler. Ahura Mazda ona birtakım emirler ve tavsiyelerde bulunur.

Metafizik Evrende İyilerin ve Kötülerin Yerleri

Ardâvîrâfnâme'de tutum ve davranışlarına göre iyiler ve kötülerin metafizik evrendeki yerleri şunlardır:

ÇİNVÂD KÖPRÜSÜ: Ardâvîrâf'm fizikötesi evrene yaptığı seyahatin ilk durağı ve geçtiği ilk aşama Çînvâd köprüsüdür. Mazdeist inanışta bütün ölülerin ruhları bu köprüden mutlaka geçecektir. Bu ilginç geçit, iyiler için yirmi yedi metre genişletilirken, kötüler için kıldan ince kılıçtan keskin diye nitelenen bir yapıda olacaktır.

HEMİSTEKÂN (ARAF): Hemistekân iyilikleriyle kötülükleri birbirine denk olan insanların konaklayacakları makamdır. Oraya

yerleştirilecek ruhlar kıyamet gününe kadar ayakta bekleyeceklerdir.

CENNET: *Ardâvîrâfnâme*'de betimlenen cennet iyilerin, temizlerin ve doğruların makamıdır. Cennet aydınlık, huzur, rahatlık, mutluluk, neşe, sevinç ve güzel kokularla dopdoludur. Bir kısmı yıldızların aydınlığındayken (Yıldız ülkesi), bir bölümü ay gibi parıldamaktadır (Ay ülkesi); en aydınlık bölümüyse güneş parlaklığında (Güneş ülkesi) sonsuz aydınlığın, bitmeyen ve hiç sönmeyen ışığın yurdudur.

Ardâvîrâf'a göre cennetteki makamlar görkemlilik ve içlerindeki ödüller açısından farklı derecelerdedir. Cennette kişiler ve dünyada yaptıkları açısından farklı toplumsal kesimler için farklı makamlar bulunmaktadır. Örneğin hükümdarlar, ileri gelenler, mubedler, ibadetlerini yerine getirenler, ordu mensupları, çiftçiler, meslek sahipleri, çobanlar, yöneticiler ve benzeri kesimlerin her biri kendi makamları ve yaptıkları iyiliklerle orantılı makamlara erişeceklerdir.

CEHENNEM: Ardâvîrâf gördüğü cehennemi, eserinin 101 bölümünden 84'ünü ayırarak betimler. *Ardâvîrâfnâme*'nin en önemli bölümleri, işte bu kötü insanların ve onların ruhlarının ölüm sonrası hayatta karşılaşacakları şiddetli ve dayanılmaz güçlükler, azap ve işkenceler, şiddetli soğuklar, derin karanlıklar, darlıklar, sıkıntılar, dayanılması güç ağrılar, hastalıklar, kötü kokulu ve şiddetli keskin rüzgârlar ve benzeri korkunç cezaları betimlenir. Yine *Ardâvîrâfnâme*'de cehennem birbirinden farklı birkaç tabakaya ayrılmakta, bu makamlar ve günahkârlara ayrılmış yerlerden hareketle günahların dereceleri ve önemleri anlaşılmaktadır. Eserde betimlenen günahlar ve karşılığındaki cezalar, günahkârların yaptıklarıyla orantılıdır.[48]

[48] Rûhu'l-emînî, *Numûdhâ-yi Ferhengî ve İctimâ'î*, s. 74.

ARDÂVÎRÂFNÂME'DE SOSYAL YANSIMALAR

Ardâvîrâfnâme'de şiddetli ve dayanılmaz cezaları gösterilerek insanların yapmasının engellenmeye çalışıldığı ve şiddetle sakındırıldığı kötülükler, bireysel ve toplumsal olmak üzere iki ana kategoride ele alınmaktadır:

1. Bireysel Sorumluluk: Bireyin Yezdân karşısında yapmakla sorumlu olduğu, ancak yerine getirmediği inançlar, görevler ve ibadetler, Yezdân'a'a ibadet etmeme, dine inanmama, yeni dinler ortaya çıkarma, Avesta ve gâtâları (dinsel ilahileri) okumama, kostî giymeme, yalın ayak yürüme, şeytanların emirlerine uyma...

2. Toplumsal Sorumluluk: Sonuçları toplumu etkileyen ve toplumsal hayata yansıyan davranış biçimleri. Aile içi karşılıklı görevler, toplumsal hayatın tüm alanlarında insanların birbirleriyle olan ilişkileri, çiftçiler, hayvancılıkla uğraşanlar, ticaret çevreleri, hukuk ve adalet alanlarında insanların tutum ve davranışları...

AİLE VE AKRABALIK: *Ardâvîrâfnâme*'de aile toplumun temel çekirdeği olarak dikkat çeker. "Anne ve babanın hukukunu gözetme ve onlara saygıda kusur etmeme, anne babanın çocuklarını en güzel şekilde büyütüp eğitmeleri, kocaya uyum sağlama ve saygı, ailenin devamını ve huzurunu sağlayacak en önemli etken olan namus ve iffet kurallarına uyma, aile bireylerinin haklarını gözetme, yakın akrabalarla evlenme, kocanın ailedeki egemenliğine saygı" gibi konular eserin önemli bölümlerini oluşturur. *Ardâvîrâfnâme*'nin 101 bölümünden 16'sında "aile, karı-koca ilişkileri, çocuklar ve anne babaya karşı görevleri, bütün bu tavsiyelere uymayanların karşılaşacakları ağır cezalar" göz önünü serilmektedir.[49]

---

[49] Rûhu'l-emînî, *Numûdhâ-yi Ferhengî ve İctimâ'î*, s. 74-77.

ANNE VE BABAYI HOŞNUT ETME: Bütün dinlerin kutsal metinlerinde olduğu gibi Zerdüşt dinsel eserlerinde de anne ve babaya saygılı olup onları incitmeme daima gözetilmesi gereken özellikler arasındadır. Anne ve babasını hoşnut etmeyen çocuğun ömür boyunca sıkıntı çekeceğine, hiçbir arzusuna erişemeyeceğine inanılır. Ardâvîrâf anne ve babalarına saygıyı göstermeyip onları inciten çocukları ölüm sonrası hayatta çok ağır cezaların beklediğini ifade eder (bkz. Metin 65/1-4).

ÇOCUK YETİŞTİRME: *Ardâvîrâfnâme*'nin üç ayrı bölümünde annelerden çocuklarını özenle korumaları ve onları iyi yetiştirmeleri istenmekte, bu konudaki yanlış hareketleri sonucu şiddetli cezalara çarptırılacakları ifade edilmektedir (bkz. Metin 59/1-3, 87 ve 94. bölümler).

ÇOCUK DÜŞÜRME: *Ardâvîrâfnâme*'ye göre çocuklarını aç bırakan, onlara sahip çıkmayıp ağlatan ve karnındaki çocuğu düşüren anneleri cehennemde şiddetli azaplar beklemektedir (bkz. Metin 44/1-3).

ÇOCUĞUNA SAHİP ÇIKMAMA: *Ardâvîrâfnâme*'de iki ayrı bölümde aile düzenini sarsan çocuklarına sahip çıkmama konusunda uyarılar yer alır (bkz. Metin 65/1-3).

AKRABALARLA EVLENME: Avesta'da *xvaetvadaθa*, Pehlevicede *xvētōkdas, xvēdō-das* ve benzeri şekilleriyle bilinen sözcük terim olarak "yakın ve kan bağı olan akrabalarla evlenme" anlamını ifade eder.

Zerdüşt dinsel kitaplarında, yakın akrabalarla evlenmenin çok sevap kazandıran bir gereklilik ve yükümlülük olmasının yanı sıra çok yararlı bir evlilik türü olduğu, bunu terk etmenin hem dünya hayatında hem de ölüm sonrası hayatta insanı büyük cezalarla karşı karşıya getireceğine inanılır. *Mînû-yi Hired*'e göre, yakın akraba evliliğini yapmayan büyük günah işlemiş kabul edilir. *Guzîdehâ-yi Zâtsperem*'e göre, bu evlilik türü nesli

devam ettirmenin en iyi yolu olarak ifade edilir. Eski İran'da Zerdüşt inanışının egemen olduğu çağlarda yakın akrabalarla evlenmek nesli devam ettirmenin iyi yolu olarak kabul edilir ve güzel gelenekler arasında yer alırdı.[50]

İlk İran hanedanı Medler döneminde yakın akrabalarla evlenme geleneği görülmekte, Ahâmenişler çağındaysa aralarında kan bağı olanların birbirleriyle evlenmeleri, ırkı ve soyu temiz tutma amaçlı gelenekler arasında yer almaktadır. Bu gelenekte kardeşlerin birbirleriyle, babanın kızıyla, annenin oğluyla evlenmesi gibi evlilikler dikkat çekmektedir. Bu gelenek İran toplumlarında Zerdüşt öncesi çağlarda da görülür.

Örneğin Kûrûş ve oğlu Kamboçye, Zerdüşt inanırları olmamalarına rağmen bu konuya yakın ilgi duymuşlardır. Herodotos'a göre kız kardeşini çok sevip onunla evlenmek isteyen Kamboçye, nüfuzunu kullanıp yargıçları baskı altına alarak kardeş evliliğine izin vermeyen yasaları değiştirip evlenmesinin önündeki engellerin kaldırılmasını istemiş; yetkililer de ona hukuk sisteminde böyle bir değişiklik yapamayacaklarını, ancak hükümdarın her istediğini yapma yetkisi olduğunu belirten bir kanunun varlığını söylemişlerdir. O da, bunun üzerine kız kardeşiyle evlenmiş, ardından başka bir kız kardeşiyle daha nikahlanmıştır.

Eski Zerdüşt bağlıları arasında yakın akrabalarla evlenme normal bir durumdu. Eski İran'a dair tarihsel bilgilere yer veren bazı kaynaklarda da benzeri konulara rastlanır; bunlardan birinde şu cümleler yer almaktadır: "Muğlar geleneklerine uygun olarak anneleriyle bile evleniyorlardı."[51]

Her halükârda eski İran'da Zerdüşt inanırları arasında mahremleriyle evlenme bir gelenektir. Bu gelenekte kız kardeş ve benzeri yakın akrabalarla evlenilmektedir. Hatta *Şâyest Neşâyest* gibi birtakım dinsel içerikli eserlerde bu tür evliliklerin bazı

---

[50] Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i Îrânî*, s. 506; Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 32.

[51] Âzâd, *Poşt-i Perdehâ-yi Haremserâ*, s. 51-52.

büyük günahları da silip ortadan kaldırdığına inanılmaktaydı.

Öte yandan hükümdarlar ve saraylılar, hanedan ve aile kanını temiz olarak koruyabilmek için mahremleri ve akrabalarıyla evlenirlerdi. Yakın akraba arasında evliliğin yasak olmayıp tam tersine bir gelenek oluşu nedeniyle, bazen güzel bir kadın, saltanat tahtı veya diğer değerli miras malları gibi babadan oğula, hükümdardan hükümdara miras da kalırdı. Örneğin Kûrûş'un kızı Atosa sırasıyla Kamboçye, Geomotay Muğ ve Dâryûş'un eşi olmuştur. Kamboçye, Atosa dışında daha önce de söylendiği gibi Roksana adlı diğer kız kardeşiyle de evlenmiştir.[52]

İran mitolojisinde ve özellikle *Şahnâme*'de, eski İran dinlerinin özellikleri arasında yakın akrabalarla (mahremlerle) evlenme yaygın geleneklerden biridir. Yakın akrabalarla evlenme eski İran'da daha çok hükümdarlar, şehzadeler, mûbedler, ileri gelen kişiler arasında yaygındı. Yaşadığı çağın büyük din önderi Ardâvîrâf'ın da yedi kız kardeşiyle evlendiği aktarılmaktadır. Bu tür evlilikler *Şahnâme*'nin değişik bölümlerindeki kahramanlar tarafından da gerçekleştirilmiştir. İsfendiyar'ın kız kardeşi Humây'la, İsfendiyar'ın oğlu Behmen'in kendi kızı Humâ-yi Çehrzâd'la, İskender'in kardeşinin kızı Rûşenek'le (Roxana) evlenmeleri buna örnek olarak verilebilir.

Öte yandan bir erkeğin birkaç kız kardeşle evlenmesi de eski İran geleneklerinde yer almaktadır. Behrâm-ı Gûr'un dört kız kardeşle birden evlenmesi bunun en iyi örneğidir.[53]

Zerdüşt inanışında akrabalarla evlenmek tavsiye edilmekteydi. Zerdüşt dinsel metinlerinde bu konuyla ilgili olarak tavsiyelerin akrabalarla evlenme veya onlara yardım etme anlamlarında kabul edilmesi gibi birbirinden farklı görüşler var olsa da, ağırlıklı görüş bu konudaki tavsiyelerin akrabalar arası evlilik olduğudur. *Ardâvîrâfnâme*'nin iki bölümünde bu davranış övülmek-

---

[52] Âzâd, *Poşt-i Perdehâ-yi Haremserâ*, s. 52.

[53] Vâhiddûst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 427-428.

tedir (bkz. Metin 12/8-9 ve 86/1-3).[54]

Öte yandan bazı araştırmacılar tarafından eski İran'da böyle bir geleneğin olmadığı da ifade edilmektedir. Mûbed Âzergoşesp *Makâm-i Zen Der İran-i Bâstân* adlı eserinde şunları ifade eder: Yunan yöneticileri en büyük rakipleri olan İranlıları tüm dünyaya kötülükleriyle tanıtmak ve milletlerin gözünden düşürmek için bazı propagandalara girişmişlerdir. Onların iddialarından biri de İranlıların mahremleriyle evlenme konusudur. *Herodot Tarihi*'nde anlatıldığı gibi, Kamboçye'nin yasalarda kız kardeşiyle evlenmesine izin verecek şekilde değişiklik yaptırma isteği de açıkça gösteriyor ki; eski İran yasaları ve geleneklerinde böyle bir durum söz konusu değildir. Ancak daha sonraki tarihçiler Herodotos'un aktardığı olayın bir kısmını kullanarak böyle bir geleneği İran tarihine mal etmeğe çalışmışlardır.[55]

KARI-KOCA İLİŞKİLERİ: Ardâvîrâfnâme'nin 24 bölümü karı-koca ilişkilerinde tarafların yanlış tavırları yüzünden ölüm sonrası hayatta çarptırılacakları şiddetli cezaların tasvirine yer verir. Bunlar arasında, "Yabancı erkeklerle gayri meşru ilişkilerde bulunma (62, 64. Bölümler); kocasını tahkir etme, ona kötü sözler söyleyip sövme (26. Bölüm); kocanın malını kendi zimmetine geçirme (63. Bölüm); kocasının isteğine olumlu cevap vermeme ve istediğinde onunla birlikte olmama (63. Bölüm)..." gibi Mazdeist inanışta günah kabul edilen davranışlar yer almaktadır.

ÖZEL HALLERİNDE KADINLARLA İLİŞKİLER: Zerdüşt inanışında kadınlar özel günlerinde temiz kabul edilmezler. Bu dönemlerinde çalışmaları ve toplum içerisinde bulunmaları uygun görülmez. Bazı kaynaklarda yakın zamanlara dek Zerdüşt inanışında kadınların evlerinde özel halleri sırasında içerisinde bulundukları özel odaların yer aldığı aktarılır. Zerdüşt inanışı eksenli birçok

---

[54] Rûhu'l-emînî, *Numûdhâ-yi Ferhengî ve İctimâ'î*, s. 94-95.

[55] Âzâd, *Poşt-i Perdehâ-yi Haremserâ*, s. 53.

kaynakta bu durumdaki kadınların hiçbir şeye el sürmemeleri, özellikle su ve ateşten uzak durmaları tavsiye edilir. *Ardâvîrâfnâme*'de de bu konuya dört bölüm ayrılmıştır (bkz. Metin 72/1-3).[56]

SU VE BAYINDIRLIK: Eski İran'da en çok kutsanan ögelerden olan su Zerdüşt inançlarında ikinci kutsaldır. *Bundehişn*'e göre su, tanrının yarattığı yedi önemli maddenin ikincisidir. Göklerden sonra var edilen, yaratılışı elli gün süren ve bütün dünyada yeraltında bulunan suyun sorumlusuysa Hordâd adlı kutsal ölümsüzdür.

Eski İran inanışlarına göre, Elburz eteklerinde Ferâhkert adında ve yerkürenin üçte birini kapladığına inanılan büyük bir deniz bulunmakta, yeryüzündeki bütün sular kirlerden arındıktan sonra ona akmaktadır. Tanrısal nitelikler verdikleri ateşe olduğu kadar, suya da saygı duymuş olan eski İran halkları, onu kirletmeyi günah saymış ve inançlarında suyu korumaya dair hassas dinsel emirler her zaman var olagelmiştir. Tüm bunların yanı sıra su Zerdüşt ayinlerinde de sürekli bulundurulması gerekli ögelerden biriydi.[57]

Yararlı unsurları etkinlikleri oranında kutsayan İranlılar, hayatın temel gerekleri olan bu ögelerin özel bir tanrının korumasında bulunduğuna inanırlardı. Su da bu ögeler arasında yer alır ve Avesta'da olduğu kadar *Ardâvîrâfnâme*'de de övülüp kutsanır (bkz. Metin 13/1-4 ve 37/1-4).

ZİRAAT: Ağaç dikme, ağaç büyütme ve çiftçilik Mezdiyesnâ inanışında "üç iyiler" arasında yer alan güzel işlerden sayılır. Zerdüşt'ün üç oğlundan en büyüğü olan Orvetetner çiftçilerin önderidir. Toprağı ekip biçerek ürünler elde edip insanlara sun-

---

[56] Rûhu'l-emînî, *Numûdhâ-yi Ferhengî ve İctimâ'î*, s. 78.

[57] M. Boyce, "āb/water," EIr, I, s. 27; Tefezzulî, Ahmed, "âb," DMBİ, I, s. 18.

mak, Zerdüşt inanışında Hordâd ve Mordâd'ı hoşnut ettiği için, bu işle uğraşanlar da insanlara yarar sağladıklarından sevap kazanırlar. *Ardâvîrâfnâme*'nin cennetle ilgili bölümünde çiftçiler ve ziraatten de söz edilmiştir (bkz. Metin, 14/8-9, 15/6, 96/1-3).

Ardâvîrâfnâme'de bir bölüm de, bağımsız olarak sadece çiftçilik konusunu ele almakta ve orada üretim yapmayan çiftçiler uyarılmaktadır. Klasik çağlarda İran'da ziraatla uğraşan kesim genellikle az gelirli ailelerden oluşmaktaydı. Bu yüzden varlık sahibi olanlar söz konusu kesimlere toprak, tohum, tarım araçları gibi birtakım katkılarda bulunur ve sağladıkları bu imkânlar karşılığında ürünlerinin belli oranlarını alırlardı. Bu oran bölgelere göre farklı farklı olurdu.

Öte yandan özellikle kırsal kesimde ocak ve tandır yakmak için yaş kuru farkı gözetilmeden ağaçların yakılmasını, böylece ağaçlara ve ormanlık alanlara zarar verilmesini önlemek amacıyla yaş ağaçların kesilip herhangi bir amaçla yakılması da, Zerdüşt geleneğinde günahlar arasında sayılmakta, yaş ağacın ateşe atılmasıyla çıkan suyun öteki dünyada kendisini yakanlardan şikâyetçi olacağına inanılmaktadır (bkz. Metin 10/7-8).[58]

YARARLI VE ZARARLI HAYVANLAR: Eski İran'da yazılmış dinsel kitaplarda, zararlı yaratıkların öldürülmesi, bunun yanı sıra yararlı hayvanların beslenip korunmasına dair çok sayıdaki emir ve kuralın varlığı dikkat çeker. Köpek, koyun, keçi, sığır, katır ve at gibi taşımada veya ulaşımda kullanılan; yiyecek ve giyecek gibi gereksinimleri karşılayan hayvanları evcilleştirme, koruyup özenle besleme ve ihtiyaç oranında kullanma; öte yandan yılan, akrep ve kurt gibi insan yaşamını tehdit eden zararlı hayvanları öldürme ya da etkisizleştirerek ortadan kaldırma, bireyler ve toplumların önemli görevleri arasında yer almış, hatta bu yükümlülük dinsel emirlerle de desteklenmiştir.

---

[58] Rûhu'l-emînî, *Numûdhâ-yi Ferhengî ve İctimâ'î*, s. 80.

Eski İran dinlerinde de zararlı yaratıklar olarak kabul edilip öldürülmesi gereken hayvanlar arasında yılan, akrep, kurt, karınca ve kurbağa gibi zararlı hayvanlar vardır. Zerdüşt bağlıları geleneğinde bu tür hayvanları her halükârda öldürüp ortadan kaldırmak gerekmektedir.[59]

Mûbedler ve diğer din önderleri çoğu zaman yanlarında taşıdıkları, Pehlevi dilinde *mârgen* diye bilinen ve ucuna demirden bir küçük şiş takılmış asalarını bu amaçla kullanırlardı.[60] Ardâvîrâf'ın ifadelerine göre, bu zararlı yaratıkları öldürenler cennette yüce makamlara erişmektedirler. Günahkâr olarak ölüp cehenneme gitmiş olanlar da, dünyadayken bu tür yaratıklardan öldürmüşseler cezaları hafifletilecektir (bkz. Metin, 60/1-2, 5).

Zerdüşt dinsel kaynaklarında bütün evcil hayvanlar "dört ayaklı hayvanlar" diye anılır. Bunlar da deve, at ve sığır gibi büyükbaş, koyun ve keçi gibi küçükbaş olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Bu evcil hayvanları besleyip büyütmek yararlı ve sevap kazandıran eylemler arasında kabul edilir (bkz. Metin, 15/1, 3 ve 77/1-4).[61]

Köpek bulundurmak ve beslemek Eski İranlılara göre insanların yaptıkları iyi işler arasındadır. Köpeklere ve özellikle çoban köpeklerine sert davranıp onları incitmek, aç bırakmak, hele hele öldürmenin karşılığı şiddetli cezalardır (bkz. 48/1-4).

ZANAATKÂRLIK: Alışverişte doğru sözlülük ve dürüstlük; malların cinsi, ölçü ve tartılarında hileden uzak durma neredeyse tüm kutsal metinlerde tavsiye edilip övülen geleneksel kurallar ve davranışlar arasında yer alır. Dolayısıyla zanaatkârların, devletin ticaret konusunda koyduğu kurallara uymaları ve toplamsal hayatı derinden etkileyen boyutlarıyla alışveriş konusun-

---

[59] Rûhu'l-emînî, *Numûdhâ-yi Ferhengî ve İctimâ'î*, s. 81.

[60] Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 37.

[61] Rûhu'l-emînî, *Numûdhâ-yi Ferhengî ve İctimâ'î*, s. 83.

da çok hassas olmaları gerekmektedir. Bu yükümlülükleri yerine getirenler, dinsel kurallara da uymuş kabul edilerek metafizik evrende en büyük ödüllere erişeceklerdir (bkz. Metin, 14/10, 27/1-3).

ÇALIŞANLARIN ÜCRETLERİNİ ÖDEME: İşlerinde çalıştırdıkları işçilerin hak ettiği ücretleri ödememek ve haklıların haklarını kendilerine teslim etmemek de Zerdüşt öğretisinde günahlar arasına sayılır (bkz. Metin, 39/1-4).

İNSANLARIN MÜLKLERİNE VE MALLARINA SAYGI: Başkalarının haklarına tecavüz eden, kişinin kendi kazancıyla elde ettiği mal ve mülklere göz dikenler de *Ardâvîrâfnâme*'de şiddetle yerilen kesimler arasında yer almaktadır (bkz. Metin 50/1-3).

HAKEMLİK VE YÖNETİCİLİK: *Ardâvîrâfnâme*'nin dört ayrı bölümünde, birey ve topumun haklarını korumakla görevli adalet teşkilatı, diğer bir deyimle halkın en çok güvendiği makamlarda bulunan yetkililer uyarılır (bkz. Metin 91/1-4).

Ardâvîrâf yalancı şahitliğin ve bunun için rüşvet almanın da çok şiddetli cezaları olduğunu hatırlatır (bkz. Metin 79/1-6).

Görevlerini yerine getirmeyen, halkın ihtiyaçlarını karşılamayan belediye başkanları, üst düzey görevliler ve şehir yöneticileri, görevlerini kötüye kullandıkları için ağır cezalara çarptırılacaklardır (bkz. Metin 67/1-6).

MİSAFİRPERVERLİK: Eski gelenekler arasında misafirperverlik, yolculara karşılıksız konaklama yeri ve yiyecek sağlama da iyi davranışlar arasında sayılır. Ardâvîrâf misafir kabul etmeyen ya da misafirlerden ücret isteyenlere ağır cezalar verileceğini ifade eder (bkz. Metin 93/1-4).

ADAM ÖLDÜRME: *Ardâvîrâfnâme*'de bir bölüm de, insanlıkla hiçbir şekilde bağdaşmayan ve bütün inanç sistemlerinde en büyük günahlardan sayılan adam öldürme konusuna ayrılmıştır (bkz. Metin 21/1-3).

ÖLÜLERİN ARDINDAN AĞLAMA: Mezdiyesnâ inanışında ölen yakınların ardından ağlamak, uygun olmayan davranışlardan biridir ve dinsel kitaplarda da büyük günahlardan sayılmaktadır. Ardâvîrâf'ın ilk tavsiyelerinden biri de ölülerin ardından ağlamamaktır (bkz. Metin 16/1-6).

YALAN SÖYLEME: *Ardâvîrâfnâme*'nin birçok bölümünde yalan söylemenin birey ve toplum hayatında nasıl olumsuzluklara yol açtığı, ne derin onarılmaz yıkımlara sebep olduğu, bu yüzden yalandan uzak durulması gerektiği, dünya hayatlarında yalan söylemiş olanların ölüm sonrası hayatta şiddetli cezalara çarptırılacakları vurgulanır (bkz. Metin 33/1-3, 40/1-5 ve 49, 51, 55, 90, 96, 97, 101).

YALANCI ŞAHİTLİK YAPMA: Toplumsal hayatta derin yaralar açıp insanları birbirine düşüren kötülüklerden olan yalancı şahitlik de *Ardâvîrâfnâme*'de yerilip sakınılması gereken kötü davranışlar arasındadır (bkz. Metin 45/1-3).

ARDÂVÎRÂFNÂME'DE İYİLİKLER VE KÖTÜLÜKLER

İyilikler

1. Cömert olmak.
2. Akrabalarla evlilik yapmak.
3. Adaletle yönetmek.
4. Doğru sözlü olmak.
5. Din önderlerinin söylediklerine uymak.
6. Kocaya karşı iyi davranmak.
7. İyi düşünceli, iyi sözlü ve iyi davranışlı olmak.
8. Suyu, ateşi, toprağı, bitkileri, sığırları, koyunları ve Ahura Mazda'nın bütün yaratıklarını hoşnut etmek.
9. Yeziş, Dron gibi ibadetlerle tanrıyı hoşnut etmek.
10. Tanrıya karşı gerekli ibadetleri yerine getirmek.
11. Tanrıya kurban sunmak.

12. Hem dünyadaki hem de fizikötesi evrendeki tanrıların emirlerini yerine getirmek.
13. Kocayı hoşnut etmek, ona saygıda kusur etmemek.
14. Namusunu korumak.
15. Mezdiyesnâ inanışında şüphe ve tereddütü olmamak.
16. Sevap kazanma ve günahlardan kaçınmaya çabalamak.
17. Dinsel ibadetlerini yerine getirmek.
18. Dua okumak.
19. Ordu mensubu olmak; savaşçı olmak.
20. Zararlı yaratıkları öldürmek.
21. Çiftçilik yapmak.
22. Zanaatkâr olmak.
23. Çobanlık yapmak.
24. Hayvan beslemek; hayvanları kurttan, hırsızdan ve kötü niyetli insanlardan korumak.
25. İnsanlara yararlı ve değerli ürünler sunmak.
26. İnançlarında dosdoğru olmak.
27. Öğretmenlik yapmak.
28. Araştırmacı bir kişilik olmak.
29. Bilim adamı olmak.
30. İnsanları iyiliklerinde desteklemek.
31. Duyarlı kişilik sahibi olmak.
32. Yardımlarını kimselerden esirgememek.
33. Barış için çaba sarf etmek.
34. İyilik dostu olmak.
35. Mezdiyesnâ inanırları arasında yer almak.

Kötülükler

1. Ölülerin arkasından çok ağlamak, saçını başını yolmak.
2. İnsanları doğru yoldan saptırıp kötülüklere sürüklemek.
3. İyilikleri bırakıp kötülüklere dalmak.

4. Erkek erkeğe ilişkiye girmek.
5. Âdet halinde cinsel ilişkiye girmek, ateşe ve suya yaklaşmak.
6. Kutsal ve iyi insanları öldürmek.
7. Aybaşı halindeki kadınlarla ilişkiye girmek.
8. Yeme ve içme esnasında konuşmak.
9. Bâj/zemzeme okumamak.
10. Yeşt okumamak.
11. Yabancı erkeklerle ilişkiye girmek, fahişelik yapmak.
12. Bir ayağına ayakkabı giyip diğerine giymemek.
13. Kostî bağlamadan yürümek.
14. Ayakta idrar yapmak.
15. Şeytanın emirlerine uymak.
16. Kocasını alçak görmek, ona karşı uzun dilli olmak.
17. Emri altındakileri küçük düşürmek, acı sözle incitmek.
18. Ölçü ve tartıya dikkat etmemek.
19. Şaraba su katmak, tahıllara toprak karıştırmak.
20. İnsanlara ederinden fazla değerlerle mal satmak.
21. İnsanların mallarını çalmak, yağmacılıkla geçinmek.
22. Kötü idarecilik yapmak.
23. İnsanlara karşı bağışlayıcı davranmamak.
24. Hataları affetmemek.
25. İnsanları azarlamak.
26. İnsanlara zarar vermek.
27. İşlenen suçun gerektirdiğinden fazla ceza vermek.
28. Gıybet ederek insanlar arasına ayrılık tohumları saçmak.
29. İnsanların aralarını açarak birbirlerine düşman etmek.
30. Dince belirlenen ölçüleri gözetmeden hayvan öldürmek.
31. Haddinden fazla mal biriktirmek, iyi insanlara yedirmemek.
32. Bedenini iyi ve yararlı işlerde kullanmamak.

33. Atık maddeleri kutsal ve temiz ateşin üzerine atmak, ateşi teninden değersiz görmek ve temizlenmeden yaklaşmak.
34. Büyücülük yapmak.
35. Ateşi kötü bakışlarla etkilemek, kasıtlı olarak söndürmek.
36. Ölmüş bir bedeni tek başına taşımak.
37. Bedenini dinsel kurallar gereğince yıkayıp temizlememek.
38. Yalan söylemek.
39. İnsanlara yarar sağlamayan sözleri konuşmak.
40. Babaların çocuklarına sahip çıkmamaları.
41. Çocuğunu rahminde öldürüp kasıtlı olarak düşük yapmak.
42. Yalancı şahitlik yapmak.
43. Başkalarının mal varlığını hilelerle, hırsızlıkla ele geçirmek.
44. Dostlarını düşmanlarına satmak.
45. İnsanları ikiyüzlülük ve aldatıcı sözlerle aldatmak.
46. İnsanları yanlışlara, kötü inanışlara ve kötü yollara düşürmek.
47. Batıl dinleri yeryüzünde insanlar arasında yaymak.
48. Çoban köpekleri ve bekçi köpeklerini aç bırakmak.
49. Verdiği sözde durmamak.
50. Behrâm ateşini söndürmek.
51. Derin ırmaklar üzerindeki köprüleri yıkmak.
52. Yıkıcılık ve bozgunculuk yapmak
53. Aşırı hırs sahibi olmak.
54. Şehvetine esir olmak.
55. Günahsız, temiz insanları öldürmek.
56. Tanrıyı ve gerçek dinleri inkâr etmek.
57. Kirlenmiş elini yüzünü ve bedeninin diğer atık maddele-

rini, büyük durgun sularda ve çeşme suyunda yıkamak.
58. Açlıktan ağlayan çocuğuna acımamak, onu terk etmek.
59. Evli kadınlarla cinsel ilişkiye girmek.
60. Kurbağa, karınca, yılan, akrep gibi zararlı yaratıkları öldürmemek.
61. Dinin kutsallarına inanmamak.
62. Adil Ahura Mazda'ya saygıda ve övgüde bulunmamak.
63. Cennetteki ödüllere ve cehennemdeki azaba inanmamak.
64. Kıyametin gerçekleşeceğine, ölüm sonrası hayata kesin olarak inanmamak, bu konularda şüpheler ileri sürmek.
65. Yabancı erkeklerle gayrimeşru ilişkiler kurup hamile kalmak.
66. Baba ve anneyi incitmek, sonra da özür dilememek.
67. Kötü yöneticilik yapmak. Adil davranmamak.
68. İnsanların haklarını kısmak.
69. Yoksullar ve yolcuların istek ve şikâyetlerine kulak tıkamak.
70. Yoksulları ve misafirleri aşağılamak.
71. Puthanelerin hizmetinde bulunmak.
72. Kötü düşünmek, kötü konuşmak ve kötü işler yapmak.
73. Ehrimen ve şeytanların dinlerine inanmak.
74. Hatalarından dolayı insanları uyarmamak.
75. İyilik ve doğruluğu insanlara öğretmemek.
76. Kocasını aldatmak.
77. İstediğinde kocasıyla birlikte olmamak.
78. Eşcinsel ilişkiye girmek.
79. Güzel ve çekici sözleriyle yabancı kadınları aldatmak.
80. Daha güzel görünmek için aşırı derecede süslenmek.
81. Hayvanları ve özellikle de Verzâ sığırını aç bırakmak.
82. Binek ve yük hayvanlarına güçlerini aşan işler yaptırmak.

83. Rüşvet karşılığında yalancı yargıçlık yapmak.
84. Ölçü ve tartıyı kendi lehine eksik ve noksan yapmak.
85. Kocasından gizli çok et yemek, başkalarına da yedirmek
86. Cimrilik yapmak.
87. Hakemlik yaparken taraf tutmak.
88. İnsanlardan iyilikleri esirgemek.
89. Leş yemek.
90. Evlerini ve misafirhanelerini yolculara, misafirlere açmamak.
91. Çocuklarına süt emzirmemek ve onları çelimsiz bırakmak.
92. Yöneticilerine karşı itaatsizlik etmek.
93. Ahura Mazda'nın rızkını yiyip Ehrimen'in işlerini yapmak.

Ardâvîrâfnâme'nin Kaynakları

Ardâvîrâfnâme'nin dayandığı temel kaynak bir Zerdüşt mûbedinin rüyasıdır. Ardâvîrâf adındaki bu mûbed, rüyasından uyandıktan sonra fizikötesi evrende insanların ruhlarının ölüm sonrası karşılaşacakları yeni hayattaki ödülleri ve cezaları, dünyalılara uyarıcı olması amacıyla anlatmış ve *Ardâvîrâfnâme* adlı eser meydana gelmiştir.

Dünya edebiyatları tarihinin önemli bir bölümünü rüya ve rüya yorumları oluşturmaktadır. Tarihsel kaynaklar ve çeşitli milletlerin edebiyatları, bu tür rüyalara ve yolculuklara farklı dinlerin inanırları arasında da yaygın olarak inanıldığını göstermektedir. Birçok inanışta son derece önemsenen rüya kavramı İslamiyette de bazen vahiy ve ilhamla eşanlamlı kullanılmaktadır. Müslümanlar arasında ve özellikle sûfi çevrelerde "rüya" son derece önemsenmiş, birçok sûfi veya tarikat önderi rüyalar aracılığıyla birtakım önsezilerde bulunup keşfiyyât yapmıştır. Doğu edebiyatlarında İslamiyet sonrası çağlarda da rüya yorumlarını

konu alan önemli eserler kaleme alınmış, aynı zamanda bu konuyla ilgili Süryanice, İbranice ve Yunanca önemli eserler de Farsçaya çevrilmiştir.[62]

Farsça *hâbnâme* (*nevmnâme*) adı verilen eserlerde bu tür rüyaların içerikleri, önemleri ve insan hayatı üzerindeki etkilerine yer verilir. Örneğin Hurufiliğin kurucusu Fazlullâh-ı Esterabâdî yaptığı faaliyetlerin çoğunu rüyalarının aydınlığında gerçekleştirmiş, rüya onun için çok özel bir anlam taşımış, vahiy ve ilham olarak algılanmıştır. Fazlullâh'ın rüyalarının toplandığı *Nevmnâme*'de Hurufiliğin ortaya çıkışına ve Fazlullâh'ın hayatında gerçekleşen bazı olaylara, hatta öldürülmesine yer verilmiştir.[63]

İnsanın rüyasında gördüklerinin yorumlarına yer veren şiir ya da düzyazı eserler ile gerçek şekilleri rüyada görülmüş hikâyeler ve olayları anlatan eserlere *hâbnâme* ve *tabîrnâme* adı verilir. Rüyaları yorumluma ilminin önce Hazreti Âdem'e ve ardından da diğer peygamberlere verildiği kabul edilir. Dânyal Nebi'nin yönetimdeki etkisini artıran ilk olay da onun Babil hükümdarı Nebukednassar'ın bir rüyasını yorumlaması ve bu yorumu sayesinde Babil hakimi olarak görevlendirilmesidir. Tarihe geçmiş ünlü rüya yorumcularından biri de Hazreti Yusuf'tur. Kur'ân'da onun, Mısır firavununun gördüğü bir rüyayı yorumlaması ve böylece eriştiği makamlar anlatılır [YÛSÛF, 12:43-56].

Önemli birtakım tarihsel kişiler de gördükleri rüyaların etkisiyle dünya görüşleri ve hayat tarzlarını değiştirmiş, hayatlarına başka bir yön vermiştir. Bazı hükümdarlar, peygamberler, büyük şair ve yazarların ünlü olacağı rüyalarda görülmüş, bu rüyaların önemli bir kısmı o çağlarda yaşayanlar tarafından dillendirilmiştir. Bu tür rüyalar arasında şunlar anılabilir: Pers kralı Kûrûş'un dedesi (ö. MÖ 550) bir gece rüyasında hanımı Manda-

---

[62] Meryem Cevân, "Hâbnâme," *Dânişnâme*, c. II, s. 556.

[63] Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 10.

na'nın göbeğinden çıkan bir ağacın dallarının tüm evreni kapladığını görmüş ve bunu Kûrûş'un tüm evrene egemen olacağı şeklinde yorumlamıştır. Firdevsî'nin dünyaya geldiği günlerde babası rüyasında, oğlunun yüksek bir yerden bir şeyler söylediğini ve herkesin onu dikkatle dinlediğini görmüştür. O çağların ünlü rüya yorumcularından Necîbüddin adında biri rüyayı, yeni doğan bu çocuğun çok ünlü bir şair olacağı ve ününün tüm dünyaya yayılacağı şeklinde yorumlamıştır. Nâsır-i Husrev uzun yıllar şairliği ve yazarlığının ardından gerçeğin bilgisine erişmiş, 437 (1045) yılında gördüğü bir rüyayla hayatının akışını değiştirmiş, kendi ifadesiyle kırk yıl sürmüş uzun uykusundan uyanmıştır.[64]

Fars edebiyatında, gördükleri rüyaların etkisiyle, hayatlarında köklü değişimler gerçekleştirmiş çok sayıda karakter vardır. Örneğin *Mantıku't-tayr*'ın ünlü kahramanı Şeyh-i San'ân, rüyasında bir puta secde ettiğini görür ve bu rüyası üzerine Mekke'den ayrılıp giderek Hıristiyan bir kıza âşık olur, zünnar bağlar, içki içer, domuz bakıcılığı yapar. Tüm bunların ardından rüyasında bu kez Hz. Muhammed'i görür ve girdiği yanlış yoldan çıkarak doğru yolun yolcuları arasına katılır. *Mesnevî*'nin ünlü "Hükümdar ve Cariye" adlı hikâyesinde de rüyanın derin etkisi açıkça görülmektedir: Hükümdarın âşık oluşu, cariyenin hastalanışı ve hekimlerin onu tedaviden aciz kalışlarından sonra Mevlânâ hükümdarın rüyasında cariyenin ilacını gördüğünü ifade eder.

En eski çağlardan beri rüya tabirciliği önem kazanmış ve rüya tabir edenler başta hükümdar sarayları olmak üzere birçok yerde önemli konular elde etmişlerdir. Neredeyse her sarayda vezirler, matematikçiler ve astronomların yanı sıra rüya tabircileri de bulundurulmuştur.

Ardâvîrâfnâme yazılmış olduğu Sasaniler döneminde kaleme

[64] Meryem Cevân, "Hâbnâme," *Dânişnâme*, II, s. 555-556.

alınmış diğer eserlerle karşılaştırıldığında, alanında ilk ve benzeri olmayan bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Zend Avesta, Zend Pehlevî gibi eserlerde özet olarak bu gibi konulara işaretlerde bulunulsa da bu eserler *Ardâvîrâfnâme*'nin kaynağı olarak kabul edilemez. Avesta'da rüya, hayal ve meng içeceğinden söz edilmez. Horde Avesta'da Zerdüşt'ün hanımının kendisine, "Bana biraz meng ver de, iyi düşüneyim, iyi konuşayım ve iyi işler yapayım" dediği aktarılır. Bazı araştırmacılara göre, rüyada bu tür hayali gezilere çıkmanın kaçınılmaz gereklerinden biri de meng içeceğidir.[65]

Behmen Yeşt'de şu ifadeler yer alır: Zerdüşt, Ahura Mazda'dan ölümsüz ve sonsuz bir hayat ister. Ahura Mazda onun bu isteğini kabul etmez, ona ölümü ve ölümden sonra dirilmeyi bildirir. Onu sakinleştirip gönlünü rahatlatmak için de "tam bilgiye erişme suyu"ndan birkaç damla verir. Zerdüşt bu suyla yüce mertebelere erişir, kendisinde ilahi yetiler ve kutsal özellikler algılamaya başlar. Yedi gün yedi gece uykuya dalar ve uyandıktan sonra uykuda gördüklerini Ahura Mazda'ya anlatır.

VII. (XIII.) yüzyılda yaşamış Zerdüşt inanırı şairlerden Zerdüşt Behrâm Pejdû'nun yazdığı *Zerâtuştnâme*'deyse şöyle anlatılır: Hükümdar Goştâsp öldükten sonra gideceği fizikötesi evrendeki yer, tenine zarar gelmemesi, gizlilikleri bilme ve sonsuza dek yaşama gibi dört önemli isteğinin gerçekleşmesi için Zerdüşt'ten dua etmesini ister. Zerdüşt, Goştâsp'a birtakım dinsel gerekleri yerine getirdikten sonra şarap, süt, Mezdiyesnâ inanırlarınca kutsanan bir koku ve nar suyundan oluşan bir kadeh (meng benzeri) içki verir. Goştâsp bunu içtikten sonra üç gün boyunca derin bir uykuya dalar. Bu tatlı ve derin uykuda metafizik dünyayı, cenneti, cennetteki kutsalları ve içerisinde kendi yerinin de bulunduğu makamları görür, ardından da uyanır.[66]

---

[65] Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 10.

[66] Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 10-11.

Sasaniler döneminde ortaya çıkan *Ardâvîrâfnâme* rüya âleminde cennet, cehennem ve berzah âlemlerine yapılmış bir yolculukta görülenleri içeren tek Pehlevice eserdir. Elimizdeki diğer Pehlevice eserlerle karşılaştırıldığında, *Ardâvîrâfnâme*'nin içeriği ve diğer özellikleriyle farklı ve türünün ilk örneği olduğu görülecektir. Sasaniler döneminde de elbette rüyalar hakkında ve keşfiyyât türünde birtakım eserler kaleme alınmıştır. Ancak cennet ve cehenneme yapılan bir seferin anlatımı şeklinde bir örneğe *Ardâvîrâfnâme* dışında rastlanmaz. Başka bir ifadeyle *Ardâvîrâfnâme*'nin yazılışına dek benzeri bir örnek Mezdiyesnâ edebiyatında görülmemiştir. Bu alanda çalışmaları bulunan araştırmacılar tarafından, onun türünün ilk örneği olduğu ifade edilmektedir.

AVESTA: Ardâvîrâf'ın rüyasında çıktığı yolculukta, ilk olarak gezdiği yerlere dair gözlem ve değerlendirmelerinde etkili olan bakış açısı ve ilginç izlenimleri, daha sonraysa insan ruhunun ölümden sonraki serüveni dikkat çeker. Avesta'da rüya anlatılarına yer verilmez. Belki de Avesta yazarları Zerdüşt'ün Ahura Mazda'yla ilişkisini rüya şeklinde anlatmak istememişlerdir. Ancak bu kutsal kitabın Horde Avesta bölümünde, Ardâvîrâf'ın yolculuğa çıkmadan önce içtiği ve insanı derin bir uykuya daldıran *meng*'den söz edilir.[67]

Avesta'da ölüm sonrası hayata dair birtakım bilgilere yer verilmektedir. *Vendîdâd*'da şu ifadeler geçer: "Ruh, bedenin etrafında şaşkın bir şekilde dolaşırken, üç gün boyunca hayatında yaptıkları gözünün önünde canlanır ve sonra Çînvâd köprüsüne ulaşır. Kötü ruhlar yaptıklarını, günahlarla dopdolu hayatlarını gözleriyle tek tek gördükten sonra Vizareça adlı bir dev tarafından çekilip sürüklenerek Çînvâd'a götürülür. Dev günahkâr ruhları oradan cehenneme fırlatır. Öte yandan bunun tam tersine

[67] Muîn, "Ardâvîrâfnâme," *Mecmû'a-yi Makâlât*, II, 109-110.

iyilikler yapmış olan ruh köprüden geçerek Elburz dağının öte tarafına ulaşır. ... Ardından da o ruh, altın tahtlarla döşeli Ahura Mazda'nın ve kutsal ölümsüzlerin makamına, cennete doğru yola koyulur. İyilerin ruhları, önce iyi düşünce, sonra iyi söz ve ardından da iyi iş makamına erişirler. Daha sonra da sonsuz aydınlıklar ülkesine giderler. Kötülerin ruhlarıysa kötü düşünce, kötü söz ve kötü işler makamına, sonsuz karanlıklar ülkesine atılır."[68]

Araf konusunda Avesta'da açık ve ayrıntılı bilgilere yer verilmese de birtakım işaretler vardır. Bu konuda Avesta'da yer alan bilgiler içerik olarak şöyledir: Tanrı adaletle hükmeder. Yalancılar, doğru sözlüler ve iyilikleriyle kötülükleri birbirine denk olanlar yaptıklarının tam karşılıklarıyla cezalandırılır ya da ödüllendirilirler. Böylece iyiler, kötüler ve bu ikisinin arasında kalanlar için yaptıklarının karşılığı olarak değişik makamlar verilir. Avesta'da üç grup insandan söz edilir: Günahkârların yeri cehennem, iyilerin ödülü cennet; iyilikleriyle kötülükleri birbirine denk olanların yerleri de hemistekân'dır.

İyilerin ruhları Çînvâd köprüsünden geçerek Elburz dağının ötelerine, Ahura Mazda'nın ve kutsal ölümsüzlerin altın tahtlarının bulunduğu makama, cennete götürülür. Cennet, dünyada kötülüklerden sakınanların yüce makamları ve aydınlık yurtlarıdır. En yüce kısmının adı *garazmân*, "övgü yeri"dir. Orası Ahura Mazda'nın ve kutsal ölümsüzlerin makamıdır; orada Ahura Mazda'nın övülüşünü konu alan ilahiler okunmaktadır. Cehennem ise en kötü yerdir. Cehennemin dördüncü katı karanlıklar ülkesi ve Ehrimen'in makamıdır.[69]

PEHLEVİ EDEBİYATI: Ölüm sonrası hayat konusunda Avesta'nın noksan bıraktıklarını Pehlevi edebiyatı doldurmaktadır.

---

[68] *Vendîdâd* , 19 ve 22.

[69] Muîn, "Ardâvîrâfnâme," *Mecmû'a-yi Makâlât*, II, s. 116-118.

Dînkerd IV. Kitap, 136. mesele ve özellikle de orada yer alan iki konu dikkat çeker:

Bir inancın gerçekliğini kanıtlamak için *ferr-i îzedî*'den [tanrısal güç] bir ışıkla aydınlanmak gerekir. Bir kişi bu ışıktan kaynaklanan bu gerçek bilgiye sahip olduğunda, kutsal ölümsüzleri tanıkları olarak algılar. Zerdüşt gibi ona da ilhamlar gelir. Göklere yükselir, manevi makamları ve hakikatleri bizzat gözleriyle görür. Zaferler kazanmış biri olarak Âzerbâd Mihrespendân gibi sınamalardan başarıyla çıkar.[70]

Bu konuda söylenenlerden öteler dünyasını, ödüller cenneti ve cezalar cehennemini ölmeden görmenin, imşâspendler tarafından halk için kutsal birtakım görevlerle görevlendirilmiş çok değerli mûbedlere verilmiş fizikötesi özel bir nitelik olduğu anlaşılmakta. Bu özel mûbedler de, sıradan gözlere görünmeyen metafizik dünyada öğrendiklerini, kutsal makamlarda ana kaynaklardan elde ettikleri bilgileri doğrulara erişmelerini sağlamak için diğer insanlara da öğretebilir, kalplerine gerçek imanın yerleşmesini sağlayarak onları kötülüklerden uzaklaştırabilir ve Mezdiyesnâ inanışını bu şekilde onlara eksiksiz iletebilirlerdi. Zerdüşt'ün ilk ortaya çıktığında gösterdiği mucizeler, Âzerbâd Mihrespendân'ın başarıyla çıktığı sınamalar da kutsal gerçekleri gösterme dışında bir amaç taşımaz. Behmen Yeşt'e göre, Zerdüşt de Ardâvîrâf'tan önce fizikötesi âlemleri görmüştür.[71]

Pehlevi edebiyatında cennet, cehennem ve berzah konularına dair önemli bilgiler bulunmaktadır: Avesta'nın Pehlevice tefsiri olan *Zend*'de defalarca *hemistekân* (*hemistekânik*) kelimelerine rastlanır. *Mînû-yi Hired*'e göre hemistekân yerküre ile yıldızlar arasında bir yerde bulunur. Orada soğuk ve sıcak dışında bir ceza yoktur. İyilikleri ve kötülükleri eşit olanlar buraya gönderilirler. *Dâstân-i Dînîk*'teyse ruh bedenden ayrılışının dördüncü gü-

[70] Muîn, "Ardâvîrâfnâme," *Mecmû'a-yi Makâlât*, II, s. 112-113.

[71] Muîn, "Ardâvîrâfnâme," *Mecmû'a-yi Makâlât*, II, 115-116.

nünün sabahında, hesabını verdikten sonra Elburz dağına yönelir. İyilikleri çok olan ruh köprüden geçer, kötülükleri çok olansa köprüden cehenneme yuvarlanır. İyilik ve kötülükleri birbirine denk olan ruh ise hemistekân'a gider.[72]

HÂDUHT NESK: Avesta'nın kaybolmuş 20. neskinin bir parçası olarak elimizde kalan Hâduht Nesk 3 *fergerd*'den oluşmaktadır. İkinci fergerdi iyilikleri daha çok olanların ruhlarının güzel ve genç bir kız görünümünde canlanmasından söz ederken; üçüncü fergerdiyse günahkâr ruhun kötü, çirkin ve yaşlı bir kadın görünümünde belirmesi konusuna yer vermektedir.

İkinci fergerdin özeti şöyledir: Ölüm sonrasında ruh üç gün bedenin yakınlarında bir yerlerde bulunur. İlk gece hayatı boyunca konuştuklarını, ikinci gece düşüncelerini, üçüncü gecedeyse yaptıklarını düşünür. Bu üç gece ruh, bedenin yaptıklarından dolayı üzüntülerini yaşar. Üç gecenin ardından gelen ilk sabah, dördüncü günün sabahı her ruh yaptıklarının hesabını vermek üzere yola çıkar. Sabahın ilk ışıklarıyla günahsız ruhlar, sanki çok güzel kokulu yeşillikler içerisinde bulunuyorlarmış ya da çok güzel kokular yüklü rüzgârlar esiyormuş gibi kendilerinden geçerler. Bu esnada iyiliklerle yaşamış ruhları gözleri kamaştıracak bir aydınlıkla parıldayan, uzun boylu, güçlü, alabildiğine çekici ve bütün güzellerin güzelliklerini toplamış bir güzellikte on beş yaşında bir kız tarafından karşılanır.

"Ey gördüğüm güzel kız sen kimsin?" diye sorar ona.

Kız da şöyle cevaplar: "Ey iyi yaratılışlı, iyi huylu, iyi sözlü ve iyi işler yapan babayiğit, ben senin vicdanınım."

İyi kişinin ruhu, birinci adımını iyi düşünce, ikinci adımını iyi söz ve üçüncü adımını da iyi iş makamına attıktan sonra dördüncü adımıyla sonsuz aydınlıklar yurduna erişir.[73]

---

[72] Muîn, "Ardâvîrâfnâme," *Mecmû'a-yi Makâlât*, II, 122-123.

[73] Bahâr, *Pejûhişî Der Esâtîr-i Îrân*, s. 336; J. R. Hinnells, *Şınâht-i*

Hâduht Nesk'in üçüncü fergerdi de on sekiz bölümden oluşur; ama konusu farklıdır ve günahkâr ruhun serüveninden söz eder. Günahkâr ruhun bu yolculukta karşılaşacağı kötü makamlar özetle şöyle anlatılır: Her kişinin dünya hayatında yaptıkları bir arşivde depolanmıştır. Orada hakemlerin gözleri önünde iyilikleri ve kötülükleri tartılır. Hakemlik yapanlar tanrı Mihr, Surûş ve Reşn'dir. Orada hiçbir konuda bir ayrım yapılmaz, zengin yoksul, güçlü güçsüz farkı gözetilmez. Herkese yaptığının karşılığı verilir. İyi söz, iyi düşünce ve iyi davranışları ağır basanlar cennete doğru yönlendirilirken, kötülükleri ağır basanlar cehenneme sevk edilir.[74]

ARDÂVÎRÂFNÂME ÇEVİRİLERİ

Ardâvîrâfnâme'nin Pehlevice metni değişik zamanlarda Sanskritçe, Pâzend dili, Gocerat dili ve Farsçaya çevrilmiş; bir asırdan uzun bir zamandan beridir de değişik Batı dillerine de çevrilmiştir. Tarihsel ve edebi bir kaynak olarak eski çağlara ait dinsel temelli hayali yolculuklar konusunda önemli bilgilere sahip olan *Ardâvîrâfnâme* oryantalistler ve dilbilimciler tarafından da yararlanılan eserler arasındadır.

ARDÂVÎRÂFNÂME'NİN ESKİ ÇEVİRİLERİ:

1. Zerdüşt Behrâm Pejdû, *Ardâvîrâfnâme*: Zerdüşt Behrâm Pejdû, yani Pejdû oğlu Behrâm oğlu Zerdüşt VII. (XIII.) yüzyılda yaşamış ünlü şairlerdendir. Şiirlerinde adını ve nesebini burada verdiğimiz şekliyle aktarır. Kendi ifadesiyle, Kirmân ileri gelenlerinden olan babası Pejdû oğlu Behrâm Farsça ve Pehlevice dillerini ileri düzeyde bilen bilgin bir din adamı (hîrbed), doktor

---

Esâtîr-i Îrân, s. 96; Muîn, "Ardâvîrâfnâme," *Mecmû'a-yi Makâlât*, II, s. 119-20.

[74] Bahâr, *a.g.e.*; J. R. Hinnells, *a.g.e.*, Muîn, *a.g.e.*, s. 121.

ve astrologdur. Zerdüşt Behrâm Pejdû, eserlerinin önemli bir kısmı günümüze dek gelmeyi başarmış ilk Zerdüşt şairidir. Eserlerinin dikkate değer bir kısmı Mezdiyesnâ edebiyatı, özellikle de Zerdüşt Peygamber'in hayatı ve mücadelesini konu alır. Bu yüzden kitapları İran ve Hint Zerdüştileri arasında en önemli yapıtlar olarak kabul edilir.[75]

Ardâvîrâfnâme'nin en önemli Farsça çevirisi Zerdüşt Behrâm Pejdû'nun yazdığı *Ardâvîrâfnâme* adlı ünlü mesnevisidir. Şairin 647 (1274) yılında tamamladığı bu eserin, Destûr Câmâsp Âsana tarafından 1902'de Bombay'da yayınlanan edisyonu 1162 beyitten oluşmaktadır. Bu edisyon ile Pehlevi dilindeki orijinal nüsha karşılaştırıldığında Pehlevice metnin daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Zerdüşt Behrâm Pejdû'nun *Ardâvîrâfnâme*'sinin Rahîm Afîfî tarafından yayınlanan edisyonundaysa 1849 beyit yer almaktadır. Konuları aynı olmakla birlikte bu edisyonda eser birtakım şiirsel ifadelerle zenginleştirilmiş ve Pehlevice metinden daha ayrıntılı olmuştur.[76]

Zerdüşt Behrâm Pejdû ise *Ardâvîrâfnâme*'sini hazırlarken eserin düzyazı şekline son derece bağlı kaldığını, metni şiire kelime kelime aktardığını söyler. Diğer mesnevisi *Zerâtuştnâme*'nin son kısmındaysa, bir sesin ya da Surûş'un ona *Ardâvîrâfnâme*'yi şiir olarak yeniden düzenlemesini gizlice söylediğini, öte yandan dostlarının da bu işi yapmaya onu teşvik ettiklerini aktarır.[77]

Zerdüşt Behrâm Pejdû'nun şiirsel düzenlemesi, ufak tefek farklılıklarla birlikte Ardâvîrâf'ın seyahatini ana tema olarak anlatmaktadır. Ünlü mûbedler arasından seçilerek cennet ve cehennemi görüp gördüklerini insanlara aktarması, böylece Zer-

---

[75] *Lugatnâme*, "Zerdüşt Behrâm Pejdû," XXVII, 330; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, III/1, s. 506-507.

[76] Âmûzgâr, "Do Ardâvîrâfnâme," *Âyende*, X/1, s. 97; Muîn, "Ardâvîrâfnâme," *Mecmû'a-yi Makâlât*, II, s. 126-127.

[77] Muîn, "Ardâvîrâfnâme," *Mecmû'a-yi Makâlât*, II, s. 128-129.

düşt inanışının üstündeki bulutları kaldırması için gönderilen Ardâvîrâf, Zerdüşt inanırları tarafından alabildiğine kutsanan önemli bir şahsiyettir. Sasani dönemi toplumu için en önemli eserler arasında yer alan bu kutsal yolculuk, Zerdüşt inanışıyla ilgili çok önemli yapıtlara imza atan Zerdüşt Behrâm Pejdû gibi ünlü bir şairin kaleminden çıkan şiirsel düzenlemesiyle daha da önem kazanmıştır. Ancak Behrâm Pejdû, eserini oluştururken sadece *Ardâvîrâfnâme*'nin Pehlevice metnini kullanmamış, elinde bulunan başka bir düzyazı *Ardâvîrâfnâme*'den de yararlanmıştır.[78]

2. Kâvûs bin Ferîborz, *Ardâvîrâfnâme*: 902 (1532) yılında bir *Ardâvîrâfnâme* çevirisi de arkadaşı Efşâd'la birlikte ticari amaçlarla İran'dan Hindistan'a gitmiş olan Kâvûs bin Ferîborz tarafından yapılmıştır. Bu çeviri Zerdüşt Behrâm Pejdû'nunki kadar önemsenmese bile, içeriğine bakıldığında onunla aynı kaynaklardan beslendiği anlaşılmaktadır.[79]

3. Nûşîrevân Merzubân-i Kirmânî, *Ardâvîrâfnâme*: Destûr Nûşîrevân Merzubân-i Kirmânî tarafından XI. yüzyılda kaleme alınan bir diğer şiirsel düzenlenmenin de önemli bir kısmı, Zerdüşt Behrâm Pejdû'nun eserinden alıntılanmıştır. Giriş kısmında eserin Erdeşîr-i Bâbekan döneminde yazıldığı ifade edilir. 398 beyitten oluşan bu düzenlemede, giriş bölümüne 32, cennetin tasvirine 110, beyit cehennemin betimlenmesine 236 ve sonuç bölümüne de 20 beyit ayrılmıştır.

4. Huseyn-i Semîî (Edîbu's-saltana), *Ardâvîrâfnâme*: Farsça şiir biçiminde bir diğer *Ardâvîrâfnâme* de Huseyn-i Semîî (Edîbu's-saltana) tarafından yapılmıştır. Eleştirmenlere göre bu manzume, Zerdüşt Behrâm Pejdû'nun eserinden daha güzeldir.[80]

---

[78] Âmûzgâr, "Do Ardâvîrâfnâme," *Âyende*, X/1, s. 95.

[79] Muîn, "Ardâvîrâfnâme," *Mecmû'a-yi Makâlât*, II, s. 129-130; Âmûzgâr, "Do Ardâvîrâfnâme," *Âyende*, X/1, s. 104.

[80] Muîn, "Ardâvîrâfnâme," *Mecmû'a-yi Makâlât*, II, s. 130.

ARDÂVÎRÂFNÂME'NİN YENİ ÇEVİRİLERİ:

1. J. A. Pope, *The Ardai Viraf Nameh / The Revelation of Ardai Viraf: Ardâvîrâfnâme* konusunda çalışmalarda bulunan ve Avrupa'da tanıtan ilk araştırmacı J. A. Pope'tur. 1816 yılında Londra 'da yayımlanan ilk İngilizce çevirisiyle *Ardâvîrâfnâme* Batı dünyasının edebiyat çevrelerine ulaşmıştır.

2. Martin Haug, *The Book of Ardâvîrâfnâme*: J. A. Pope tarafından yapılan İngilizce çevirisi yayımlandıktan yaklaşık yarım yüzyıl sonra, 1866 yılında Martin Haug'un isteğiyle Bombay valisi, Destûr Hûşengcî Câmâspcî Âsâ'yı bir sözlük de ekleyerek *Ardâvîrâfnâme*'nin Pehlevice metnini hazırlamakla görevlendirdi. 1870 yılında tamamlanan çalışmanın ilk cildi *The Book of Ardâvîrâfnâme* adıyla eserin metnine yer verirken, ikinci cildiyse *Glossary and Index of The Pahlavi Texts of The Book of Arda Viraf* adıyla sözlük ve dizinlerden oluşur. Londra ve Bombay'da yayımlanan bu çalışma *Ardâvîrâfnâme*'nin transliterasyonunun yanı sıra İngilizce çevirisine de yer vermektedir.

3. M. A. Barthélemy, *Arta Viraf-Namak / Livre D'Arda Viraf: Ardâvîrâfnâme*'nin Fransızca çevirisiyse M. A. Barthélemy tarafından yapılarak 1887 yılında Paris 'te yayımlanmıştır. Bu çalışma ayrıntılı bir giriş bölümünün ardından Pehlevice metnin Fransızca çevirisine yer verir. Gerekli yerlerde yapılan önemli açıklamalar da metnin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.[81]

4. Ğulâmrızâ Reşîd-i Yâsemî, *Ardâvîrâfnâme: Ardâvîrâfnâme*'nin yaşadığımız çağdaki ilk Farsça çevirisi Ğulâmrızâ Reşîd-i Yâsemî tarafından İran'da yapılmıştır. Dipnotlar halinde birtakım açıklamalara da yer veren bu çeviri önce *Mihr* dergisinde yayınlanmış, daha sonra ayrı basımı yapılmış ve aynı zamanda

[81] Mahcûb, "Bûye-yi Pervâz," *Îrânnâme*, II/4, s. 554; Muîn, *a.g.e.*, s. 134; Vehmen, *Vâjenâ-me-yi Artâyvîrâfnâmek*, s. 13.

Reşîd-i Yâsemî'nin makalelerine yer veren *Makâlehâ ve Risâlehâ* (Tahran, 1373 H^{ş}, s. 137-164) adlı dergide de yer almıştır.

5. Rahîm Afîfî, *Ardâvîrâfnâme Yâ Bihişt ve Duzeh Der Âyîn-i Mezdiyesnâ*: Afîfî tarafından hazırlanıp hş 1342 yılında Meşhed'de yayımlanan çalışma eserin Pehlevice metni, içeriği, özellikleri, çevirileri ve benzeri konulara yer veren bir önsöz ve sözlük bölümlerinden oluşmaktadır. Eserde yer alan anlaşılması zor kısımlar ve bazı terimler yazar tarafından dipnotlarda açıklanmıştır.

6. Philippe Gignoux, *Le Livre D'Ardā Virāz*: Eski İran dinleri konusunda önemli çalışmaları bulunan Philippe Gignoux tarafından yapılmış bu Fransızca çeviri, açıklamalar ve dipnotların yanı sıra bir sözlükçeye de yer vermektedir. Tahran ve Paris 'te 1984 yılında yayımlanmış çalışmasında Philippe Gignoux eserin Pehlevi dilindeki orijinal metnini de özenle hazırlamış ve metinle ilgili birtakım önemli açıklamalara yer vermiştir.

7. Muhsin-i Ebu'l-Kâsımî, *Râhnumâ-yi Zebânhâ-yi Bâstânî-yi İran*: Muhsin-i Ebu'l-Kâsımî tarafından yazılan eserde *Ardâvîrâfnâme*'nin ilk beş bölümünün Farsça çevirisine yer veriliyor (Tahran, 1375 hş, I, s. 179-207).

8. Mihrdâd-i Bahâr, *Pejûhişî Der Esâtîr-i İran*: Eski İran ve İran mitolojisiyle ilgili yazdığı önemli yapıtlarıyla bilinen Mihrdâd-i Bahâr'ın bu alandaki önemli çalışmalar arasında yer alan *Pejûhişî Der Esâtîr-i İran* adlı eserinin 21. bölümü (Tahran, hş 1381 H^{ş}, s. 300-336) *"Der Bâre-yi Bihişt ve Dûzeh/Ardâvîrâfnâme"* adıyla *Ardâvîrâfnâme*'nin Farsça çevirisine ayrılmıştır. Çeviride yer yer sonnotlar halinde açıklamalara da yer verilmiştir.

9. Jâle-yi Âmûzgâr, *Ardâvîrâfnâme*: Philippe Gignoux tarafından bilimsel yöntemlerle yayınlanmış olan *Ardâvîrâfnâme*'nin Pehlevice metnini, diğer Pehlevice nüshalarla karşılaştırmalı olarak inceleyen Jâle-yi Âmûzgâr tarafından yapılmış bu Farsça çe-

viri elimizdeki en son çalışmadır. Daha önceki Farsça çevirileri de değerlendirmiş olan Âmûzgâr'ın çalışması Ardâvîrâf ve eseri konusunda bilgiler içeren bir önsözün yanı sıra M. Haug ile E. W. West'in hazırladıkları Pehlevice metne ve kapsamlı bir sözlüğe de yer vermektedir (Tahran, 1382 H§).

10. Nimet Yıldırım, *Ardâvîrâfnâme* (*Cennet, Araf ve Cehennem*): Şu anda elinizde tuttuğunuz bu çalışmanın ikinci bölümünde yer alan Türkçe çeviri yapılırken, başta Jâle-yi Âmûzgâr'ın *Ardâvîrâfnâme* adlı Farsça metni olmak üzere yayın tarihlerine göre sıralanan şu eserlerden yararlanılmıştır: Ğulâmrızâ Reşîd-i Yâsemî, *Ardâvîrâfnâme* (Tahran, 1373 H§); Martin Haug, *The Book of Ardâvîrâfnâme* (Bombay, 1872); Afîfî, *Ardâvîrâfnâme Yâ Bihişt ve Duzeh Der Âyîn-i Mezdiyesnâ* (Tahran, 1342 H§); *Muhsin* Ebu'l-Kâsımî, *Râhnumâ-yi Zebânhâ-yi Bâstânî-yi İran* (Tahran, 1375 H§); Mihrdâd-i Bahâr, *Pejûhişî Der Esâtîr-i İran* (Tahran, 1381 H§); Jâle Âmûzgâr, *Ardâvîrâfnâme* (Tahran, 1382 H§).

ARDÂVÎRÂFNÂME VE *İLAHİ KOMEDYA*

Yazıldığı tarihten bin yıl sonra ünlü İtalyan şair Dante tarafından kaleme alınmış *İlahi Komedya* ile *Ardâvîrâfnâme* arasındaki benzerlikler hem Doğulu hem de Batılı bilim adamlarının dikkatlerini çekmektedir. Ancak Avrupalı uzmanlar, Dante'nin *Ardâvîrâfnâme*'den etkilenmiş olabileceğini bir türlü söylememekte ve bu konuda önemli bir gerçeği de göz ardı etmektedir: Arapların İran topraklarını egemenlikleri altına aldıkları dönemlerde, birçok İranlı ülkelerinden ayrılarak İspanya ve İtalya gibi dünyanın değişik bölgelerine gidip yerleşmişlerdir. Bunlar arasında yer alan ve dinsel inanışlarına sıkı sıkıya bağlı Zerdüşt inanırları, gittikleri yerlerde de dinsel değerlerini ve geleneklerini koruyup yayma konusunda son derece çaba sarf etmişlerdir.

İranlı göçmen Zerdüşt bağlılarının sözü edilen bölgelere göç

ederek yerleştikleri dönemlerde dinsel eserlerini de beraberlerinde götürmüş oldukları bir gerçektir. Ancak Batılı araştırmacılar tarafından İtalyan şairin, Zerdüşt bağlılarının önemsedikleri ve Dante'nin eserinden bin yıl önce kaleme alınan *Ardâvîrâfnâme*'yi görüp etkilenerek *İlahi Komedya*'yı yazmış olabileceği ihtimalinden bile söz edilmez. Son yüzyılda özellikle Batılı bilim adamlarının, *Ardâvîrâfnâme*'nin metni üzerinde yapılan çalışmalardan sonra gördükleri çok şaşırtıcı benzerliklere rağmen bu konuda bir etkileşimden söz etmemeleri de son derece dikkat çekicidir.[82]

Çok eski devirlerden beri *Ardâvîrâfnâme*'nin, Dante'nin *İlahi Komedya* adlı eseriyle karşılaştırılması eğilimi vardır. Bazılarına göre, Dante Yahudi kaynakları ve birtakım Arapça eserler yoluyla İranlıların ölüm sonrası dünya konusundaki düşünceleri ve inançları hakkında bilgi edinmiştir. Oysa bu konudaki araştırmalar *Ardâvîrâfnâme*'nin *İlahi Komedya* veya diğer benzeri eserler üzerinde ancak dolaylı şekilde etkili olabileceği sonucunu veriyor.[83]

Dante Alighieri'nin ahiret yolculuğunu anlatan manzum eseri *İlahi Komedya*'nın (*La Divina Commedia*) orijinal adı *Commedia* olup *Divina* sıfatı ilk defa, metafizik içeriği ve yüceltilen göksel değerleri, güzellikleri, Tanrı'nın insanlara lütufları gibi konuları işlemesi ve uyandırdığı hayranlık dolayısıyla yazılışından üç asır sonra 1555 Venedik baskısında kullanılmıştır. *Commedia* ise aslında özel isim değil o dönemde sonu iyi (sevinçli) biten edebi çalışmaların genel adıdır. Dante mektuplarında eserinden "kutsal şiir" diye söz eder. İtalyanların en büyük şairleri ve dillerinin yaratıcısı saydıkları Dante'nin yazımına muhtemelen 1307'de başlayıp 1321'de ölümünden kısa bir süre önce tamamladığı *İlahi Komedya* İtalyan edebiyatının ana kaynakların-

---

[82] Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 1.

[83] Âmûzgâr, *Ardâvîrâfnâme*, s. 14.

dan ve Batı edebiyatının önemli eserlerinden biridir. Önceleri genellikle minyatürlü yazma nüshaları elden ele dolaşan eser, matbaanın icadıyla en çok basılan metinler arasına girmiş ve çeşitli dillere çevrilerek asırlar boyu Avrupa'da Kitabı Mukaddes'ten sonra en fazla okunan kitaplar arasında yer almıştır.[84]

Rüyada çıkılan metafizik yolculukların son halkalarından biri olan İtalyan Dante'nin yolculuğu, İranlı Ardâvîrâf'ın yolculuğuna en yakın olan ve en çok benzeyenidir. Dante'nin *İlahi Komedya*'da anlattıklarıyla Ardâvîrâf'ın *Ardâvîrâfnâme*'de aktardıkları arasında çok yakın benzerlikler vardır. Her iki kitaptaki anlatımlar özellikle bazı yerlerde birbirine yakındır. Bu konuda araştırma yapanları şaşırtan ve son derece dikkat çekici olan bu benzerlikler iki eserin birbirleriyle bir şekilde ilişki içerisinde olduğu kanısını doğurmaktadır. Ancak bu yoğun benzerliklere rağmen, eldeki veriler Dante'nin Ardâvîrâf'tan doğrudan etkilenmiş olduğu ve bu iki rüyanın kaynağının aynı olduğuna dair kesin yargılarda bulunmayı yeterli kılmaz.[85]

Ardâvîrâf'ın eserinde ele alınan konular araf, cennet ve cehennem sırasıyla aktarılırken, Dante'nin *İlahi Komedya*'sında cehennem, araf ve cennet sırasıyla anlatılır.

Dante'nin eserinde olduğu gibi gökler ile yerler arasında bulunan Ardâvîrâf'ın "araf"ı, Mezdiyesnâ inanışına özgü bir şekilde yerküreden başlayarak yıldızlar ülkesine (Çekâ Dâitî dağının zirvelerinden cennetin ilk tabakasına) kadar her tarafı kapsayan bir bölge olarak tanıtılmakta, cennet ile cehennem arasında bir ara bölge olarak betimlenmektedir. Dante'nin *purgatorio*'su, "berzah"ı da bir dağın zirvesinde bulunmakta ve cehennemden başlayarak cennetin ilk tabakasına kadar olan bölgeleri kapsamaktadır. *Ardâvîrâfnâme*'de araf, dünyadaki hayatlarında iyilik-

---

[84] Ğanîmî Hilâl, *Edebiyyât-i Tatbîkî*, s. 187; Mahmut H. Şakiroğlu, "İlâhi Komedya," *DİA*, XXII, 68.

[85] Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 14.

leriyle kötülükleri birbirine denk olan, işledikleri kötülüklerden dolayı cennetin kabul etmediği, ama yaptıkları iyiliklerin de cehenneme atılmalarını engellediği kişilerin ruhlarının yerleşerek kıyamet gününe dek bekleyecekleri yer olarak aktarılır. Dante'nin arafı da pek fazla iyi işler yapmasa da hatalardan uzak kalmış kişilerin ruhlarının yerleştirileceği mekânlar olarak anlatılır. Ayrıca Tanrı'ya karşı isyan etmemiş, ama emirlerini de gereği gibi yerine getirmemiş orta halli meleklerin de konaklayacağı yer olarak da betimlenir. Cennet bu tür kişileri iyilikleri yeterli olmadığı için, cehennem de diğer günahkârlardan daha az günahları olduğu için kabul etmeyecektir. Dante'nin arafında, serkeşler, kızgınlıklarına yenilmiş alçak yaratılışlılar, çok oburlar, faiz yiyenler ve hayatlarını bu şekilde geçiren ruhlar yaşayacaktır. Bu özellikleriyle Dante'nin arafı *Ardâvîrâfnâme*'deki arafa çok benzemektedir.

Ardâvîrâf araftan bir adım öteye vardığında yıldızlar ülkesine, bir adım daha ötede ay ülkesine ve sonra güneş ülkesine varmakta, en son olarak da Ahura Mazda'nın kutsal makamı Arş-ı ala'ya erişmektedir. Dante ise bu aşamaları daha da arttırarak betimler.

Ruhların farklı kategorilere ayrılması konusunda Dante ile Ardâvîrâf arasında farklı yorumlamalar bulunmaktadır. Dante bu sınıflandırmayı akıl ve kavrayış ölçütleri çerçevesinde felsefi yorumlamalarla betimlerken; Ardâvîrâf ise aynı konudaki değerlendirme ve yorumlarını Sasaniler dönemi İran toplumundaki egemen dinsel inanışları ve Mezdiyesnâ inanırlarının değerlerini esas alarak yapmıştır.

Dante ile Ardâvîrâf'm arasında bu konudaki en önemli benzerlik, her ikisinin de dini hayatı özen göstererek yaşamayı övünç kaynağı olarak algılayıp öyle ifade etmeleridir. Her ikisi de bu dünyadan iyilikleriyle birlikte göçenlerin ve adil davranışlarıyla zaferlere erişmiş hükümdarların mutluluklarını müjdelemektedir.

Ardâvîrâf'ın yolculuğunda gördüklerinden biri de insanlığın ilk atası Keyûmers'tir. Dante de cennet aşamasında Hazreti Âdem'i görmüştür. Dante insanlığın atası Hazreti Âdem'in ruhunu, Ardâvîrâf'ın İranlılarca insanlığın atası olarak kabul edilen Keyûmers'in ruhunu betimleyişine benzer biçimde anlatır.

Değişik kategorilerde yer alan ruhları, Ardâvîrâf söz edilen üstünlükleri açısından birbirinden farklı makamlarda görmüş ve onların durumlarını beraberindeki kılavuzlarına sormuştur. Ardâvîrâf yolculuğunun en son makamında arşı ziyaret eder ve orada Ahura Mazda'yı yoğun bir ışık şeklinde görür.

Dante eserinin cennet kısmının 28. Bölümünde, Tanrı'nın tecellisini çok aydınlık ve alabildiğine parıldayan bir şekilde gördüğünü, bu parlaklığa dayanamadığı için gözlerini kapamak zorunda kaldığını anlatır. Ardâvîrâf da aynı konuda şunları söyler:

"Daha sonra kutsal Surûş ve tanrı Âzer elimden tutup beni o karanlık, korkunç ve dehşetler saçan yerden çıkararak sonsuz aydınlıklar diyarına, Ahura Mazda ve kutsal ölümsüzlerin birlikte hazır bulundukları konseye götürdüler.

Ahura Mazda'nın huzurunda dua etmek istediğimde, dinlenmekte olan Ahura Mazda bana dedi ki: "Hoş geldin ey kötülüklerden sakınan, kutsal Ardâvîrâf, ey Mezdiyesnâ inanırlarının peygamberi, sen çok iyi bir kulsun. Maddi dünyaya dön. Dünyalılara duyduklarını ve gördüklerini olduğu gibi anlat. Unutma ki, ben Ahura Mazda, hep seninleyim. Âlim kişilere, doğru söyleyen ve yalandan uzak duranı tanıdığımı ve bildiğimi söyle."

6. Ahura Mazda böyle söyleyince şaşırdım. Çünkü bir aydınlık görüyordum. Ortalıkta herhangi bir beden görünmüyordu. Sadece ses duyuyordum. Anladım ki, bu konuşan Ahura Mazda'ydı." [101. Bölüm]

Ardâvîrâf tenleri nurlar içinde, en değerli mücevherlerden elbiseler giymiş ve mutluluktan coşan birtakım insanların ruhlarını görürken; Dante de göklerin en yüce makamlarında katıksız nurlar ve gözün bakmaya dayanamayacağı aydınlıklar içinde,

iyiliklerinin karşılığında mutluluğa erişip meleklerle birlikte yaşayan insanların dünyasını görür.

Dante birtakım dehlizlerden geçtikten sonra cehennemin karanlıklarına ve korkunç kuyularına dalar. Ardâvîrâf'ın cehennemi de derin, soğuk ve karanlık bir yerdir; Çînvâd köprüsünden başlayan bu cehennem yerin derinliklerinde sona ermektedir. Ardâvîrâf'ın betimlediği cehennem Dante'nin *İlahi Komedya*'sındaki cehennem gibidir. *İlahi Komedya*'da cehennem büyük ve alabildiğine derin bir kuyu olarak nitelenir; en dip kısmında büyük şeytan bulunmakta ve cehennemi yönetmektedir.

Dante'nin eserinde, cehennemin ikinci tabakasında "ruhların hakemliğini yapacak kişi" ortaya çıkıp ruhlardan bazı isteklerde bulunur. *Ardâvîrâfnâme*'deyse bu iş, Çînvâd köprüsünün sonuna yaklaşırken adalet simgesi Reşn aracılığıyla yapılır. Hem Ardâvîrâf'ın hem de Dante'nin cehenneminde ağır cezalara çarptırılan gruplar arasında şehvetlerine düşkün olanlar, alçaklar, zındıklar, insanların canlarına kıyan caniler, yol kesiciler, riyakârlar, büyücüler, ayyaşlar, kötü yola düşmüş olanlar, insanları yoldan saptıranlar, söz taşıyanlar ve insanların arasını açanlar, insanları haksız yere itham edenler yer almaktadır.

Ardâvîrâf'ın cenneti göklerde tasvir edilmekte; bu gökler de gezegenler, yıldızlar, ay, güneş ve Ahura Mazda'nın yüce makamlarından oluşmaktadır. Dante'nin cennetinde kötülüklerden sakınanların ruhları, halkalar oluşturup mutluluklar içerisinde tanrıyı öven ilahiler okumaktadırlar. Ardâvîrâf'ın cennetinde ise sakınan ruhlar Ahura Mazda'nın övgüsünde ilahiler okurlar. Bu iki eser arasındaki benzerlikler öylesine fazladır ki; her ikisi de incelendiğinde *İlahi Komedya*'nın *Ardâvîrâfnâme*'den haberdar olunmadan yazıldığına inanmak güç bir hal almaktadır.[86]

Dante'nin *İlahi Komedya*'sını Farsçaya çeviren Şucâuddîn-i Şifâ çevirisinin önsözünde şu ifadelere yer verir: *Ardâvîrâfnâme*

[86] Ğanîmî Hilâl, *Edebiyyât-i Tatbîkî*, s. 590.

ile *İlahi Komedya* şaşırtıcı derecede benzerlikler gösterir. Dante'nin *Ardâvîrâfnâme*'den haberinin olup olmadığına dair kesin bilgi bulunmasa da, onun bu eseri görmemiş olduğunu kabul etmemiz şaşırtıcıdır. Doğu ile Batı kültürlerinin tüm eserlerini kapsayan bir genellemede bulunulacak olunursa, Dante'nin *İlahi Komedya*'sı türünde yazılmış ve ona benzeyen eserler arasında en çok benzerlik bu ikisi arasındadır. Metafizik evrene yapılan yolculuk, bu yolculuğun insanlara aktarılmasında kullanılan dil, yolculuğun aşamaları, cennetteki ödüller ile cehennemdeki azaplar ve işkencelerin sınıflandırılması, günahların türleri, işkencelerin dereceleri, cehennemin değişik yerleriyle ilgili gözlemler ve betimlemeler, ateş, kokuşmuşluk, korkunç yılanlar, tufanlar, insan kılığında canavarlar, günahların karşılığında vurulan kırbaçlar, günahkârların beyinlerini yemeleri ve daha nice tasvirler *Ardâvîrâfnâme* ile *İlahi Komedya*'da çok benzer ifadelerle dillendirilir. *Ardâvîrâfnâme*'yle böylesine benzerlikler ve ayrıntılarda bile görülen yakınlıklar, *İlahi Komedya* dışında başka hiçbir eserde görülmüyor. Bütün bunlardan hareket ederek, içeriği ve edebi değeri açısından Avrupa edebiyatının şaheserlerinin ilk sıralarında yer alan *İlahi Komedya*'nın bir benzerinin, Dante'den bin yıl önce, İran coğrafyasında Fars edebiyatında bulunduğu söylenebilir. Bu iki eser arasındaki en önemli fark, Dante'nin *İlahi Komedya*'sının yazılışından itibaren tanınıp ünlenmesi; oysa Ardâvîrâf'ın eserinin tam tersine gün yüzüne çıkarılmaması ve edebiyat çevrelerince tanınmamasıdır.

Öte yandan bu eserlerin temel kaynağını oluşturan rüya konusundaki değerlendirmelerden şu önemli sonuç da çıkarılabilir: Değişik zamanlarda ve farklı din takipçilerinin inanışlarında birbirinden farklı şekillerde etkili olsa da, hiçbir rüya Ardâvîrâf'ın rüyasının kaynağı gibi bir kaynağa sahip değildir. Dante'nin rüyasıyla benzerliği ve ilgisi açısından bakıldığında da Ardâvîrâf'ın

bu konuda bir öncü ve bir ilk olduğu görülecektir.[87]

Bu konuda İranlı ünlü edebiyatçı Muctebâ-yi Mînovî'nin değerlendirmeleri de önemlidir: Dante'nin şaheseri *İlahi Komedya* cehennem, araf ve cennet adlarıyla üç bölümden oluşmaktadır. Ortaçağda Batı edebiyatlarında bu eserle boy ölçüşebilecek başka bir yapıt yoktur. Avrupa'nın değişik ülkelerden edebiyatçılar, araştırmacılar ve eleştirmenler yaklaşık iki yüzyıldır bu eser üzerinde araştırmalar ve değerlendirmeler yapmaktadırlar. Dante'nin *İlahi Komedya*'sı üstünde yapılan çalışmaların önemli bir bölümünde şu soru yer alır: Acaba bu ünlü yazar yapıtını ortaya koyarken bir ilki mi gerçekleştirdi, yoksa bu konuda daha önce yazılmış benzer eserlerden mi yararlandı? Bu araştırmaların verileri, Dante'nin *İlahi Komedya*'sının alanında bir ilk olmadığını, eserinin içeriğindeki konuların ilk olarak kendisi tarafından işlenmediğini ve onun kendisinden çok daha önce kaleme alınıp çeşitli Batı dillerine de çevrilmiş birkaç eserden yararlandığını otaya koymaktadır. Sonuç olarak bu türün mucidinin Dante olmadığı ve eserini yazarken kendisinden önceki yazarlardan yararlandığı konusunda bir şüphe yoktur.[88]

İlahi Komedya'nın İslam edebiyatıyla ilişkisi, bazı araştırmacıların bu konuda aykırı görüşler ileri sürmelerine rağmen Batı dünyasına geçerek Batı edebiyatını etkilemiş Doğu mirasının örnekleri arasında yer almaktadır. Dante'nin bu eseri ile miraç konusundaki rivayetler arasındaki ilişki araştırmacı Asin Palacious tarafından dile getirilmiştir. Palacios'un *Dante'nin İlahi Komedya'sının İslami Geçmişi* (1919) adıyla Madrid 'de yayımlanan ve sonraki yıllarda Dante ve eseri konusunda çok ses getiren çalışmasının yanı sıra, başka birtakım eserlerden de hareket ederek Dante'nin Hz. Muhammed'in miraçnâmesinden haberdar olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu durumda onun peygamberin miraçı

---

[87] Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 16.

[88] Mînovî, Muctebâ, *Pânzdeh Goftâr*, s. 27, 32, 34.

başta olmak üzere benzeri konularda yazılmış birtakım eserlerden yararlanıp ilham aldığı ihtimali uzak görünmüyor.

Don Miguel Asin Palacious'un araştırmaları İslam tasavvufuyla Batı edebiyatları arasındaki ilişkilerin varlığını onaylamaktadır. Palacious, Dante'nin *İlahi Komedya* ile Hazreti Muhammed'in miraçını konu alan *Kitâbu'l-isrâ* ve İbn Arabî'nin *el-Futûhâtu'l-Mekkiye*'si (Dante'nin *İlahi Komedya*'sından yaklaşık 80 yıl önce yazılmıştır) arasındaki benzerlikleri ortaya koyar. Palacious'a göre, Dante sadece *İlahi Komedya*'sında değil, *Convito*, *Yeni Hayat* gibi diğer eserlerinde de Batını tasavvuf öğretilerinin yoğun etkisinde kalmış ve özellikle Muhyiddîn-i Arabî'den çok etkilenmiştir.[89]

Palacious'tan daha önce Fransız Edgar Blochet *Dante'nin Doğulu Öncüleri* (1901) adlı çalışmasında Batının en önemli edebi ürünlerinden olan bu eser üzerindeki Doğunun etkisini göz önüne almak gerektiğini vurgulamıştır.

Söz konusu araştırmacıların saptamaları Batı dünyasında geniş boyutlarda tartışılmış ve sonunda miraç olayının Dante'nin *İlahi Komedya*'yı yazmasından önce Batı toplumlarında bilindiği gerçeği ortaya konulmuştur. Her halükârda Dante'nin eseri ile İslam kültürü arasındaki dolaylı bile olsa ilişkilerin var olduğu kesin bir bulgudur.[90]

İlahi Komedya'daki bazı cehennem sahnelerinin *Ardâvîrâfnâme*'de yer alan sahneler ve tasvirlerle benzerlikler göstermesi, Dante'den önce İran'da bu türden birtakım rivayetlerin yer aldığını gösterir. Eserin Müslüman yazarlar tarafından kaleme alınmış miraçnâmelerle olan benzerlikleri de aradaki ilişkilerin varlığını ortaya koymaktadır. Söz konusu benzerlikler ortaçağ Avrupa edebiyatlarının İslam dünyasında yaygın edebi akımlarla birtakım görünmeyen ilişkiler içerisinde bulunduğu gerçeğini de

---

[89] Ğanîmî Hilâl, *Edebiyyât-i Tatbîkî*, s. 581, 601.

[90] Zerrînkûb, *Defter-i Eyyâm*, s. 317.

yansıtır.[91]

Birtakım araştırmacılar da Dante'nin *İlahi Komedya*'sında yer alan bazı işaretler ve tasvirlerin Muhyiddîn-i Arabî'nin eserlerinde bulunan değerlendirmelerle benzerlikler gösterdiği görüşündedir. Örneğin Dante'nin cennet ve cehennem yolculuğunda kılavuzu olan Vergilius, Muhyiddîn'in eserlerinde sık sık kendisiyle karşılaşarak yardımını aldığı ve kendisine kapalı kapıları açan Hızır'la benzeşmektedir. Bu ve diğer bazı örneklerden hareket edildiğinde Dante'nin Muhyiddîn-i Arabî'yle ortak yönleri oldukça fazla bir şekilde ortaya konulmaktadır. Bunlar arasında Floransalı şairin Endülüslü sufi gibi aşk içerikli şiirlerini bizzat kendisinin yorumlayıp açıklamalar getirmek zorunda kalması, dizelerde yankılanan aşkın fiziksel ve cismani, bir aşk olmayıp böyle yorumlanmaması gerektiğini ifade etmesi gibi özellikler de dikkat çekmektedir.[92]

Dante'nin *İlahi Komedya*'da sergilediği sahnelerde yer alan bazı tasvirler ile İranlı ünlü şair Nizâmî-i Gencevî'nin Fars edebiyatının şaheser yapıtlarından *Leylâ ile Mecnûn*, *Şerefnâme* ve *Heft Peyker* adlı eserlerinde Hazreti Muhammed'in miraçından söz eden pasajlardaki tasvirleri arasında ilginç benzerlikler görülmektedir. Söz konusu eserlerde yer alan tasvirlerde zaman zaman kullanılan tabirler ve istiâreler bile Dante'nin şiirlerindekilerle benzerlik gösterir.

---

[91] Zerrînkûb, *Nakş Ber Âb*, s. 350.

[92] Zerrînkûb, *Erziş-i Mîrâs-i Sûfiyye*, s. 118.

ARDÂVÎRÂFNÂME

[CENNET, ARAF VE CEHENNEM]

I. GİRİŞ

1. Bölüm

İzed'in[1] adıyla.

[1] Şöyle anlatırlar: Günahlardan sakınan Kutlu Zerdüşt dini kabul edip yeryüzünde insanlar arasında yaydı. [2] Üç yüz yıl boyunca din arılığını ve kutsallığını korudu, insanlar da şüphe ve vesveselerden uzak bir şekilde o dine bağlılıklarını sürdürdüler. [3] Daha sonra lanetli, bozguncu ve küstah Ehrimen[2] insanlar bu dinde şüpheye düşsünler ve dinden uzaklaşsınlar diye, Mısır'da ikamet eden lanetli Yunan İskender'i aldatarak yoldan çıkardı. İskender'i beraberinde ağır zulümler, yıkıcı savaşlar ve şiddetli işkenceleriyle birlikte İranşehr'e[3] gönderdi. [4] O İranlı hükümdarları, yönetim makamlarındaki bütün idarecileri ve değerli kişileri öldürdü. Sarayı ve hükümdarlık makamını yerle bir etti. [5] Bütün bunlarla yetinmeyerek özel süslemeli sığır derilerinin üstüne altın suyuyla çok güzel bir biçimde yazılmış ve Pâbekân[4] hükümetinin yönetim merkezi İstahr[5] şehrinde, Dijnibişt[6] adındaki resmi devlet

---

[1] *İzed*: Farsçada "tanrı" anlamında kullanılan isimlerden biri.

[2] *Ehrimen*: Kötü akıl, şeytan; evrendeki bütün kötülüklerin, olumsuzluk, anlaşmazlık, kavga, karanlık, bilgisizlik ve zulmün kaynağı odur.

[3] *İranşehr*: İran ülkesi, İran toprakları, Henires.

[4] *Erdeşîr-i Pâbekân* (*Bâbekân*): Eşkânîlerden sonra Sasaniler devletini kuran ve ilk hükümdarı olan Sâsân oğlu Bâbek'in oğlu Erdeşîr-i Bâbekân (♔ 224-241), I. Erdeşîr.

[5] *İstahr*: İlk insan ve hükümdar Keyûmers'in kurduğu şehir.

[6] *Dijnibişt*: Yazma eserler ve belgelerin arşivlendiği bir kale yapısı. Resmi belgelerin yanı sıra büyük Avesta'nın bir nüshası da o orada korunurdu.

arşivinde özel bir bölümde son derece özenle korunan kutsal Avesta nüshasını ve Zend'i[7] ele geçirdi. [6] Bu lanet olası, düzenbaz, kötü, yıkıcı, Mısır'da oturan Yunan İskender onları getirtti ve yaktı. [7] O destûrlar, dâverler, hîrbedler, mûbedler,[8] din adamları ve İranşehr'in bilginlerinin çoğunu öldürdü. İranşehr'in bilgeleri, reisleri ve önde gelen kişileri arasına kin ve nefret tohumları saçtı, onları anlaşmazlıklara düşürdü. Daha sonra da kendisi öldü ve cehenneme gitti. [8] Onun ardından İranşehr büyükleri arasında kavgalar ve savaşlar başladı. Artık onların hükümdarları, dihkânları,[9] kumandanları ve dinsel uyarıcıları yoktu. [9] Yezdân konusunda şüpheye düşmeye başladılar. Dünyaya birbirinden çok farklı ve çeşitli inanışlar, dinler, şüpheler, görüş ayrılıkları yayılmaya başladı. [10] Kutlu Âzerbâd Mihrespendân'ın[10] –ruhu şad olsun– dünyaya gelişine dek durum böyle devam etti. *Dînkerd*'e[11] göre, dinsel inanışının sağlamlığını sınamak amacıyla Âzerbâd Mihrespendân'ın göğsünün üzerine eritilmiş çinko dökülmüştür. [11] Başka dinler ve inanışlara bağlı bazı kişiler üzerinde de benzeri birtakım

---

[7] *Zend*: Avesta metinlerinin daha iyi anlaşılması amacıyla Sasaniler döneminde yazılmış önemli bir tefsir.

[8] *Destûr*: Zerdüşt inanırlarının önderi, ateşkedelerde hizmette bulunan yüksek rütbeli din adamı.
Hîrbed: Öğretmen, din önderi. Eski İran'da din önderleri ve tapınaklarda görevli mûbedler aynı zamanda öğretmen olarak da görev yaparlardı.
Mûbed: Zerdüşt din önderleri ve din adamları.

[9] *Dihkân*: Köy sahibi, toprak sahibi, çiftçi, köylü.

[10] *Âzerbad Mihrespendân*: Sasaniler döneminin en büyük mûbedlerinden. Bazı Arap yazarlar onu *Zerdüşt-i sânî* "İkinci Zerdüşt" unvanıyla tanıtır.

[11] İran tarihi ve efsaneleri konusunda mûbedlerin yazdığı eserlere dayanan çok değerli bilgilere yer veren ve bir Zerdüşt ansiklopedisi niteliğinde olan *Dînkerd* III. [IX.] yüzyılda yazılmış önemli kaynaklardan biridir.

sınamalar yapıldı, yargılamalarda bulunuldu ve kararlar verildi. Ancak din yine şüphelerle dopdoluydu ve insanlar yine tereddüt içindeydiler. [12] Başka birtakım din adamları ve muğlar[12] da vardı. [13] Onların bir kısmı da korku ve üzüntülere boğulmuş bir haldeydiler. [14] Onlar kutlu Âzerfernbağ ateşkedesinde[13] din adamları ve ileri gelenlerden bir kurul toplanmasını istediler. [15] Bu konuda birbirinden çok farklı, çeşit çeşit düşünceler ve görüşler ortaya çıktı: Bu duruma bir çare bulunmalı. Bizden biri gitmeli ve metafizik evrenden, tanrıdan, kutsallardan bize ışık tutacak birtakım kutsal bilgiler getirmeli. Bu dünyada ve bu zamanda yaşayan insanlar iyice bilmeliler ki, bizim yaptığımız bu ibadetler, yalvarışlar ve yakarışlar yüce makamlarda kabul ediliyor mu? Yerine varıyor mu? Yezişne, draona, âferîngân,[14] dualarımız, abdestlerimiz, arınmalarımız tanrıya erişmekte mi? Bütün bunlar ölümden sonra ruhlarımızın feryatlarını duyup yardımlarına yetişebilecekler mi? Yoksa bize yararı olmadan, karşılıksız olarak ortada mı kalacaklar? [16] Daha sonra destûrlar ve diğer din adamlarının da kararlarıyla ve onların önderliklerinde insanlar Âzerfernbağ ateşkedesine toplantıya çağırıldı. [17] Bütün bu insanlar arasından tanrı ve din ko-

---

[12] *Muğ*: Ateşe tapan, Zerdüşt inanırlarından bir grup, Zerdüşt dini önderi.

[13] *Âzerfernbağ ateşkedesi*: Eski İran'ın son derece kutsanan en büyük ateşkedelerden biri. Din adamlarına özgü olup daha çok sönüklüğüyle ünlüdür.

[14] *Yeziş* (*Yezişne*): Genel olarak "adak, kurban sunma, övgü" karşılıklarında bir ibadet terimidir.

Draona (*Dron*): Zerdüşt ayinlerinde hazır bulundurulan bir sofra ve ekmek türünde bir yiyeceğin adı. Buğday unundan yapılan bu ekmek dünyayı sembolize eder.

Âferîngân: Zerdüşt inanırlarının yıl boyunca değişik günlerde tanrıya yönelerek yaptıkları dualar, yakarışlar, ibadetler ve namazların genel adı.

nusunda şüpheleri diğerlerine oranla çok daha az olan yedi kişi seçilerek ayrıldı. [18] Bunların düşünceleri, sözleri ve davranışları daha güzel ve daha doğruydu. Dediler ki: "Sizler birlikte oturun, kendi aranızda bu iş için en uygun olanı, hataları ve günahları daha az ve daha iyi adlı olan birini seçin." [19] Daha sonra o yedi adam orada kendilerine verilen görevi yerine getirmek üzere oturdular. Yedi kişiden üç kişiyi, üç kişi arasından da Ardâvîrâf adlı tek bir kişiyi seçtiler; ki o, Veh Şâpûr adıyla da bilinir.[15] [20] Ardâvîrâf arkadaşlarının kendisini seçtikleri sözünü duyduğunda ayağa kalktı, elini göğsüne koydu: "Eğer uygun görürseniz, benim isteğim olmadan bana meng[16] içirmeyin ve eğer sizce de uygunsa, dinsel bağlılığımı sınamak için ok çekin."[17] dedi. "Eğer ok benim adıma çıkarsa, o zaman ben gönül rahatlığıyla o kutsallar ve kötüler diyarına gideyim, bu mesajı dosdoğru olarak iletip ardından da alacağım cevapları

---

[15] Ardâvîrâf adı *Artâ Virâf, Ardâ Vîrâf, Ardâ Vîrâp, Ardâg Virâz, Artâg Virâj, Vîrâf, Vîrâz, Vîrâj, Veh Şâpûr* ve *Nîşapûr* şekillerinde de yazılmıştır. *Veh Şâpûr* sözcüğü bazı kaynaklarda *Nîşâpûr* şeklinde de geçer.

[16] *Meng*: Tıpta ve birtakım Zerdüşt dini merasimlerinde kullanılan bir uyuşturucu, yeşil renkli ve sarhoşluk verici bir bitki.

[17] *Ardâvîrâfnâme*'nin bazı çevirmenleri ise şu görüşü öne sürmektedir: Burada söz konusu olan Mezdiyesnâ önderleriyle Ardâvîrâf arasında en iyiyi belirleme amacıyla kura çekilmesi olayıdır ve bu da mantıklı değildir. Çünkü bu kutsal ve zor görev için en çok kutsanan ve bu işe en yaraşır yüce kişi olarak Ardâvîrâf zaten seçilmiştir. O halde artık seçme için yeniden kura çekmenin bir anlamı yoktur. Bütün bunlar çok açık olsa da Ardâvîrâf yine de bir dinsel sınamanın gerçekleştirilmesi ve herkesin gözünün önünde, ok çekme türü bir kurayla, net ve doğru seçimin yapılmasını istemektedir. Bu yüzden üç kez ok çekilmeli ve o din önderleri topluluğunda iyi düşüncesi, iyi sözü ve iyi işleriyle en iyi kişinin Ardâvîrâf'ın olduğu ortaya çıkmalı, bu gerçek herkes tarafından görülmelidir (Âmûzgâr, *Ardâvîrâfnâme*, s. 25).

yanlışsız olarak sizlere ulaştırayım." [21] Sonra Mezdiyesnâ inanırları ver[18] okunu getirdiler. [22] İlk olarak "iyi düşünce"yi, ikincisinde "iyi söz"ü ve üçüncü olarak "iyi davranış"ı sınamak için ok çektiler. Her defasında ok Ardâvîrâf adına çıktı.

2. Bölüm

[1] Ardâvîrâf'ın yedi kız kardeşi vardı ve bu yedi kız kardeş onun hanımları gibiydi.[19] [2] Onlar Avesta'yı ezbere biliyor, yeşt ve dua okuyorlardı. Bu olayı duyduklarında kabul etmek onlara çok ağır geldi. Ağlayıp feryat ettiler. Mezdiyesnâ yüksek konseyine çıktılar. Selam verdiler ve kurul üyelerinin huzurunda ayakta dua ettiler.

Yalvararak şöyle dediler: "Bu işi yapmayın ey Ahura Mazda'ya[20] inananlar! [3] Çünkü biz yedi kız kardeşiz ve bir tek erkek kardeşimiz var. Yedi kız kardeş de o erkek kardeşimizin eşleriyiz. [4] Bir çatının yedi direğinin altında temel olan tek sütun kaldırılırsa bu yedi direk yıkılır. Biz yedi kız kardeşin tek bir erkek kardeşi

---

[18] *Mezdiyesnâ*: Zerdüşt'ün, eski İran'da kendisinden önceki çok tanrılı inanışlara yer veren dinlerin yerine getirdiği ve Ahura Mazda'yı ulu tanrı olarak kabul eden dinin adı.

Ver: Eski İran'da bir suçla itham edilen kişi, kendisinin suçsuz olduğunu iddia ediyorsa, durumun tespiti ve kesin yargı için birbirinden farklı sınama yöntemleriyle sınanırdı. Bunlardan biri de *ver* sınamasıdır.

[19] Ardâvîrâf'ın yakınlarıyla evlenmesi, onun dini bütün bir Zerdüşt inanırı ve din adamı olduğunun, noksansız özellikler sahip olduğunun göstergesi olarak kabul edilir. (Âmûzgâr, *Ardâvîrâfnâme*, s. 46).

[20] *Ahura Mazda*: Mazdeist inanışta ve İrano-Aryanlarda tek iyilik tanrısı, mutlak ve en yüce yaratıcıdır. Her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten Ahura Mazda'nın düşmanı ise bütün kötü güçlerdir.

var. Hayatımız onun yaşamasına bağlı ve bizim koruyucumuz o! [5] Bize tanrıdan ve kutsallardan sonra her iyilik ondan gelir. [6] Siz, onu zamanı gelmeden önce bu diriler şehrinden o ölüler diyarına gönderiyorsunuz! Bize sebepsiz yere zulmediyorsunuz!"

[7] Ahura Mazda inanırları bu sözleri duyduklarında yedi kız kardeşi ikna ederek rahatlattılar. Ardından da, "Biz Vîrâf'ı tam yedi gün sonra size sağ salim teslim edeceğiz, bu kutlu ad da onun olacak" dediler. [8] Bunun üzerine kız kardeşler ile kurul üyeleri anlaştılar.

[9] Daha sonra Ardâvîrâf Mezdiyesnâ inanırlarının huzurunda elini göğsüne koydu ve onlara şöyle dedi: "Acaba izin verir misiniz; ölülerin ruhlarını kutsamak için dua edeyim. Yiyecek bir şeyler yiyeyim. Vasiyet edeyim. Sonra da bana şarap ve meng verin?" [10] Destûrlar "İstediğin şekilde yap" dediler.

[11] Sonra o din destûrları oraya otuz adım uzaklıkta güzel, kutsal ve temiz bir yeri, bir ateşkedeyi[21] seçtiler. [12] Ardâvîrâf başını ve baştan ayağa bütün bedenini yıkadı. Yeni elbiseler giydi ve güzel kokular süründü. [13] Kendisine gayet güzel ve uygun bir sedir hazırladılar. Üzerine yeni ve temiz yatak serdiler. [14] Temiz örtülerin ve yatağın üzerine oturdu. Dron[22] ayini yaptı [kutsal ekmeği övdü]. Ölülerin ruhlarını iyilikle yad etti. Yiyecekler yedi. [15] Ardından din destûrları, Goştâsp şarabı ve meng içeceğinden üç kadeh doldurarak bir kadehini güzel düşünce, ikinci kadehini güzel söz ve üçüncüsünü de güzel iş adına Ardâvîrâf'a sundular. [16] O

---

[21] Mezdiyesnâ inanırlarınca kutsanan ve tanrı Âzer'in övüldüğü ateşkede.

[22] Dron aslında dinsel törenlerde yenilen kutsal bir ekmek türünün adıdır; ama burada *dron yeşten* "kutsal ekmeği övmek" anlamında kullanılmaktadır. (Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 25).

da şarabı ve mengi içti, baj[23] okudu ve kendisi için hazırlanan yatakta derin bir uykuya daldı.

[17] Din destûrları ve Ardâvîrâf'ın yedi kız kardeşi yedi gün yedi gece etrafına güzel kokular saçarak, hiç sönmeden yanan ateşin çevresinde dinsel tören düzenlediler.[24] Avesta, Zend, Avesta neskleri ve gâtâlardan pasajlar okudular. Karanlıkta muhafızlar gibi onu korudular. [18] O yedi kız kardeş Ardâvîrâf'ın yatağının etrafında oturup yedi gün yedi gece sürekli Avesta okudular. [19] O yedi kız kardeş, orada bulunan diğer bütün Mezdiyesnâ inanırları, din destûrları, hîrbedler ve mûbedlerle birlikte onu korumak amacıyla gereken her ayini icra ettiler. Ellerinden gelen her şeyi yaptılar.

---

[23] *Bâj*: Zerdüşt inanırlarının alçak sesle mırıldandıkları tüm dualar.

[24] Zerdüşt dini bağlıları, inanışları gereği; şeytanları bu kutsal makamdan uzaklaştırmak için ateşin üzerine, yandığında güzel kokular saçan nesneler de atarlardı. *Ardâvîrâfnâme*'de geçen *nireng-i dînî* "bir tür dinsel tören" anlamındadır. Törende şeytanlar ve Ehrimen yanlısı güçleri uzaklaştırmak için birtakım özel dualar okunur. (Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 25)

II. CENNETE SEYAHAT

3. Bölüm

[1] Ardâvîrâf'ın ruhu teninden çıkarak Çekâ Dâitî dağına[25] ve Çînvâd köprüsüne gitti. [2] Yedi gün yedi gecenin ardından dönüp geri geldi ve yine Ardâvîrâf'ın tenine girdi. [3] Ardâvîrâf tatlı ve derin uykusundan uyandı. Derin ve ferahlatıcı uykudan aldığı neşeyle çok güzel ve tertemiz düşüncelerdeydi. Son derece mutluydu.

[4] Kız kardeşleri, din destûrları ve Mezdiyesnâ inanırları Ardâvîrâf'ı gördüklerinde çok sevindiler. Mutlulukları gözlerinden okunuyordu. [5] "Hoş geldin, ey Vîrâf, biz Mezdiyesnâ bağlılarının peygamberi. O ölüler şehrinden bu diriler diyarına geldin" dediler. [6] Hîrbedler ve din destûrları, kutsal Ardâvîrâf'ın huzuruna onu selamlayarak geldiler, ibadet ve dua ettiler.

Bütün bunlardan sonra Ardâvîrâf onları görünce huzura geldi, dua etti ve şöyle dedi: "Selam olsun sizlere, yüce tanrı Ahura Mazda'dan, kutsal ölümsüzlerden. Mezdiyesnâ inanırlarının kötülüklerden sakınan peygamberi kutsal Spitemâ[26] Zerdüşt'ten, ulu tanrı Ahura Mazda'nın mesaj ulağı kutsal Surûş'tan, Mezdiyesnâ inanırlarının din gücünden, ulu tanrı Ahura Mazda'nın oğlu kutlu tanrı Âzer'den selam olsun sizlere. Selam diğer kutsallar ve doğrular-

---

[25] *Çekâ Dâitî Dağı*: Mezdiyesnâ inanırlarının inanışına göre yerkürenin merkezinde, Îrânvic'te yer alan, aynı zamanda Çînvâd köprüsünün bir ucunun da üzerinde bulunduğu dağ.

[26] *Spitemâ*: Zerdüşt dini kaynaklarında Zerdüşt'ün soyadı. *Bundehişn* ve *Dînkerd* gibi klasik dini eserlerdeyse Spitama'nın, Zerdüşt'ün dokuzuncu atası olduğu belirtilir.

dan. cennetin diğer sakinlerinden iyilikler, esenlik, kolaylık dilekleri ve selamlar size."

[7] Sonra din destûrları şöyle dediler: "Hoş geldin Ardâvîrâf, bizim, Mezdiyesnâ inanırlarının peygamberi. Sana da selam ve esenlik. Gördüklerini olduğu gibi anlat bize."

[8] Bunun ardından Ardâvîrâf şunları dile getirdi: "İlk söz şu olmalı; açlara ve susamışlara önce yemek sunulmalı, sonra onlara sorular sorulmalı ve iş verilmeli."

[9] Din destûrları bunun üzerine, "Afiyet olsun yemek sana" dediler.

[10] Lezzetli, hoş kokulu ve iştah çeken yemekler pişirildi. Soğuk su ve şarap getirildi. [11] Dron ayini yapıldı. Daha sonra Ardâvîrâf zemzeme okudu. Yemek yedi. Meyezd[27] ayinini icra etti. Tekrar zemzeme okudu. Ahura Mazda ve kutsal ölümsüzlere, Hordâd ve Mordâd'a[28] övgülerde bulundu. Âferîngân okudu. [12] Sonra da "Getirin ergin ve bilge kâtibi" dedi.

[13] Onlar da ergin ve bilge kâtibi getirdiler. Ardâvîrâf onun huzuruna oturdu. 14. Kâtip de Ardâvîrâf'ın söylediği her şeyi olduğu gibi dosdoğru, ayrıntılı, açık, kolayca anlaşılır ve sade bir dille yazdı.

---

[27] *Meyezd*: Eski İran ayinlerinde her dinsel törende bir sofra kurulur, o sofrada *ateşdân, mâhrûy* ve *bersem* gibi ayinin gerektirdiği araçların yanı sıra o mevsimin ürünleri ve çeşitli yiyecekler olurdu. Dinsel bir yiyecek olarak kabul edilen *meyezd* de bu sofrada bulunan yiyecekler arasında yer alırdı.

[28] *Hordâd ve Mordâd*: Mezdiyesnâ inanışının bu iki büyük meleği daha çok birlikte anılır, Ahura Mazda'nın olgunluğunu ve ebediliğini simgelerler.

4. Bölüm

[1] Ardâvîrâf kâtibe şöyle yazmasını emretti: O ilk gece kutsal Surûş ve tanrı Âzer beni karşılamaya geldiler. Bana selam verdiler, benim için dua ettiler ve şöyle dediler: "Hoş geldin ey Ardâvîrâf, henüz senin gelme zamanın değildi."

[2] Ben şöyle dedim: "Ben bir peygamberim."[29]

[3] Sonra zaferden zafere koşan kutsal Surûş ve tanrı Âzer elimden tuttular. [4] İlk adımı güzel düşünceyle, ikinci adımı güzel sözle ve üçüncü adımı da güzel işle yüce makamlara atarak Ahura Mazda'nın yarattığı, çok geniş ve sağlam Çînvâd köprüsüne vardım.

[5] Çînvâd'a eriştiğimde orada ölülerin ruhlarını gördüm. İlk üç gecede ruhlar bedenlerin yanı başına oturmuş gâtâların şu cümlelerini okuyorlardı: "İyilikleriyle herkesin iyiliklere kavuştuğu kişilere ne mutlu!"[30]

[6] O üç gecede ruh, dünyada gördüğü bütün iyilikler ve huzur kadar iyiliklerle karşılaşır. Sanki dünyadaki bütün hayatı herkesten daha huzurlu ve mutlu geçmiş bir kişi gibidir. [7] Üçüncü gün, sabahın ilk aydınlıklarıyla birlikte o, iyiler ve doğru olanın ruhu, çok güzel kokulu bitkiler arasında gezer. [8] Bu koku ona dünyada kokladıkları bütün hoş kokulardan daha güzel olarak gelecektir. Koku ve rüzgâr güney[31] tarafından, Yezdân katından gelmektedir.

---

[29] Surûş ve tanrı Âzer, Ardâvîrâf'ı henüz ölmeden karşılarında gördükleri için, zamanından önce, yani ruhunu teslim etmeden önce metafizik evrene gelişinin gerekçesini sormuşlar, o da Surûş ve Âzer'e henüz ölmediğini ve henüz gelme vaktinin olmadığını, ama kendisinin bir peygamber olduğunu ve birtakım ayrıcalıklara sahip olabileceğini ifade etmiştir.

[30] Avesta, Gâhân (Oşteved Gâh), Yesnâ, 43/1.

[31] Güney yönü kutlu ve uğurlu kabul edilir. Bunun karşılığında kuzey yönü

[9] Onun dini,[32] vicdanı ve dünyada yaptıkları çok güzel, boylu boslu ve alımlı bir genç kız görünümünde ortaya çıkar. Doğruluklarla ve kötülüklerden uzak büyümüş o genç kızın göğüsleri dolgun, parmakları son derece ölçülü ve güzel görünümlü, teni en sevilecek ve zevkle seyredilecek görünüm ve parlaklıktadır.

[10] O doğru kişinin ruhu karşılaştığı o genç kıza sorar: "Sen kimsin? Kime aitsin? Ben dünyada yaşarken senin gibi güzel, senin gibi alımlı bir genç kız görmedim."

[11] Onun dünyadaki hayatında inandığı ve yaşadığı dinle yaptıklarını simgeleyen genç kız, "Ben senin dünyada yaptıklarınım, ey güzel düşünen, güzel konuşan ve güzel davranan genç!" diye cevap verir. [12] "Senin güzel düşüncelerin ve güzel işlerinden dolayı, ben böylesine büyük, böylesine görkemli ve alımlı, güzel ve hoş kokular saçan, kimseye zararı dokunmayan, zafere erişmiş ve senin tam beğeneceğin özelliklerde, eksiksiz biriyim. [13] Çünkü sen dünyada gâtâları okudun. Arı su adına kurbanlar kestin ve yakarışlarda bulundun. Ateşi korudun ve ona saygı duydun.[33] Uzakta da olsa, yakında da olsa doğru sözlü olup kötülüklerden uzak duran, iyi insanları hoşnut ettin. [14] "Ben güçlü ve mutlu idiysem, sen daha da güçlendirdin, daha da mutlu ettin. İyi idiysem, sen daha da iyileştirdin. Çok şeye layık idiysem, sen beni daha fazlasına yaraşır yaptın. Ünlülerin makamlarına oturduysam, sen ben daha

---

de kötü, Ehrimen ve devlerin bölgesi olarak bilinir. Orada çok soğuk rüzgârlar egemendir. (Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 28).

[32] *Dîn*: Bu kelime Zerdüşt inanışında "din, inanış" karşılıkları dışında "vicdan, ruhanî ve tanrısal algılama" anlamlarını da ifade eder.

[33] Başta su, ateş, toprak ve bitkiler olmak üzere bütün yararlı yaratıkları korumak, temiz tutmak ve övmek Mezdiyesnâ inanırlarının en önemli görevleri arasında sayılmaktadır. (Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 29)

ünlü, daha aydınlık makamlara yücelttin. Saygın bir konumdaysam, sen daha saygın makamlara eriştirdin. O muhteşem güzellikteki düşüncen, güzel sözlerin ve güzel davranışlarınla, sen, ey dosdoğru, ey sakınan adam, öldükten sonra da hep övülürsün."

Uzun zamanlardan beri Ahura Mazda övüldüğü ve kendisiyle konuşulduğu gibi senden sonra da, en güzel övgü cümleleriyle övülür. Ahura Mazda'yla konuşulur, çünkü huzurun ve mutluluğun kaynağı odur.

5. Bölüm
[Çînvâd Köprüsü]

[1] Daha sonra Çînvâd köprüsü biz yaklaştığımızda on mızrak boyunda genişledi. [2] Ben Ardâvîrâf, kutsal Surûş ile tanrı Âzer'in beraberinde rahat ve huzur içerisinde, cesurca ve zafere erişmiş gibi Çînvâd köprüsünden geçtim. [3] Tanrı Mihr'in[34] güvencesi ve sıkı koruması altında, doğruluk, adalet ve iyiliğin simgesi tanrı Reşn, cennetin ve görünmeyen âlemlerin sorumlusu, bereketin simgesi tanrı Vâyû, iktidar sahibi ve güçlü tanrı Behrâm, Mezdiyesnâ inanırlarını ferrle [tanrısal güç] destekleyen cömertlik sembolü tanrı Aştâd, iyi kişilerin ve kötülükten sakınanların ferveherleri,[35] ölüm ötesi dünyanın diğer kutsalları ben, Ardâvîrâf için dualar ettiler.

Ben, Ardâvîrâf, tanrı Reşn'i gördüm; elinde sarı, altın renkli bir teraziyle çıkageldi. İyiler ile kötülerin dünyada yaptıklarını tartıyordu.

[4] Ardından kutsal Surûş ile tanrı Âzer elimden tutarak şöyle

---

[34] *Mihr* (*Mitra*): Aryan kavminin büyük tanrılarından biri; güneş tanrısı.

[35] *Ferveher*: Ruhlar; ataların ruhları.

dediler: "Gel sana cenneti ve cehennemi, aydınlığı, rahatı ve huzuru, refahı, huzurlu geçimi, mutluluk, neşe ve eğlenceyi, cennetin güzel kokularını, iyilerin ödüllerini gösterelim. [5] Sana devlere, büyücülere ve günahkârlara türlü türlü cezalar olarak cehennemde verilen karanlığı, darlığı, sıkıntı ve zorluğu, kötülük, incinme ve üzüntüyü, talihsizlik, dert ve hastalığı, korkunçluk, korku, zorluk ve kötü kokuyu gösterelim. [6] Sana doğruların ve yalancıların yerlerini gösterelim. [7] Sana Ahura Mazda'ya, kutsal ölümsüzlere, doğruluğa ve iyiliğe gönülden inananların cennetteki ödüllerini, cehennemdeki talihsizliği, tanrılar ve kutsal ölümsüzlerin sonsuza dek sürecek varlıklarını, Ehrimen ve devlerin yok oluşlarını, kıyametin gerçekleşeceğini, ölümden sonra dirilişi ve yeni hayatı gösterelim. [8] Sana Ahura Mazda'nın ve kutsal ölümsüzlerin; iyiler ve temizler için cennette hazırladıkları ödülleri gösterelim. [9] Sana Ehrimen ve onun uyduları olan şeytanların zararlarını, kötüler için cehennemde hazırlattıkları ağır ve dayanılmaz cezaları gösterelim."

6. Bölüm
[Hemîstekân/Araf]

[1] Bir yere vardık. Yan yana ayakta durmakta olan birkaç kişinin ruhunu gördüm. [2] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer'e, "Bunlar kim ve neden ayakta duruyorlar?" diye sordum. [3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer cevapladılar: "Buraya Hemistekân derler ve bu ruhlar kıyamet gününe dek burada ayakta durarak beklerler. Bunlar sevaplarıyla günahları birbirine denk olan insanların ruhlarıdır. [4] Dünyalılara söyle, en küçük sevabı bile kazanmadan geri durmasınlar. [5] Çünkü sevabı günahından üç derece bile fazla olanı cennete, günahı çok az bile olsa daha fazla olanı da cehenneme gön-

derecekler. Günahıyla sevabı denk olanlar da kıyamet gününe dek burada ayakta bekleyecekler. [6] Hemistekân'da bekleyenler için soğuk ve sıcak hava değişimi dışında herhangi bir ceza ya da ödül verilmeyecek."

7. Bölüm
[Yıldızlar Ülkesi]

[1] Daha sonra ilk adımı, iyi düşünceyle aydınlık *sıtâre pâye*'ye [gökyüzünün, cennetin birinci katı, yıldızlar ülkesi], iyi düşüncenin öz yurduna attım. Orada kutsalların ruhlarını gördüm; parlak yıldızlar gibi etrafa ışık saçıyor ve her tarafı aydınlatıyorlardı. [2] Yerleri ve makamları son derece aydınlık, yüce ve güven doluydu. [3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer'e, "Burası neresi ve bunlar kimlerdir?" diye sordum.

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Burası yıldızlar ülkesi ve bu ruhlar da dünyada yeştleri ve gâtâları okumayan, yakın akrabalarıyla evlenmeyen,[36] hükümdarlık, yöneticilik ve komutanlık yapmayan kişilerin ruhlarıdır. [5] Ancak bunlar başka birtakım iyiliklerin sevaplarıyla kutsallık makamına erişmiş olanlardır."

[36] *Xvētōkdas*: "Yakın, kan bağı olan akrabalarla evlenme" anlamına gelen terim. Zerdüşt kaynaklarının çoğunda, yakın akrabalarla evlenmenin kişiye çok sevap kazandırdığı, bir gereklilik ve yükümlülük oluşunun yanı sıra çok yararlı bir evlilik türü olduğu, bunu terk etmenin hem dünya hem de ölüm sonrası hayatta insanı büyük cezalara çarptıracağına inanılır.

8. Bölüm
[Ay Ülkesi]

[1] İkinci adımı güzel sözle atınca *mâh pâye*'ye [gökyüzünün, cennetin ikinci katı, ay ülkesi], güzel sözlerin yurduna vardım. Kutsalların ulu divanına erişip onları gördüm. [2] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer'e, "Burası neresi ve bu ruhlar kimlerin ruhları?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, "Burası ay ülkesi ve bu ruhlar da yeştleri ve gâtâları okumayanların, akrabalarıyla evlenmeyenlerin ruhlarıdır. [4] Ama diğer sevaplarıyla buraya gelmişlerdir" diye cevap verdiler. [5] Onların yüzlerinin parlaklığı, ayın aydınlığıyla denkti.

9. Bölüm
[Güneş Ülkesi]

[1] Üçüncü adımı iyi işle atınca iyi işler makamına eriştim. *Hûrşîd pâye*'ye [gökyüzünün, cennetin üçüncü katı, güneş ülkesi] vardım. [2] En yüce aydınlıkların ve en aydınlık makamı olarak adlandırılan yerdir orası.[37] Orada kutsalların makamlarının, tahtlarının, yatakları ve sergilerinin altından yapılmış olduğunu gördüm. Oradaki insanların yüzlerinin parlaklığı güneşin parlaklığıyla denkti. [3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer'e bu yerin neresi olduğunu, bu ruhların kimlerin ruhları olduğunu sordum.

[4] Kutsal Surûş ile tanrı Âzer, "Burası güneş ülkesi ve bu ruhlar

---

[37] *Garazmân*: Zerdüşt dini kaynaklarında; cennetin en yüce tabakası. Ahura Mazda'nın makamı, sonsuz aydınlık ve *enîrân* adlarıyla da bilinen en yüce makam.

da dünyadayken çok güzel bir şekilde hükümdarlık ve yöneticilik yapan, liderlik makamında bulunan kişilerin ruhlarıdır" diye cevap verdiler.

III. CENNET

10. Bölüm

[1] Dördüncü adımı, aydınlıklar yurdu, mutluluk ve huzur diyarı yüce arş'a doğru attım. [2] Ölülerin ruhları aydınlıklar içerisinde bizi karşılamaya geldiler. [3] Bizi selamlıyorlardı. Bize dua ediyorlardı. "Ey kutsal, sen o geçici, kirletilmiş, sıkıntılar, belalar ve talihsizlikler dünyasından, bu sonsuz mutluluk, temizlikler ve güvenlik dünyasına nasıl geldin? İç bu ölümsüzlük veren şerbetten de eriş sonsuz mutluluklara" diyorlardı. [4] Daha sonra Ahura Mazda'nın kutsal ateşi, tanrı Âzer beni karşıladı ve benim için dua etti. [5] "Hoş geldin ey Ardâvîrâf, ey yaş ağaç sahibi, Mezdiyesnâ inanırlarının peygamberi" dedi. [6] Bunun üzerine ben bir süre ibadette bulunduktan sonra, "Hoş geldin, ey tanrı Âzer. Ben dünyadayken bütün yedi yaşındaki güzel kokulu ağaçları senin üzerine koydum. Bana 'yaş ağaç sahibi' diyorsunuz" dedim.[38]

[7] Daha sonra Ahura Mazda'nın oğlu tanrı Âzer bana, "Gel sana, benim üzerime koymuş olduğun yaş ağaçların suyundan oluşmuş gölü göstereyim" dedi.

[8] Ardından beni bir yere götürdü. Orada bana büyük, masmavi bir denizi gösterdi ve şöyle dedi: "İşte, benim üzerime koyduğun yaş ağaçların damlayarak çıkmış ve birikmiş suları."

---

[38] Ardâvîrâf'a "yaş ağaç sahibi" nitelemesinin veriliş sebebi, onun ateşin üzerine yaş ağaç koymuş olmasıdır. Yaş ağaç yakmak, Zerdüşt inanışında günah kabul edilen ve yapılmaması gereken eylemler arasındadır. Zerdüşt inanırlarınca kuru ağaç, yağ ve güzel koku, ateşe sunulan armağanlar arasındadır, bu geleneğe uymak da iyi ve sevap kazandıran işlerden sayılır. (Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 33)

11. Bölüm

[Tanrı, Melekler ve Kutsal Ölümsüzler]

[1] Daha sonra Behmen İmşâspend[39] altın tahtından kalktı. [2] Benim elimden tuttu. İyi düşünce, iyi söz ve iyi işle birlikte beni ulu tanrı Ahura Mazda'nın yüce makamına, kutsal ölümsüzlerin, diğer kutsalların ve kutlu Peygamber Zerdüşt Spitemân, Key Viştâsp [Goştâsp],[40] hükümdar Goştâsp'ın zeki veziri, bilgelik ve tecrübe sembolü Bilge Câmâsp, Mezdiyesnâ inanırlarının kutlu peygamberi Zerdüşt'ün oğlu İsetvester, diğer din kardeşlerim ve din önderlerinin ruhlarının makamına götürdü. O makamdan daha aydınlık ve daha güzel bir yer asla görmemiştim.

[3] Behmen şöyle diyordu: "Bu Ahura Mazda'dır." [4] Ben onun huzurunda ibadete kapanmak, dualarda bulunmak istedim.

[5] Ahura Mazda bana, "Selamlar sana ey Ardâvîrâf, o sıkıntılar ve yokluklar dünyasından bu temiz ve aydınlık evrene hoş geldin" dedi. [6] Ahura Mazda kutsal Surûş ve tanrı Âzer'e şöyle emretti: "Onu Ardâvîrâf'ı götürün ve temizlerin, iyilerin, kutsalların yerlerini ve ödüllerini; kötülerin de yerlerini ve cezalarını gösterin."

[7] Ardından kutsal Surûş ve tanrı Âzer elimden tuttular. [8] Beni yüceler yücesine götürdüler. [9] Kutsal ölümsüzleri, diğer tanrıları, Keyûmers,[41] Zerdüşt Peygamber, kutsal dinin destekçisi hükümdar Key Viştâsp, Bilge Câmâsp, Ferşûster[42] ve diğer kutsal-

---

[39] *İmşâspend*: Kutsal ölümsüzler, Mazdeizmin en büyük melekleri Genel kabule göre Ahura Mazda ilk olarak bu kutsal ölümsüzleri yaratmıştır.

[40] *Goştâsp (Key Viştâsp)*: Keyânî hükümdarlarından Lohrâsp'ın oğlu. Zerdüşt onun döneminde ortaya çıkmış ve dinini yaymıştır.

[41] *Keyûmers*: İran efsanelerinde ilk insan, ilk hükümdar olarak kabul edilir.

[42] *Ferşûster*: Zerdüşt'e ilk inananlardan ve İran asilzadelerinden biri.

ların, iyiler ve din önderlerinin ruhlarını gördüm.[43]

12. Bölüm

[Diğer Kutsal Ruhlar]

[1] Yüce bir makama eriştim. Orada cömertlerin ruhların gördüm. Diğer ruhlardan daha yükseklerde, daha aydınlıklarda ve onlardan daha parlak bir görünümde parıldayıp etraflarına ışıklar saçarak yürüyorlardı. [2] Ahura Mazda bu aydınlıklarıyla göz kamaştıran, yüce ve güçlü ruhları saygınlar makamında ağırlıyor ve daha da yüceltiyordu. [3] Şöyle dedim: "Ne mutlu sana, ey cömert kişinin aydınlık ruhu, diğer ruhlardan daha yücelerdesin." [4] Bu durum çok hoşuma gitti.

[5] Dünyada gâtâları ve yeştleri okuyanları, Ahura Mazda'nın Zerdüşt'e gönderdiği ve bizzat kendisinin öğretmiş olduğu en güzel dine inanan ruhları gördüm. [6] Onlar altın ve gümüş gibi değerli süslemelerle bezenmiş, en parlak ve en güzel elbiseler giyinmiş olarak beni karşılamak için bana doğru geldiler. [7] Bu gördüğümden daha fazla hoşlandım.

[8] Akrabalarıyla evlilik yapmış kişilerin ruhlarını gördüm. Yüce makamlardaki güç sahiplerinin gücüyle yaratılmış, yoğun bir aydınlık içerisinde yürüyorlardı. Çok büyük, çok yüksek bir dağ yüceliğinde ışık saçıyorlardı. [9] Bu da bana göre son derece övülmeğe yaraşır bir durumdu.

---

[43] Zerdüşt dinine ilk inananların isimlerinden oluşan bu liste, bu bölümün başlarında da verilmişti. Ancak *Ardâvîrâfnâme*'yi düzenleyenlerden biri, birinci listede adları olmayan bazı Zerdüşt din önderlerini ve bu dini destekleyen kişileri ekleyip grubu tamamlamak amacıyla bu son paragrafı ilave etmiştir. (Âmûzgâr, *Ardâvîrâfnâme*, s. 57)

[10] Dünyada iyi ve adaletli yönetimleriyle bilinen birtakım hükümdarlar ve yöneticilerin ruhlarını gördüm. Göz kamaştıran aydınlıklar içerisinde, altından arabaların üzerinde gidiyorlardı. Bu ruhlardan etraflarına büyüklük, iyilik, güzellik, güçlülük ve zaferden zafere koşma edası, son derece etkili ve derinlemesine işleyen ışıklar gibi yayılıyordu. [11] Bunlar da bana göre son derece övgüye layık şeylerdi.

[12] Büyüklükleri ve doğru sözlülükleriyle tanınan birtakım kişilerin ruhlarını gördüm. Aydınlıklar deryasında göklere yükselerek parıldayan bir atmosferde, son derece görkemli ve gururlu bir şekilde yürüyorlardı. [13] Bu da bana göre övgüye yaraşır ve kıvanç veren bir durumdu.

13. Bölüm

[1] Din önderlerinin söylediklerine uyarak kocalarına çok iyi davranmış, iyi düşünceli, iyi sözlü ve iyi iş yapmış olan birçok kadının ruhunu gördüm. Altın, gümüş ve türlü türlü değerli mücevherlerden yapılmış giysiler ve çok pahalı takılarla süslenmişlerdi. [2] "Bunlar kimlerin ruhlarıdır?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar dünya hayatında suyu hoşnut eden, ateşi hoşnut eden, toprağı, bitkileri, sığırları, koyunları ve dünyada Ahura Mazda'nın yarattığı bütün yaratıkları hoşnut eden iyi kadınların ruhlarıdır. [4] Bunlar yeziş ve dron yapan, tanrıları hoşnut eden, onlara karşı gerekli ibadetleri yerine getiren, kurban sunan, hem dünyadaki hem de fizikötesi âlemdeki tanrıların[44] emirlerini yerine getiren, kocalarını

[44] *Dünyadaki tanrılar*: Başlarında yeryüzünün en büyük kutsalı Zerdüşt olmak üzere diğer kutsallar ve kötülüklerden sakınan ulular grubu.

memnun edip onlara saygıda kusur etmeyen, onların namuslarını koruyup emirlerine uyan, Mezdiyesnâ inanışında da şüphe ve tereddütleri bulunmayan kadınların ruhlarıdır."

[5] Sevap kazanmaya ve günahlardan kaçınmaya son derece çaba sarf ederlerdi. [6] Bu da bana göre övgüye yaraşır bir durumdur.

14. Bölüm

[1] Dinsel ibadetlerini titizce yerine getiren, yeziş yapan[45] ve dua okuyanların ruhlarını çok aydınlık bir ortamda gördüm. Büyüklükleri ve güzellikleri göz dolduruyordu. Bu durum çok hoşuma gitti.

[2] Dini öven, dinsel törenlere katılan, dine saygı gösteren, tanrıları öven ve bu iyilikleri başkalarına da tavsiye edenlerin ruhlarını gördüm. [3] Onlar başka ruhlarla birlikte bulunduklarında, diğerlerinin ruhlarından çok yücelerde, yaptıkları iyiliklerin karşılığında göklere erişir yüksekliklerde bulunuyordu. Bu da benim son derece hoşlandığım bir durumdu. Benim için bir övünç kaynağıydı.

[4] Savaşçıların ruhlarını gördüm. En huzurlu ve en mutlu düşünceler içerisinde yürüyorlardı. [5] Bu durum beni son derece hoşnut etti.

[6] Dünyada çok sayıda zararlı yaratık öldürmüş kişilerin ruhlarını gördüm. Dünyadaki sular, ateşler, bitkiler, yeryüzündeki bu

---

Fizikötesi âlemdeki tanrılar: Başlarında ulu tanrı Ahura Mazda'nın bulunduğu diğer tanrılar, melekler ve kutsallardan oluşan metafizik evrenin azizleri.

[45] "Yeziş yapanlar" Zerdüşt bağlılarının toplumundaki dört sosyal tabakadan ilkini oluşturan, ibadetlerin düzenlenmesinden sorumlu olup toplum önderliğini de üstlenen mûbedlerdir.

kutsalların yüceliğiyle yüceliyor ve aydınlıklarıyla aydınlanıyordu.[46] [7] Bu durum da beni son derece mutlu etti.

[8] Çiftçilerin ruhlarını gördüm. Son derece aydınlık ve görkemli makamlarda bulunuyorlardı. Çok pahalı, değerli, parıldayan elbiseler giyinmişlerdi. Yıldızlar gibi ışık saçıyorlardı. [9] Fizikötesi evrenin suları, toprağı, bitkileri ve koyunları onların huzurunda ayakta duruyor, dualar ediyor, onları övüyor ve minnetlerini bildirip teşekkürlerini sunuyorlardı. Makamlarını yüceltiyor, yerlerini genişletiyorlardı. Bu benim çok hoşuma gitti.[47]

[10] Sanatkârların ruhlarını gördüm. Onlar dünyada hükümdarlara ve kumandanlara hizmet ediyorlardı. Bunun karşılığında çok geniş ve son derece güzel döşenmiş makamlarda oturuyorlardı. [11] Buna da çok sevindim.

15. Bölüm

[1] Birtakım çobanların ruhlarını da gördüm. Onlar dünyada hayvan, özellikle de koyun otlatıyorlardı. Onları besliyor, kurtlardan, hırsızlardan ve kötü niyetli yağmacı insanlardan koruyorlardı. Her gün zamanı geldiğinde onlara sularını, otlarını ve verilmesi gereken yiyeceklerini veriyor, onları şiddetli sıcak ve ağır soğuktan koruyor, mevsimi geldiğinde çiftleşme dönemlerindeki koçları koyunlara katıyor, onları dinsel kurallar örfler ve gelenekler çerçeve-

---

[46] Dünyadaki hayatlarında sözü edilen temel hayat unsurlarını, zararlı yaratıkların kötülüklerinden korudukları için, bu unsurların aydınlıklarıyla ölüm sonrası hayatlarında aydınlanıyorlardı. Dünyada koruyarak hizmet ettikleri unsurlar fizikötesi evrende onlara hizmetlerde bulunuyordu.

[47] Köylüler ve tarımla uğraşanlar dünyada burada bahsedilen varlıklara değer verip onları önemsedikleri için, onlar da orada köylü kesimini iyilikleri karşılığındaki iyi davranışlarıyla destekliyorlardı.

sinde koruyorlardı. [2] İnsanlara çok büyük yararlar ve değerli ürünler, dünya halklarına yiyecek ve giysiler sunan insanları gördüm. [3] Onların ruhları, o aydınlıklar dolu nasiplerine erişmiş halde, büyük huzur ve sevinç içerisinde mutluluklarla yürüyordu. Ben bütün bunları, çok kıvanç verici ve övgüye yaraşır olarak algıladım.

[4] Çok sayıda altın taht ve makam gördüm. Güzel yataklar ve onlara yaraşır çok değerli yastıklar, sergiler gördüm. [5] O tahtlar ve sergilerin üzerinde yöneticilerin ve reislerin ruhları oturmaktaydı. Onlar ailelerini, memleketlerini, mülklerini ve yıkılmış yerleri onarıp mamur hale getirmişlerdi. [6] Onlar insanların yararına çok sayıda su kanalı ve ırmaklar açıp çeşmeler akıtarak, onlara ziraat işlerinde yardımcı olmuş, daha fazla ürün almalarını sağlamış, yaşadıkları yöreleri bayındır bir hale getirmişlerdi. [7] Onların huzurunda sular, bitkiler ve kutsalların ruhları, bu büyük başarılarından dolayı onları var güçleriyle kutluyor, övüyor ve şükranlarını sunuyorlardı. Bu, bana göre çok muhteşem ve gurur vericiydi.

[8] İnançlarında dosdoğru olanların, öğretmenlerin, araştırmacılar ve bilim adamlarının ruhlarını çok aydınlık bir makamda, en büyük mutluluklar ve sevinçler içerisinde gördüm. Bu, bana göre çok muhteşem ve gurur verici bir durumdu.

[9] İnsanları iyiliklerinde destekleyen duyarlı kişileri, yardımlarını kimseden esirgemeyen ve barış için çaba harcayan iyilik dostlarını, Mezdiyesnâ inanırlarını gördüm. Onlar da tıpkı yıldızların ışığı gibi, ayın ve güneşin ışığı gibi çevrelerine aydınlık saçıyorlardı. Onlar da mutluluklara boğulmuş bir şekilde, o göz kamaştıran aydınlıklar içerisinde yürüyorlardı.

[10] Kutsalların yüce makamlarını ve mutluluk yurtlarını gördüm. Her taraf aydınlıklara boğulmuştu, geniş, huzur ve refah doluydu, her taraf en güzel kokulu çiçeklerle süslenmiş ve en güzel

biçimde bezenmişti, bütün çiçekler açmıştı, her şey çok canlı, parlak ve alımlıydı, huzur içerisinde kendinden geçmiş bir halde ve mutlulukla gülümsüyordu. Hiç kimsenin seyretmekle doyamayacağı nefis manzaralardı.

IV. CEHENNEM

16. Bölüm

[1] Daha sonra kutsal Surûş ve tanrı Âzer elimden tutarak beni oradan daha yüce makamlara, daha muhteşem, daha görkemli mekânlara eriştirdiler.

[2] İlginç bir yere götürdüler. Orada bir ırmak vardı. Çok tehlikeli, alabildiğine derin, zor geçit veren ve cehennem gibi karanlıklara gömülmüş bir ırmaktı. Ruhların çoğu bu ırmağın içerisinde bulunuyordu. Bazı kişilerin ruhları bütün gayretlerine rağmen, o ırmaktan asla geçemiyorlardı. Bazı ruhlar da büyük zorluklar ve eziyetlerle, düşe kalka karşı kıyıya ulaşabiliyordu. Bazı ruhlar da hiç aldırmadan, hızla ve rahatlıkla geçiyorlardı.

[3] Kılavuzlarıma, "Bu hangi ırmak? Bu sıkıntılar içerisinde kıvranan zavallılar kim?" diye sordum.

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu ırmak, insanların ölülerinin arkasından çok ağlayarak döktükleri gözyaşlarından, onlar için feryat figan ağlarken ve ağıt yakarken akıttıkları gözyaşlarından oluşmuştur. [5] Onlar kurallara uymayarak sınırları aşıyor ve gözyaşı döküyorlar, bu gözyaşları da işte bu ırmağın suyunu yükseltiyor. [6] Bu ırmaktan geçemeyip sıkıntılar içerisinde kıvrandıklarını gördüğün insanlar, ölülerinin arkasından çok ağıt yakmış, kendilerini yırtarcasına feryat figan etmiş, ağlayıp sızlamış kişilerdir. Kolay geçenler ise bütün bu hoş karşılanmayan yanlışları ve kuralsızlıkları daha az yapmış olanlardır. [7] Dünyadakilere söyle: Sizler dünya hayatınızda dininizin ölçüleri ve sınırlarını aşarak ağlayıp inlemeyin, ölülerinizin ardından asla ağıtlar yakmayın, bu hoş karşılanmayan hareketleri yaptığınız oranda ölüleri-

nizin ruhlarına kötülük yapmış, onlar için dayanılması güç zorluklar çıkarmış olursunuz."

17. Bölüm

[1] Bir kez daha Çînvâd köprüsüne geldim. [2] Orada kötülerin ruhlarını gördüm. Ölümlerinden sonraki ilk üç gecede[48] onların ruhlarına öylesine talihsizlikler, acı olaylar ve kötü şeyler gösterilmişti ki, dünyada asla o kadar kötülük görmemiş ve o derece sıkıntı çekmemişlerdi. [3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer'e sordum: "Bu ruh hangi insanın ruhudur?"

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu, günahkâr bir kişinin ruhudur. Kötülükleriyle ölmüş olanların canlarını vermiş oldukları yere koşmakta, ruhlarını teslim ettikleri yastıkların çevresinde aceleyle, şaşkın şaşkın dolaşmaktadır."

[5] Ruh bu ölü bedeninin başında ayakta durmuş, gâtâlardan şu cümlelerini okumaktadır: "Ey adaletli yaratıcı Ahura Mazda! Ben hangi bölgeye, nereye gideyim? Kime sığınayım?"[49]

[6] Bu ruha o üç gecede öylesine şiddetli cezalar verilir, öylesine dayanılmaz sıkıntılar yüklenir ki, ancak dünyada sıkıntılar ve işkenceler içerisinde yaşamış olanlar benzerini görmüşlerdir. [7] Daha sonra onu karşılamaya çok kötü bir koku gelir. [8] O ruh bu kokunun kuzey tarafından, Ehrimen diyarından geldiğini düşünür.[50]

---

[48] Ölüm sonrasında ruh, üç gün bedenin yakınlarında bir yerlerde bulunur. İlk gece hayatı boyunca konuştuklarını, ikinci gece düşüncelerini, üçüncü geceyse yaptıklarını düşünür.

[49] Avesta, Yasnâ, Hât: 46/1.

[50] Zerdüşt dini kaynaklarında, evrenin kuzeyinin Ehrimen ve kötülük güçlerinin diyarı olduğu inanışı yer alır. (Afifi, *Ardâvîrâfnâme*, s. 40)

Böylesine keskin ve dayanılmaz kötü bir kokuyu dünyada asla koklamamıştır.

[9] Bu dayanılmayacak kadar kötü kokulu rüzgârda, dünyada yaptıklarını görür. Yaptıkları ona çırılçıplak ve pisliklere bulanmış, bir fahişe kadın şeklinde, en iğrenç, en kötü, en zararlı ve en kötü kokulu bir yaratık şeklinde görünür. [10] Bütün bunlardan sonra günahkâr kişinin ruhu şunları söyler: "Sen kimsin? Ben Ahura Mazda ve Ehrimen'in yarattıkları arasında senden daha kötüsünü, senden daha çirkinini, senden daha berbat ve daha kötü kokulusunu asla görmedim."

[11] O bunları dinledikten sonra şöyle der: "Ey kötü düşünceli, kötü sözlü, kötü davranışlı ve kötü inanışlı [gerçekdışı dinlere inanan] genç, ben, senin dünyada yaptıklarınım. [12] Benim bu gördüğün kötü durumda, günahlar içerisinde, çıplak, pörsümüş, yaşlanmış, kötü kokan, yenilgiden yenilgiye uğramış ve incinmiş bir halde bulunmamın sebebi, senin bir türlü dizginleyemediğin kötü arzuların ve kötü davranışlarındır. 13. Sen yeziş ve dron ayini yapan, tanrılara övgülerde bulanan, dua ve ibadetler yapan kişileri; suya, ateşe, koyunlara, bitkiler ve diğer faydalı yaratıklara iyi davrananları, bu yararlı varlıkları koruyanları gördüğünde, onlara Ehrimen ve yandaşları gibi kötü davrandın. [14] Sen iyilere bağışta bulunan, insanların yardımına koşan, hak edenlere sadaka veren, uzaktan veya yakından misafir olarak gelenleri hoş karşılayan, onlara iyi davranıp ihtiyaç duydukları şeyleri verenleri gördüğünde cimrilik yaptın ve kapını kapadın. [15] Ben insanlar arasında inançsız, değersiz ve kötü biri olarak tanındığımda, sen beni daha inançsız bir hale getirdin. [16] Korkunç bir haldeysem sen beni daha da korkunçlaştırdın. [17] Ben inliyorken sen beni daha da fazla inlettin. 18. Kuzey yönünde oturmaktayken, sen bu kötü düşüncen, kö-

tü sözlerin ve kötü işlerinle beni daha da kuzeye oturttun. 19. Senden sonra Ehrimen'e taptığım, onunla konuştuğum, ona ibadet ettiğim dönemlerde uzun zamandır beni lanetliyorlar."

20. Daha sonra kötülerin ruhları ilk adımlarını kötü düşünce, ikinci adımlarını kötü söz, üçüncü adımlarınıysa kötü işleriyle atar ve dördüncü adımlarıyla cehenneme koşarlar.

18. Bölüm

[1] Sonra kutsal Surûş ve tanrı Âzer elimden tutarak beni götürdüler. Birkaç adım huzur ve neşeyle gittim. [2] Sonra öylesine şiddetli bir soğuk, sis, kuraklık ve kötü kokuların içerisinde kaldım ki, dünyada böylesine şiddetli olanını ne görmüş ne de duymuştum. [3] Biraz daha ilerlediğimde insanı dehşete düşüren korkunç bir cehennemle karşı karşıya kaldım. En dar, en korku dolu yerde açılmış dehşet dolu bir kuyuya benziyordu. [4] Karanlığı ifade edilemeyecek kadar yoğundu. Sanki karanlık elle tutulabilecek bir haldeydi. Öylesine keskin, tiksindirici ve insanı kendisinden geçirecek bir koku yayıyordu ki, insanın burnuna geldiğinde onu titretip kendinden geçirerek tepe taklak yere seriyordu. [5] Öylesine dar bir yerdi ki, darlığından dolayı orada kalmaya kimse dayanamıyordu. [6] Oradaki herkes tek başına ve yapayalnız kaldığını düşünüyordu. [7] Orada üç gün üç gece kalan kişi, "Ben burada dokuz bin yıl kaldım. Artık süremi tamamladım. Kurtarın beni buradan" diyordu.[51] [8] Her yerde en küçükleri büyük bir dağ iriliğinde ve yüksekliğinde olan yırtıcı ve zararlı canavarlar, kötülükleriyle

[51] Bu ifadeler, Zerdüşt geleneklerinde yaygın inanışlara göre, dünyanın ömrünün dokuz bin yıl olduğu ve bu sürenin sona erişiyle kıyametin kopacağı inancından kaynaklanır. (Afifi, *Ardâvîrâfnâme*, s. 41)

tutuklanmış insanların ruhlarını; köpeğin kemikleri parçalaması gibi parçalıyor, pençeleri arasına alıp çiğniyorlardı. [9] Ben oradan kutsal Surûş ve tanrı Âzer'in eşliğinde huzur ve güven içerisinde kolayca geçtim.

19. Bölüm

[1] Bir yere vardım. Orada bir erkeğin ruhunu gördüm. Bedeninin arka tarafından, oturak yerinden bir yılan girip ağzından çıkıyordu. Bedeninin her tarafını kuşatmış olan çok sayıda yılan, onun bütün organlarını kemiriyor ve çiğneyerek ona sürekli işkence ediyorlardı.

[2] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer'e sordum: "Kim bu ruh? Bu kişi ne günah işledi de ruhu böylesine ağır cezalara ve dayanılmaz işkencelere çarptırılıyor?"

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu ruh dünyadayken kötülükte sınırları aşan ve erkek erkeğe ilişkiye giren, [4] kendisini erkeklere teslim eden, livata yapan kişinin ruhudur. [5] Şimdi de onun ruhunun bu şekilde cezalandırılması, böyle işkencelere dayanması gerekiyor."

20. Bölüm

[1] Bir yere vardım. Orada bir kadının ruhunu gördüm. O kadının önüne yemesi için insanların bedenlerinden akan irinleri, kirleri ve pislikleri leğen leğen boşaltıyorlardı.

[2] "Bu insan ne günah işledi de, ruhu bu ağır cezaya çarptırıldı ve bu işkenceye katlanmak zorunda kaldı" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer benim bu soruma şu ifadelerle karşılık verdiler: "Bu ruh kadınlara özgü aybaşı günlerinde kendi-

sini erkeklerden uzak tutmayan, din kurallarının gerektirdiği şekilde erkeklerden sakınmayan, aybaşı halindeyken saygısızlık yaparak ateşe ve suya yaklaşan[52] kötü kadının ruhudur."

21. Bölüm

[1] Bir adamın ruhunu gördüm. Kafasının derisini hiç acımadan yüzüyor ve kendisini çok şiddetli bir işkenceyle öldürüyorlardı.

[2] "Bu adam ne günah işledi de, ruhu böyle bir işkenceyle cezalandırılıyor?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer bu sorumun karşılığında, "Bu ruh kutsal ve iyi bir insanı öldürmüş olan, kötü ve günahkâr bir adamın ruhudur" dediler.

22. Bölüm

[1] Bir adamın ruhunu gördüm. Kadınların aybaşı hallerinde bedenlerinden akan pislikleri onun ağzına boşaltıyorlardı. Öte yandan o adam kendi öz evladının etini pişirip yiyordu.

[2] "Bu bedenin sahibi ne gibi bir günah işledi de, ruhu bu dayanılmaz işkenceyi çekmek zorunda kaldı?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu ruh kadınların aybaşı hallerinde onlara yaklaşarak ilişkiye girme günahından kaçınmayan günahkâr kişinin ruhudur. Yaptığı bu kötü işin her bir defası için on beş buçuk tenâfûr[53] günah kazanmıştır."

---

[52] Zerdüşt inanışında en çok kutsanan ögelerden olan ateş ve suya kadınların özel hallerinde yaklaşmaları yasaktır. (Yâsemî, *Ardâvîrâfnâme*, 148)

[53] Bir *tenâfûr* 1200 dirhemdir; dolayısıyla ortaya 18.600 dirhemlik bir toplam çıkar. (Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 43)

23. Bölüm

[1] Bir erkeğin ruhunu gördüm. Açlık ve susuzluktan ağlıyor, ölüyorum diye feryat ediyordu. [2] Sakalının kıllarını kendi elleriyle yoluyor ve kan içiyordu. Elini dişlerinin arasına alıp ısırıyordu.

[3] "Bu adam ne tür bir günah işledi de ruhu bu ağır cezalarla karşılaştı?" diye sordum.

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle dediler: "Bu ruh dünyadayken Hordâd'ın suyunu ve Mordâd'ın bitkilerini din kurallarına uymayarak yedi ve içti. Bunları yiyip içerken bir taraftan da konuştu. Bâj yapmadı. Yeme içme konusundaki din kurallarına uymadı. Günahlara daldı ve yeşt okumadı. [5] Hordâd'ın suyuna ve Mordâd'ın bitkilerine böylelikle saygısızlıkta bulundu. [6] Şimdi bu ruhun böyle ağır cezalara çarptırılması gerekiyor."

24. Bölüm

[1] Bir kadının ruhunu gördüm. Göğüslerinden cehennemin derinliklerinde asılmıştı. Yırtıcı hayvanlar onun bütün bedenini kemirip parçalıyor ve ağızlarına alarak çiğniyorlardı.

[2] "Bu beden nasıl bir günah işledi ki ruhu böylesine bir cezaya dayanmak zorunda kaldı" diye sordum.

Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, "Bu ruh dünyadayken kendi kocasını bırakıp yabancı erkeklerle, başka kadınların kocalarıyla ilişkiye giren, tenini onlara teslim eden, [3] fahişelik yapan kötü bir kadının ruhudur" diye cevap verdiler.

25. Bölüm

[1] Birkaç erkek ve birkaç kadının ruhlarını gördüm. Yırtıcı yaratıklar onların ayaklarını, boyunlarını, bellerini kemiriyor ve bu organlarını birbirinden ayırıyorlardı.

[2] "Bu bedenler ne tür günahlar işlediler ki, ruhları bu cezalara çarptırılıyor?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer bu sorumun karşılığında: "Bu ruhlar dünyada bir ayaklarında ayakkabı bulunduğu halde diğer ayakları yalın bir şekilde[54] sodre giyinmeyip kostî[55] bağlamadan yürüyen, ayakta idrar yapan ve şeytanın emirlerine uyan kişilerin ruhlarıdır" cevabını verdiler.

26. Bölüm

[1] Bir kadının ruhunu gördüm. Dilini boynuna doğru çekiyorlardı. Kendisi de havada baş aşağı asılı duruyordu.

[2] "Bu kimin ruhudur?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, "Bu, dünya hayatında kocasını ve emri altında olduğu kişiyi alçak görmüş, ona nefretler yağdırmış, sövmüş, onunla konuşurken uzun dillilik yapmış olan günahkâr bir kadının ruhudur" cevabını verdiler.

---

[54] Bir ayağına ayakkabı giyip diğerine giymeden yürümek Mezdiyesnâ inanışında günah sayılan eylemler arasındadır. Zerdüşt dini eksenli değişik kaynaklarında da bu konuda bilgiler vardır. *Rivâyât-i Dârâb Hurmuz* adlı eserde şu ifadeler yer alır: "Yalın ayak yürüyen bir insan, ilk adımıyla yüz sığır, yüz koyun ve yüz devenin sütünün eksilmesine, ikinci adımıyla iki yüz hayvanın sütünün noksanlaşmasına, üçüncü adımıyla üç yüz sığır ve koyunun, dördüncü adımıyla da yedi ülkedeki hayvanların sütlerinin azalmasına sebep olmaktadır." (Afifi, *Ardâvîrâfnâme*, s. 44)

[55] *Sodre*: Zerdüşt inanışında iç elbise olarak giyinilen bir gömlek. Kostî bu sodre üzerine bağlanır.

Kostî (*Koştî*): Pehlevice eserlerde "Zerdüşt dini bağlılarının bellerine bağladıkları bir kemer" olarak geçer. Koyun yününden eğirilmiş yetmiş iki kat yün iplikten örülmüş, beyaz, ince ve uzun bir bağdır. Kostî bağlamak gençliğin başlangıç dönemini gösterir.

27. Bölüm

[1] Bir erkeğin ruhunu gördüm. Bir ölçek ve bir kovayla toprak ve kül doldurup dikkatle ve hassasiyetle ölçerek yemesi için kendisine veriyorlardı.

[2] "Bu beden, ruhuna böyle işkence çektirecek hangi günahı işledi?" dedim.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer: "Bu ruh dünyadayken ölçü tartı aletlerini özenle kullanmamış, ölçü ve tartıya dikkat etmemiş, şaraba su katmış, tahıllara toprak karıştırmış, ayrıca bunları insanlara çok aşırı değerlerle ve fahiş fiyatlarla satmış, onları bu şekilde aldatmış, iyilikten başka bir şey bilmeyen insanların mallarını çalmış ve hayatını yağmacılıkla geçirmiş kötü bir adamın ruhudur" diye cevap verdiler.

28. Bölüm

[1] Baş aşağı asılmış bir erkeğin ruhunu gördüm. [2] Elli tane dev iriliğinde yaratık ellerinde engerek yılanlarıyla onun bütün vücudunu durmadan kamçılıyorlardı.

[3] "Bu beden ruhuna böyle cezalar çektirecek ne günah işledi?" diye sordum

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu, dünyada kötü idarecilik yapan, insanlara karşı bağışlayıcı davranmayan, onları azarlayan, hatalarını affetmeyen, onlara türlü türlü zararları dokunan, şiddetli işkenceler yapan, suçlarından kat kat fazla cezayla onlara eziyet eden günahkâr bir adamın ruhudur."

29. Bölüm

[1] Dili ağzından çekilip dışarıda bırakılmış, yırtıcı hayvanlar tarafından yenilen bir adamın ruhunu gördüm.

[2] "Bu adam ne tür bir günah işledi de, ruhu böylesine dayanılmaz işkencelerle karşı karşıya kaldı?" diye sordum.

Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, "Bu, dünya hayatında insanların gıybetini yapan, bu yolla insanlar arasına ayrılık tohumları saçan, onların aralarını açan, onları birbirlerine düşman eden, kötü ve günahkâr bir adamın ruhudur. [3] Onun ruhu, ölümünün hemen ardından doğrudan cehenneme gider" şeklinde cevap verdiler.

30. Bölüm

[1] Bir adamın ruhunu gördüm. Vücudunun bütün organlarını işkencelerle kırarak parça parça ayırıyorlardı.

[2] "Bu beden ne tür bir günah işledi?" dedim.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, "Bu, dünyada yaşarken dinsel kurallar ve emirler doğrultusunda belirlenen ölçülere uymadan sığırları, inekleri ve diğer hayvanları öldüren kötü bir insanın ruhudur" cevabını verdiler.

31. Bölüm

[1] Bir adamın ruhunu gördüm. Başından ayağına kadar bütün bedeni işkence aletleriyle doluydu. Dev iriliğinde yaratıklar yukarıdan aşağıya vücudunun her yanını yaralar içerisinde bırakarak, onu öldürürcesine dövüyorlardı.

[2] "Bu ne günah işledi?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer bana, "Bu, kötü ve günahkâr bir insanın ruhudur. Bu insan dünyadayken alabildiğine mal biriktirdi, ancak ne kendisi yedi ne de iyilere verdi. Hiç kimseye en ufak bir miktar dahi bağışlamadı. Bütün malını depolayıp sakladı" diye cevap verdiler.

32. Bölüm

[1] Davanos[56] adıyla bilinen tembel bir adamın ruhunu gördüm. Bedeninin tamamını yırtıcı yaratıklar kemirip çiğniyorlardı. Sadece sağ ayağına hiçbiri dokunmuyordu.

[2] "Bu beden ne günah işledi?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu tembel Davanos'un ruhudur. [4] Dünyadayken bu bedeniyle hiçbir iyilik yapmadı. Sadece bir iyiliği vardı; o da sağ ayağıyla bir kez bir Verzâ sığırına[57] bir tutam ot atmıştı."

33. Bölüm

[1] Bir adamın ruhunu gördüm; dilini kurtlar yiyordu.

[2] Sordum: "Bu adam ne tür bir günah işledi?"

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu ruh dünya hayatında asla bir tane doğru söz söylemeyip hep yalan konuşmuş, diliyle bütün yaratıklara zarar verip eziyet etmiş bir kişinin ruhudur."

34. Bölüm

[1] Bir kadının ruhunu gördüm. Yırtıcı yaratıklar bütün bedenini parçalayıp yiyorlardı.

---

[56] Yunanca kökenli bir kelime olduğu ifade edilen Davanos ismiyle anılan, tembellik simgesi böyle bir kişi hakkında hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır (Bahâr, *Pejûhişî Der Esâtîr-i Îrân*, s. 332). Eski lehçelerden kalma bir sözcük olup bazı metinlerde *Dwnws, Dawas, Davan* şekilleriyle de geçen *Davanos* tembel kişileri simgelemektedir. (Âmûzgâr, *Ardâvîrâfnâme*, s. 70)

[57] *Gâv-i Verzâ*: Verzâ Sığırı: Avesta'da yaygın ilk anlamı dışında *gâv* kelimesi cins isim olarak tüm yararlı hayvanlar için de kullanılır. Eski İran'da sığır bütün hayvanlardan daha yararlı olarak kabul edilir.

[2] "Bu beden ne günah işledi" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer de, "Dünya hayatında saçlarını ve uzun zülüflerini ateşin üzerine durarak tarayan, saç artıklarını, saçındaki bitleri ve sirkeleri ateşin üzerine atan, ateşi kendi teninden değersiz gören ve temizlenmeden ateşe yaklaşan günahkâr bir kadının ruhudur" dediler.

35. Bölüm

[1] Ölmüş ve cansız bedeninin organlarını kendi dişleriyle parçalayıp yiyen bir kadının ruhunu gördüm.

[2] "Bu kimin ruhudur?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, "Bu, dünya hayatında büyücülük[58] yapmış günahkâr bir kadının ruhudur" dediler.

36. Bölüm

[1] Cehennemde bir sütun şeklinde duran bir adamın ruhunu gördüm. [2] Kafası, diğer insanların kafası şeklinde, bedeninin diğer organlarıysa yılan bedeninin organları gibiydi.

[3] "Bu beden ne tür günahlar işledi?" diye sordum.

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, "Bu, dünyada münafıklık yapan kötü ve günahkâr bir adamın ruhudur. [5] Onun cehennemde yı-

---

[58] Avesta'da büyücülük en büyük kötülükler ve günahlardan kabul edilir: "Sonra ölüm ve ahlaksızlık simgesi Ehrimen geldi ve büyücülerin insanlara zarar veren büyülerini yarattı." Avesta, Vendîdâd, 1/14. "Kalkın şimdi ayağa! Kovmak için aranızdan büyücülük yapan Cehî'yi." (Avesta, Vendîdâd, 21/17) *Ardâvîrâfnâme*'nin bazı bölümlerinde de büyücülüğün zararları ve büyücülükle uğraşanları ölüm sonrası hayatta bekleyen şiddetli cezalardan söz edilmektedir. Bkz. *Ardâvîrâfnâme*, 5/5; 35/3; 76/4; 81/4.

lan şeklinde yaratılıp yılan gibi sürünmesi gerekmektedir" dediler.

37. Bölüm

[1] Baş aşağı asılmış birkaç erkek ve kadının ruhlarını gördüm. [2] Bütün bedenlerini yılanlar, akrepler ve diğer yırtıcı canavarlar kemirip parçalıyorlardı.

[3] "Bunlar hangi insanların ruhları?" diye sordum.

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar dünyadayken su ve ateşe gereken saygıyı göstermeyen, ateşe ve suya pislik atan, ateşi kötü bakışlarıyla etkileyip kasıtlı olarak söndüren günahkâr kişilerin ruhlarıdır."

38. Bölüm

[1] Bir adamın ruhunu gördüm. İnsanların ölmüş cesetlerini ve pislik içindeki etlerini, kan ve irinle karışık olarak türlü türlü kokuşmuş pislikle birlikte yemesi için ona veriyorlardı.

[2] "Bu ten ne tür günahlara bulaştı?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, "Bu, dünya hayatında bedeninin birtakım artıklarını ateşe ve suya atan, sürekli olarak pisliklerle birlikte bulunan, ölmüş bir bedeni tek başına taşıyan ve böylece kendisini kirleten, günah işlemiş olan,[59] bedenini ya da bazı organları-

[59] Avesta öğretilerine göre, ölmüş bir kişinin bedeni bir kişi tarafından tek başına taşınmamalıdır. Bu eylem Zerdüşt inanışında büyük bir günah kabul edilir. İnanışa göre, ölmüş kişinin bedenindeki temiz olmayan ve dini açıdan kirlenmiş sayılan güçler onu tek başına taşıyan kişinin bedenine girip onu kirletmektedir. Bu yüzden cesedi tek kişinin taşıması günah kabul edilmiştir. Ölü bir bedenin en az iki kişi tarafından taşınması gerekir. Böylece cesetteki temiz olmayan ögeler en azından iki kişi tarafından

nı dinsel kurallar gereğince yıkayıp temizlemeyen[60] kötü ve günahkâr bir kişinin ruhudur" diye cevap verdiler.

39. Bölüm

[1] İnsanların derilerini ve etlerini yiyen bir adamın ruhunu gördüm.

[2] "Bu kimin ruhu?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, "Bu, dünyada çalışanların ücretlerini ve hak sahiplerinin haklarını vermeyen, işlerinin karşılığını almalarını engelleyen kötü bir kişinin ruhudur. [4] Şimdi onun ruhu bu ağır cezaları çekmek zorundadır" dediler.

40. Bölüm

[1] Sırtında koca bir dağı taşıyan bir adam gördüm. [2] Karda, kışta ve soğukta o dağ sürekli onun sırtında bulunuyordu.

[3] "Bu beden ne günah işledi?" diye sordum.

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, "Bu, dünyada çok fazla yalan söyleyen, dürüst olmayan, insanlara yarar sağlamayan sözleri konuşan kötü huylu bir kişinin ruhudur. [5] Şimdi onun ruhu, yaptıklarının karşılığında böyle korkunç işkenceler ve dayanılmaz sıkıntılara katlanmaktadır" diye cevap verdiler.

---

paylaşılmış olacak ve günahları hafifleyecektir. Bkz. Âmûzgâr, *Ardâvîrâfnâme*, s. 72; Bahâr, *Pejûhişî Der Esâtîr-i Îrân*, s. 332; Yâsemî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 151.

[60] *Borşunûm*: Bedeni ve ruhu kirlerden ve kötülüklerden arındırmak için yapılan temizlenme töreni.

41. Bölüm

[1] Bir adamın ruhunu gördüm. Kendisine yemesi için dışkı ve irin gibi pislikler sunuluyordu. Dev görünümlü yaratıklar onu taşlıyor ve büyük sopalarla dövüyorlardı.

[2] "Bu beden ne günah işledi de böylesine ağır cezalara çarptırıldı?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, "Bu, sık sık hamama giden kötü ve günahkâr kişinin ruhudur" dediler. [4] "O kirlerini, atık maddelerini ve çöplerini sağa sola suya ve ateşe rasgele atıyor, temiz ve günahsız olarak hamama giriyor, kirlenmiş ve ağır günahlar yüklenmiş olarak çıkıyordu."

42. Bölüm

[1] Sürekli ağlayıp inleyen ve feryat eden bir grup ruh gördüm.

[2] "Bunlar hangi insanlardır?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, "Bunlar dünyaya gelmelerine sebep olan babalarının kendilerini evlatlığa kabul etmediği kişilerin ruhlarıdır. Şimdi babalarını bu şekilde şikâyet ediyor ve onlardan haklarını istiyorlar" cevabını verdiler.

43. Bölüm

[1] Bir adamın ruhunu gördüm. Birkaç çocuk ayaklarına kapanmış feryat ediyorlardı. Deve benzeyen, iri yaratıklar, onun üzerine köpekler gibi üşüşmüş, bedenini parçalıyorlardı.

[2] "Bu beden ne günah işledi de ruhu böylesine dayanılmaz işkencelere katlanmak zorunda kaldı?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, "Bu, dünyadayken kendi öz çocuğunu kabul etmeyen, onu evlatlıktan reddeden kötü ve günahkâr bir kişinin ruhudur" cevabını verdiler.

44. Bölüm

[1] Bir kadının ruhunu gördüm. Memeleriyle bir dağı kazıyor ve başının üzerinde bir değirmen taşını bir ceset gibi taşıyordu.

[2] "Bu beden ne tür bir günah işledi de böyle ağır bir cezayı çekmek zorunda kaldı?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevapladılar: "Bu, dünyadaki hayatında dünyaya gelmesine sebep olduğu öz çocuğunu rahminde öldürüp kasıtlı olarak düşük yapan günahkâr bir kadının ruhudur."

45. Bölüm

[1] Bütün bedeni kurtlar tarafından parçalanıp çiğnenmekte olan bir adamın ruhunu gördüm.

[2] "Bu beden ne günah işledi?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu, dünyada yalancı şahitlik yapmış olan, iyilerin mallarını mülklerini çalan, değişik yollarla bir şekilde ele geçirerek kötülere peşkeş çeken günahkâr bir adamın ruhudur."

46. Bölüm

[1] Bir adamın ruhunu gördüm. Elinde birtakım insanların bedenlerinden ayrılmış kafaları vardı. Onların içerisindeki beyinleri alarak yiyordu.

[2] "Bu beden acaba ne tür bir günah işledi?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şu şekilde cevap verdiler: "Bu ruh dünya hayatında biriktirdiği malı mülkü, doğru bir ticaretle, helal yoldan ve usulüne uygun kazanmayan, başkalarının mal varlığını değişik hileler ve hırsızlıkla ele geçiren, [4] dostlarını düşmanlarına

satan, şimdi tek başına cehennemde kalması gereken alçak bir insanın ruhudur."[61]

47. Bölüm

[1] Saçları ve sakalları tıraş edilmiş, yüzleri soluk ve renkleri sapsarı kesilmiş, pörsümüş bedenlerinin üstünden yırtıcı canavarların ezerek geçtikleri kalabalık gruplar halindeki insanların ruhlarını gördüm.

[2] "Bunlar acaba kim?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar dünyada ikiyüzlülükleri ve hilekârlıklarıyla insanları aldatan ve onları ortadan kaldıran ya da onları dosdoğru yollarından ve gerçek dinlerinden çevirerek yanlışlara ve kötü yollara düşüren, yeryüzündeki insanlar arasında gerçek dışı ve batıl dinleri yayan, adi ve günahkâr insanların ruhlarıdır."

48. Bölüm

[1] Bir adamın ruhunu gördüm. Dev iriliğinde yaratıklar, onun bedenini köpekler gibi paramparça ediyorlardı. [2] Bu adam köpeklere ekmek veriyor; ama onlar ekmeği yemiyor, adamın göğsünü yarıyor, iç organlarını, ayaklarını, karnını ve kalçalarını yiyorlardı.

[3] "Bu beden ne günah işledi de böylesine ağır bir cezaya çarptırıldı?" diye sordum.

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer "Bu, dünyada çoban köpekleri,

---

[61] Zerdüşt dini kitaplarda başkalarının hakkını gasp edenler ile insanların alın teriyle kazandığı malları haksız yere yiyen kişilerin cehennemde insanların beyinlerini yiyecekleri söylenir. (Yâsemî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 152)

bekçi köpekleri ve evlerin kapılarında koruyucu olarak beslenen köpeklerin[62] yiyeceklerini vermeyen, onları aç bırakan, işkence eden ve öldüren günahkâr bir adamın ruhudur" şeklinde cevapladılar.

49. Bölüm

[1] Birkaç kişinin ruhunu gördüm. Dışkı, leş, pislik ve irin yiyorlardı. Dev kılıklı iri yaratıklar yerden büyük taşları çıkararak onların üzerine atıyorlardı. [2] Sırtlarında dağ büyüklüğünde kayaları taşımaya çalışıyor, ama taşımaya güçleri yetmiyor ve bu ağır yükün altında ezilip yıkılıyorlardı.

[3] "Bu bedenler nasıl günahlar işlediler de karşılığında bu büyük ve dayanılmaz cezaları çekmek zorunda kaldılar?" diye sordum.

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle dediler: "Bunlar yeryüzünde arazi ölçümüyle görevli olan, ancak görevlerini kötüye kullanıp ölçümleri doğru yapmayan, yalancılık ve dolandırıcılık yaparak görevlerine hile katan, birçok insanın hakkının kaybolmasına, yoksul düşmesine ve sıkıntı çekmesine sebep olan, yaptıklarının bedeliniyse bu ağır cezalarla pahalıya ödemeleri gereken günahkâr insanlardır."

---

[62] Zerdüşt inanışında, beslenmesi ve korunması iyi işlerden sayılan hayvanlardan biri de köpektir. Bu dinin inanırları köpeğe çok önem verirler. Avesta'da aksi davranışlar için şiddetli cezalardan söz edilir: "Sürüleri koruyan köpeği döven kişi sekiz yüz değnek ve sekiz yüz kamçıyla dövülme cezasına çarptırılır." (Avesta, *Vendîdâd*, 13/11)

50. Bölüm

[1] Bir adamın ruhunu gördüm. Parmakları ve tırnaklarıyla koskoca bir dağı kazıyordu. Dev iriliğinde korkunç yaratıklar da arkasından onu kocaman engerek yılanlarıyla kamçılıyorlardı.

[2] "Bu beden ne günah işledi?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer cevap olarak dediler ki: "Bu işkence çeken ruh, dünya hayatında bütün kuralları ve sınırları aşarak başkalarının haklarına tecavüz eden, onların mal ve mülklerini kendi zimmetine geçiren günahkâr bir kişinin ruhudur."

51. Bölüm

[1] Bir adamın ruhunu gördüm. Demir bir tarakla etlerini bedeninden koparıyor ve kendisine yediriyorlardı.

[2] "Nasıl bir günah işledi bu adam da ruhu bu şekilde dayanılmaz cezalara çarptırılıyor?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle karşılık verdiler: "Bu ruh dünyada başkalarını yalan söylemekten sakındıran, onları bu günahtan alıkoyan, ancak kendisi yalan söylemekten sakınmayan günahkâr bir kişinin ruhudur."

52. Bölüm

[1] Bir adamın ruhunu gördüm. Onu engerek yılanları, oklar, taşlar ve sopalarla acımasızca dövüyorlardı.

[2] "Bu beden ne günah işledi?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle dediler: "Bu, dünya hayatında çok defa verdiği sözde durmamış, hem iyilere hem de kötü kişilere vermiş olduğu sözleri yerine getirmemiş günahkâr bir adamın ruhudur. Her ikisi de, hem iyi kişilere hem de kötülükleriyle bilinenlere verilen söz sözdür ve yerine getirilmesi gerekir."

53. Bölüm

[1] Daha sonra kutsal Surûş ve tanrı Âzer elimden tutarak beni Çekâ Dâitî'ye,[63] Çînvâd köprüsünün altında bir yere, bir çöle götürdüler. O çölün orta yerinde Çînvâd köprüsünün altında cehennemin yerini gösterdiler. [2] Oradan Ehrimen'in, şeytanların, yalan simgesi devlerin ve kötülükler içinde boğulmuş birçok günahkâr kişinin iniltileri, feryatları ve çığlıkları duyuluyordu. Yedi ülkenin[64] şiddetli bir şekilde sarsıldığını sandım.

[3] Bütün bu çığlıkları ve iniltileri duyunca korktum. Kutsal Surûş ve tanrı Âzer'e ricada bulundum: "Beni oraya götürmeyin ve dönün" dedim.

[4] Bunun üzerine kutsal Surûş ve tanrı Âzer bana, "Korkma, çünkü sana buradan en küçük bir zarar bile dokunmayacak" dediler.

Kutsal Surûş ve tanrı Âzer önden gittiler, ben Ardâvîrâf ise arkalarından ve asla herhangi bir korkuya kapılmaksızın onları izledim; bu karanlıklar yurduna, cehenneme daha çok yaklaştım, derinliklerine kadar girdim.

54. Bölüm

[1] Belalar ve azaplarla dolu, korkunç, her şeyi yok edip dehşet saçan, sıkıntılar ve eziyetler ülkesini, kötü kokular içinde ve alabil-

---

[63] *Çekâ Dâitî*: Ardâvîrâf'ın tepesine çıkıp oradan Çînvâd köprüsüne geçtiği dağın adı. Şimdi ikinci kez o dağın eteklerine varmakta, çünkü cehennemin kapısı da oradadır. (Yâsemî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 154)

[64] *Heft kişver*: Yedi ülke. Bu ülkelerin isimleri eski Hint dini kitaplarında da geçer. Brahmanlara göre dünya *saptadu*, "yedi iklim"e ayrılırken, İslam kaynaklarında da aynı şekilde "yedi iklim"e ayrılır.

diğine karanlık olan bu cehennemi gördüm. [2] Daha sonra düşündüm. Çok derindi ve bana göre onun dibine bin zirâ[65] bile yetişemezdi. [3] Dünyadaki bütün odunlar toplansa ve bu kokuşup karanlıkla boğulmuş cehenneme götürülerek yakılsa bile, asla güzel bir koku vermez ve kesinlikle aydınlatamazdı.

[4] Öte yandan göz ile kulak arasındaki mesafe kadar bir yerde, atın yelesindeki kıllar sayısında, sayısız günahkâr kişinin ruhları bulunmaktaydı; bunlar birbirlerini görememekte ve her birinin göklere yükselen feryatları diğerleri tarafından duyulmamaktaydı. [5] Her biri kendisini yapayalnız kalmış olarak algılamakta, orada tek başına olduğunu sanmakta ve "Ben yapayalnızım" demekteydi.

[6] Karanlık onlar için öylesine yoğun ve kokuşmuşluk öylesine keskindi ki, bütün bu korkunçluğun, yaraların ve cehennemin türlü türlü işkence ve cezaları onlar için öylesine usandırıcı ve bıktırıcı bir haldeydi ki; cehennemde yalnızca bir gün kalan kişi "Bu dokuz bin yıl henüz bitmedi mi, neden bizi bu cehennemden kurtarmıyorlar?" diye feryatlar ederek, kurtuluş yolu bulmaya çalışıyordu.

55. Bölüm

[1] Günahkârların ruhlarını gördüm. Onlara yaptıklarının karşılığında türlü türlü cezalar veriliyordu: Yoğun kar ve dayanılmaz şiddette bir soğuk, çok etkili ve aşırı yoğun bir sıcak, keskin ve dayanılmaz kötülükte kokular, taşlanma, kül yeme, şiddetli dolu ve yağmur, talihsizlikleri yüzünden çarptırıldıkları daha nice azap ve işkenceye o korkunç, öldürücü ve inanılmaz derecede karanlık

[65] *Zirâ*: Parmak uçlarından dirseğe kadar olan kısım ve bu mesafeye denk uzunluk ölçüsünün adı. Zirâ 75 ile 90 cm arasında değişebilirdi.

yerde dayanmak zorunda kalıyorlardı.

[2] "Bu bedenler ne ağır günahlar işlediler de ruhları böyle korkunç ve dayanılmaz cezalara çarptırılıyor?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle karşılık verdiler: "Bunlar dünyada cezası çok ağır ve karşılığı ölüm olan birçok günah işlediler. Behrâm ateşini[66] söndürdüler. Derin ırmaklar üzerindeki köprüleri yıktılar. Yalanlar ve aldatıcı sözler söylediler. Yalancı şahitlikler yaptılar. [4] Doğalarına ve ruhlarının derinliklerine işlemiş olan yıkıcılık ve bozgunculukları yüzünden, aşırı hırs sahibi oluşları, şehvetlerine esir olmaları, hayasızlıkları, kıskançlıkları ve öfkelerini yenememeleri yüzünden günahsız ve temiz insanları öldürdüler. Her zaman insanları aldatarak yaşadılar. İşte bunlar da bu günahkâr insanların ruhlarıdır. [5] Şimdi onların ruhları da böylesine şiddetli ve çok ağır bir bedeli ceza olarak çekmek zorundadır."

56. Bölüm

[1] Sonra yılanlar tarafından bedenleri sokulan ve etleri çiğnenen adamları gördüm.

[2] "Bu ruhlar kimlerin ruhlarıdır?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, "Bunlar dünya hayatında tanrıları ve dinleri inkar edenlerin ruhlarıdır" diye cevap verdiler.

---

[66] *Ateş-i Behrâm*: Âzer-i Behrâm. En büyük, en kutsal ateş ve ateşkededir. Ateş-i Behrâm'ın hazırlanışı yaklaşık bir yıl sürer ve on üç ayrı tür ateşten oluşur. Bütün ateşlerin ruhunu oluşturan cevherlerin tamamını kendisinde topladığına inanılır. Günümüzde en önemli Ateş-i Behrâm, Hindistan'ın Nevsârî bölgesinde yedi yüz yıl önce yapılmış olan ateşkededir.

57. Bölüm

[1] Birtakım kadınların ruhlarını gördüm. Kafaları bedenlerinden ayrılmıştı ve feryat edip duruyorlardı.

[2] "Bunlar kimlerin ruhlarıdır?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, "Bunlar dünyada ölülerin ardından çok ağlayıp sızlayarak kendilerine işkence eden, saçlarını başlarını yolan günahkâr kadınların ruhlarıdır" dediler.

58. Bölüm

[1] Dövülerek, çekilip sürüklenerek cehenneme doğru götürülen bir adamın ruhunu gördüm.

[2] "Bu beden ne günah işledi?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer bu durumu şöyle açıkladılar: "Bu, dünyadayken elini yüzünü, bulaşık ellerini ve bedeninin diğer kirli organlarını büyük durgun sularda ve çeşme suyunda yıkayan, kutsal ölümsüz Hordâd'ı inciten bir günahkârın ruhudur."

59. Bölüm

[1] Hiç durmadan hüngür hüngür ağlayan, memelerinin derilerini ve etlerini kendi elleriyle acımasızca koparıp yiyen bir kadının ruhunu gördüm.

[2] "Bu beden ne tür bir günaha girdi de ruhu böylesine dayanılmaz işkenceler ve cezalara katlanmak zorunda kaldı?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle karşılık verdiler: "Bu, ihtiyaçları ve açlığı yüzünden ağlayan öz çocuğunu acımasızca terk eden günahkâr bir kadının ruhudur."

60. Bölüm

[1] Bir erkeğin ruhunu gördüm. Bütün bedenini büyük bir kaynar kazana koymuş pişiriyorlardı. [2] Ama sağ ayağı kazanın dışına sarkmıştı.

[3] "Bu beden ne günah işledi?" diye sordum.

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle karşılık verdiler: "Bu, hayattayken cinsel arzularının esiri olarak, bayağı ve adi isteklere kapılıp evli kadınlarla sürekli birlikte olmuş, onlarla cinsel ilişkiye girmiş günahkâr bir adamın ruhudur. [5] Kazanın dışında kalan ve işkenceden kurtulan ayağıysa kurbağa, karınca, yılan, akrep ve diğer zararlı yaratıkları[67] öldürerek ortadan kaldırdığı için ödüllendirilmiş ve yanmaktan kurtarılmıştır."

61. Bölüm

[1] Birtakım kötü kişilerin ruhlarını gördüm. Durmadan yutuyorlar, yuttuklarını işeyerek boşaltıyor ve sonra tekrar yutup tekrar boşaltıyorlardı.

[2] "Bu ruhlar kimlerin ruhlarıdır?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar dünyada dinin kutsallarına inanmayan, adaletli Ahura Mazda'ya saygı ve övgüde bulunmayan, cennetteki iyilikler ve ödüllere, cehennemdeki azap ve sıkıntılara, kıyametin gerçekleşeceğine, ölüm sonrası hayata kesin olarak inanmayan, bu konularda şüpheleri bulunan günahkârların ruhlarıdır."

---

[67] *Herefester*: "Zararlı yaratık, haşere" anlamında bir sözcük. Kötü yaratılışlı ve yırtıcı olduğuna inanılanbu yaratık Ehrimen yandaşlarından kabul edilirdi, yok edilmesi makbuldür. Hatta bazı günahların affedilmesi için öldürülmesi kefaret olarak belirlenmiştir. Avesta'da zararlı insanlar ve kötülüklere bulaşanlar da bu tür zararlı yaratıklar grubunda yer alır.

62. Bölüm

[1] Göğüslerini demir taraklarla parçalayan bir kadının ruhunu gördüm.

[2] "Bu beden ne tür bir günah işlerdi de, ruhu bu ağır cezalara katlanmak zorunda kaldı?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu, dünya hayatında kocasını ve emri altında olduğu yetkili kişileri tahkir eden, kötü olup kötü kalan, [4] kendisini süsleyip bezeyerek başkalarıyla, yabancı erkeklerle cinsel ilişkiye giren, fuhuş yapan kötü ve günahkâr bir kadının ruhudur."

63. Bölüm

[1] Kızgın bir tavayı diliyle yalayan ve elini o kızgın tavanın altına koyarak acı bir şekilde işkence çeken bir kadının ruhunu gördüm.

[2] "Bu beden nasıl bir günah işledi de karşılığında böyle ağır bir cezaya çarptırıldı?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu ruh dünyada kocası kendisine bir şey yapmasını söylediğinde onu tersleyen, uzun dillilik yapan, diliyle onu zehirleyen, [4] emirlerini hiçe sayarak yerine getirmeyen, [5] istediğinde onunla birlikte olmayan, [6] kocasının malını çalarak gizlice kendi zimmetine geçiren günahkâr bir kadının ruhudur."

64. Bölüm

[1] Bir kadının ruhunu gördüm. Sürekli ağlayıp inliyor, şaşkın bir şekilde aşağı yukarı gidip geliyordu. [2] Başından aşağı kar ve dolu yağıyordu. Ayaklarının altında eritilmiş çok kızgın çinkodan

bir ırmak akmaktaydı. Kafasını ve yüzünü bıçakla parçalıyordu.

[3] "Bu beden nasıl bir günah işledi de karşılığında böyle ağır bir cezaya çarptırıldı?" diye sordum.

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu, dünya hayatında yabancı erkeklerle gayrimeşru yollardan gizli ilişkiler kurarak hamile kalmış, [5] çocuğunu da kimsesiz ve sahipsiz bırakmış kötü bir kadının ruhudur. [6] O kötü kadın, işlediği günahların karşılığında çarptırıldığı cezaları çekerken, azabın şiddetinden çocuğunun sesini işittiğini sanar ve sesin geldiği yöne doğru koşar. Ancak koşması da son derece zor ve eziyet vericidir, çünkü erimiş çinkonun üzerinde koşmaktadır. Ama çocuğuna kavuşacağını hayal ederek onun sesine doğru gitmek zorundadır. Başını ve yüzünü elindeki bir bıçakla paramparça etmekte, bütün bunlara rağmen çocuğunu bir türlü görememektedir. [7] Yaptıklarının karşılığı olarak kıyamete dek bu cezayı çekmesi gerekir."

65. Bölüm

[1] Birkaç kişinin ruhunu gördüm. Göğüsleri kokuşmuş bir bataklığa atılmıştı. [2] Son derece keskin bir orakla ayakları ve bedenlerinin diğer organları kesiliyordu. Babalarını ve annelerini çağırıyorlardı.

[3] "Bu ruhlar kimlerin ruhları? Ne tür bir günah işlediler de ruhları böyle ağır işkencelere dayanmak zorunda kalıyor?" diye sordum.

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar dünya hayatında babalarını ve annelerini incitmiş, daha sonra da onlardan özür dilememiş, bu yüzden de anneleri ve babalarınca bağışlanmamış olan günahkâr insanların ruhlarıdır."

66. Bölüm

[1] Bir erkek ve bir kadının ruhunu gördüm. Dilleri ağızlarından dışarıya çıkmıştı. Yılanlar onların dillerini ağızlarına almış çiğniyorlardı.

[2] "Bu bedenler nasıl günahlar işlediler ve bu ruhlar kimlerin ruhlarıdır?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar dünyadayken gıybet edenler ve bu yüzden insanların aralarını açarak birbirlerine düşürüp düşman eden günahkâr insanların ruhlarıdır."

67. Bölüm

[1] Bir adamın ruhunu gördüm. Bir ayağıyla cehennemin karanlıklarına asılmıştı. [2] Elinde demir bir orak vardı. O orakla göğsünü ve koltuklarının altlarını yırtıp parçalıyordu. [3] Gözüne demir bir çivi çakmışlardı.

[4] "Bu kimin ruhudur ve ne günah işlemiştir?" diye sordum.

[5] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu, kötü yöneticilik yapmış bir adamın ruhudur. Bu adamı bir şehrin valisi olarak atamışlardı. Ama yapması gereken görevleri yapmadı, uygulaması gereken düzeni uygulamadı. Yönetiminde adaletli davranmadı. Ölçü, tartı konusunda özen göstermedi. İnsanların haklarını kıstı. [6] Yoksulların ve yolcuların isteklerine ve şikâyetlerine kulak tıkadı."

68. Bölüm

[1] Bir erkek ve bir kadının ruhlarını gördüm. Erkeği cennete, kadınıysa cehenneme götürüyorlardı. Kadının eli erkeğin keme-

rindeydi [kostî] ve onu sıkıca tutuyordu. [2] Kadın şöyle diyordu: "Nasıl olur? Biz dünyadayken birlikte iyilik yapar, aynı kaderi paylaşırdık. Ama şimdi seni cennete, beniyse cehenneme götürüyorlar?"

[3] O erkek de şunları söylüyordu: "Çünkü ben iyileri, hak edenleri ve yoksulları kabul ediyor, onlara bir şeyler veriyordum. [4] İyi düşünüyor, iyi söz söylüyor ve iyi işler yapıyordum. [5] Yezdân'a samimiyetle gönül bağlamıştım, şeytanları yeriyor ve onlara değer vermiyordum. Mezdiyesnâ dinine inanıyordum. [6] Sense iyileri, yoksulları ve bir şeyler vermen gereken kişileri, misafirleri tahkir edip aşağılıyordun. [7] Yezdân'dan hoşlanmıyor, puthanelerin hizmetinde bulunuyordun. Kötü düşünüyor, kötü sözler söylüyor ve kötü işler yapıyordun. Ehrimen ve şeytanların dinlerine inanıyordun."

[8] Bütün bunları dinledikten sonra kadın, kocası olan o erkeğe şöyle karşılık verdi: "Dünya hayatımızda sen benim üzerimde egemendin. Canım, ruhum ve tenim her şeyim senin malındı. Beni koruyan sendin. Yiyeceğim, giysilerim ve içinde barındığım evim hep senin emeğinin kazancıylaydı. [9] Öyleyse neden beni sözünü ettiğin hatalarımdan dolayı uyararak cezalandırmadın! [10] Neden iyilik ve doğruluğu bana öğretmedin, ki orada yararlı olacağı zamanda iyilik yapayım da şimdi bu dayanılmaz sıkıntılara ve şiddetli azaba düşmeyeyim?"

[11] Bütün bu konuşmaların ardından o erkek cennete ve o talihsiz kadın da cehenneme gittiler. O kadına dünyada yaptığı kötülüklerden duymuş olduğu aşırı pişmanlık yüzünden karanlık ve kötü koku dışında hiçbir ağır işkence yapılmadı.

[12] O kadının kocası olan iyi erkek de reisi ve sorumlusu olduğu ailenin bireylerinden olan karısını kötülüklerden sakınması ko-

nusunda uyarmayıp iyiliğe yönlendirmediği ve ona iyiliği öğretmediği için cennette, ödüllendirilenler ve kutsallar arasında hep utanarak oturup kalkıyordu.

69. Bölüm

[1] Birtakım kadınların ruhlarını gördüm. Gözlerine ağaçtan çiviler çakmışlardı. [2] Talihsiz kadınlar bir ayaklarından baş aşağı asılmış halde bekliyorlardı. [3] Sayısız miktarda kurbağa, akrep, yılan, karınca, sinek, kurtlar ve diğer zararlı yaratıklar o baş aşağı asılmış kadınların ağızlarından, burunlarından, arkalarından ve önlerinden, avret yerlerinden girip çıkıyor, onlara işkence ediyorlardı.

[4] "Bu ruhlar kimlerin ruhlarıdır? Bunlar ne tür günahlar işlediler de ruhları böylesine ağır cezalara çarptırılıyor?" diye sordum.

[5] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar dünya hayatında evli bulundukları kocalarına ihanet edip onları aldatarak yabancı erkeklerle birlikte olan ve kocalarının namuslarını kirleten, kocalarını inciten kötü ve günahkâr kadınların ruhlarıdır."

70. Bölüm

[1] Baş aşağı asılmış birtakım kadınların ruhlarını gördüm. Demirden kirpiye benzeyen ve üzerlerindeki dikenleri de demirden olan bir şeyi onların bedenlerine sokup çıkartıyorlardı. [2] Şeytanların ve yalancılık simgesi yaratıkların dölleri, kötü kokular, irin gibi tiksindirici maddeler ağızlarına ve burunlarına akıtılıyordu.

[3] "Bunlar kimlerin ruhları? Bu tür ağır cezalara nasıl dayanıyorlar?" diye sordum.

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, "Bunlar dünyadayken kocalarını aldatan, kocalarını terk eden, onları kendilerine yaklaştırmayan ve istediklerinde onlarla birlikte olmayan günahkâr kadınların ruhlarıdır" diye karşılık verdiler.

71. Bölüm

[1] Bir erkeğin ruhunu gördüm. Yılanlar cinsel organını sokuyor ve çiğneyerek ona işkence ediyorlardı. Adamın iki gözüne de yılanlar ve kurtlar işiyorlardı. Diline de demir çiviler çakılmıştı.

[2] "Bu beden ne tür ağır günahlar işledi de ruhuna böyle şiddetli cezalar uygulanıyor" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, "Bu, dünya hayatında sürekli olarak eşcinsel ilişkiye girmiş, cinsel arzularına olan aşırı düşkünlüğü yüzünden gayri meşru ilişkiler kurup başkalarının eşleriyle birlikte olmuş, güzel ve çekici sözleriyle yabancı kadınları aldatarak onları yoldan çıkarmış, onlarla birliktelikler kurarak kocalarından ayırmış, günahkâr bir adamın ruhudur" diye cevap verdiler.

72. Bölüm

[1] Birtakım kadınların ruhlarını gördüm. Bedenlerinin kadınlara özgü aybaşı hallerinde dışarı attığı kendi atık kanlarını içiyorlardı.

[2] "Bu bedenler nasıl günahlar işlediler de ruhları böylesine ağır cezalara çarptırılıyor?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle karşılık verdiler: "Bunlar aybaşı dönemlerinde kendilerini korumayan, suya, ateşe, Sifendârmûz'a,[68] toprağa, Hordâd'a ve Mordâd'a saygısızlık yapan, temiz

[68] *Sifendârmûz*: Mazdeizmde büyük meleklerden biri; dişil olarak düşünü-

olmadıkları bu günlerde göklere, güneşe ve aya bakan, büyükbaş hayvanları ve koyunları bu pis kanlarıyla inciten, temiz erkekleri kirleten günahkâr kadınların ruhlarıdır."

73. Bölüm

[1] Birtakım kadınların ruhlarını gördüm. On parmaklarından kan ve irin akıyordu. Büyük abdestlerini yapıyor ve onu yiyor, sonra da o kanları içiyorlardı. İki gözlerine de kurtlar doluşmuştu.

[2] "Bu ruhlar kimlerin ruhlarıdır? Ne günah işlemişler de ruhları bu ağır cezalara dayanmak zorunda kalıyor?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar değişik renklerde boyalarla yüzlerini süsleyen, daha güzel görünmek için başka kadınların saçlarını kullanan ve böylece Mezdiyesnâ inanırlarıyla diğer insanların gözlerini büyüleyen günahkâr kadınların ruhlarıdır."

74. Bölüm

[1] Bir ayaklarından baş aşağı asılmış insanların ruhlarını gördüm. [2] Bunların kalplerine de birer bıçak saplanmıştı.

[3] "Kimlerindir bu ruhlar?" diye sordum.

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu ruhlar, dünyada binek hayvanlarını, diğer büyükbaş hayvanlar ve koyunları dinsel kuralları hiçe sayarak döven, inciten ve öldüren kötü ve günahkâr insanların ruhlarıdır."

---

lür ve Ahura Mazda'nın kızı olduğuna inanılır. Yeryüzünü mutlu, mamur hale getirmek, temiz saklayıp bereketle doldurmak görevini üstlenmiştir.

75. Bölüm

[1] Birtakım ruhları gördüm. Sığırların ayakları altına atılmışlardı. Boynuzlanmış, ezilmiş, karınları yırtılmış, kemikleri paramparça olmuş, feryatlar içerisinde sızıldanıyorlardı.

[2] "Bu adamlar kimlerdir?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar dünyada hayvanları ve özellikle de Verzâ sığırını aç bırakan, [4] "bunaltıcı sıcak mevsimlerde onlara su vermeyen, aç ve susuz bıraktıkları yetmiyormuş gibi bir de bu şekilde zorla çalıştıran günahkâr insanların ruhlarıdır."

76. Bölüm

[1] Bizzat kendi elleri ve dişleriyle memelerini keserek parçalayan birtakım kadınların ruhlarını gördüm. Köpekler bu kadınların karınlarını parçalıyor ve sonra yiyorlardı. Ayakları da erimiş çinkonun üzerinde bulunuyordu.

[2] "Bunlar kimlerin ruhları ve ne tür günahlar işlemişler?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar dünyada aybaşı dönemlerinde yiyecek pişirmiş ve bunu temiz eşlerine götürerek yedirmiş olan, [4] aynı zamanda büyücülük peşinde koşan, [5] Sifendârmûz'u, toprağı ve sakınan erkekleri inciten günahkâr kadınların ruhlarıdır."

77. Bölüm

[1] Daha sonra birtakım insanların ruhlarını gördüm. Sırtları, elleri ve ayakları yaralarla doluydu. Başlarını ayaklarının arasına saklıyorlardı ve sırtlarına her taraftan ağır taşlar yağıyordu.

[2] "Bunlar kim ve ne tür günahlar işlediler?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar dünyada binek ve yük hayvanlarına sahip olan, onlara güçlerinin yetmeyeceği işler yaptıran, üstlerine kurallara aykırı olarak insafsızca ağır yükler yükleyen, doyacakları kadar yiyecek vermeyen, zayıf ve güçsüz bırakarak onların hastalanmalarına sebep olan, hastalandıklarında ya da yaralandıklarında onları tedavi ettirmeyen günahkâr ve kötü insanların ruhlarıdır. [4] Şimdi yaptıklarının karşılığında böylesine ağır cezalara dayanmak zorundadırlar."

78. Bölüm

[1] Daha sonra bir kadının ruhunu gördüm. Memeleriyle demirden bir dağı kazmaya çalışıyordu. Dağın arka tarafında durmadan ağlayan ve feryatları dağın bu yüzüne kadar erişen bir çocuğun sesi her tarafı inletiyordu. Çocuk annesine ve anne de çocuğuna bir türlü ulaşamıyordu.

[2] "Bu beden nasıl bir günah işledi de ruhu böyle ağır cezalara dayanmak zorunda kaldı?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer bana şöyle cevap verdiler: "Bu, dünyada kendi kocasından değil de yabancı erkeklerle olan birlikteliklerinden hamile kalmış, [4] sonra da ben hamile değilim diyerek [5] öz çocuğunu öldürmüş günahkâr bir kadının ruhudur."

79. Bölüm

[1] Daha sonra bir adamın ruhunu gördüm. Gözleri çıkartılmış, dili kesilmiş ve bir ayağından da cehenneme asılmıştı. [2] İki taraflı çinko taraklarla bedenini baştan aşağı rendeliyorlardı. [3] Kafasına

demir çiviler çakmışlardı.

[4] "Bu adam kim ve ne tür bir günah işledi?" diye sordum.

[5] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu adam, dünyada yalancı şahitlik yapan kişilerin yargıçlığı görevini yürütüyordu. [6] Rüşvet karşılığında yalancı yargıçlık yapıyordu."

80. Bölüm

[1] Cehennemde baş aşağı asılmış birkaç ruh gördüm. [2] İnsanların kanlarını, irinlerini, beyinlerini onların ağızlarına boşaltıyor, sonra da burunlarından geri alıyorlardı. Bunu yaparken de "Ölçümüz tamdır" diye bağırıyorlardı.

[3] "Bu bedenler kimlerin bedenleridir ve ne tür günahlar işlemişlerdir?" diye sordum.

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar dünyadayken ölçü ve tartılarını kendi lehlerine, başkalarının aleyhlerine eksik olarak yapan, insanlara ödedikleri paraların tutarından daha az ve eksik mal veren günahkâr insanların ruhlarıdır."

81. Bölüm

[1] Sonra bir kadının acılar içinde kıvranan ruhunu gördüm. Dili kesilmiş, gözleri oyulmuştu. Yılan, akrep ve kurtlarla birlikte diğer zararlı yaratıklar da kafasının içinde onun beynini yiyor ve zaman zaman da dişleriyle etlerini parçalayarak çiğniyorlardı.

[2] "Bu beden ne tür günahlar işledi?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer: "Bu, dünyada fahişelik yapan, [4] sürekli olarak büyücülükle uğraşan ve türlü türlü günahların içerisinde boğulan günahkâr bir kadının ruhudur" diye cevap verdiler.

82. Bölüm

[1] Daha sonra bir kadının ruhunu gördüm. Diline birkaç yılan asılmıştı. Dayanılmaz işkencelere katlanmak zorunda kalmıştı.

[2] "Bu kadın ne tür bir günah işledi?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu, dünyada dili çok sivri olan günahkâr bir kadının ruhudur. [4] Kocasını ve emirleri altında olduğu amirlerini diliyle çok incitmiştir."

83. Bölüm

[1] Daha sonra bir kadının ruhunu gördüm. Kendi bedeninin atığı olan iğrenç görünümlü, kirli âdet kanını ve pisliklerini yiyordu.

[2] "Bu kadın ne tür bir günah işledi" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer bu soruma şöyle karşılık verdiler: "Bu, dünyada kocasından gizli olarak çok et yiyen ve başkalarına da verip yediren günahkâr bir kadının ruhudur."

84. Bölüm

[1] Daha sonra bir kadının ruhunu gördüm. Memelerini acımasızca dağlıyorlardı. Karnı yırtılmış, paramparça olmuştu. Bağırsaklarını çekip yemeleri için köpeklere veriyorlardı.

[2] "Bu kadın nasıl bir günah işledi?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu, dünyada büyülenmiş zehir ve yağ bulunduran, insanlara zararından haberleri olmaksızın yemeleri için veren kötü ve günahkâr bir kadının ruhudur."

85. Bölüm

[1] Daha sonra bir kadının ruhunu gördüm. Teninin üzerini demir bir deriyle kaplamışlardı. Onu işkencelerden dolayı ağzı açıkta kalmış bir şekilde getirip kızgın tandıra atıyorlardı.

[2] "Bu kadın ne tür bir günah işledi?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer bana cevap olarak şöyle dediler: "Bu, dünya hayatında çok güzel ahlaklı ve iyi geçimli olan kocasını [4] aldatarak günahkâr ve kötü ahlaklı yabancı erkeklerle birlikte olan, fuhuş yapmayı âdet edinmiş günahkâr bir kadının ruhudur."

86. Bölüm

[1] Daha sonra bir kadının ruhunu gördüm. Korkunç ve dehşet saçan iri bir yılan bedenine yukarı doğru tırmanıyor ve ağzından içeri giriyordu.

[2] "Bu beden ne tür bir günah işledi de ruhu böylesine ağır ve inanılmaz işkencelere dayanmak zorunda kalıyor?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu ruh yakınlarıyla evlenme kuralına saygı göstermeyen günahkâr bir kadının ruhudur."

87. Bölüm

[1] Daha sonra bir kadının ruhunu gördüm. Demir bir tarakla yüzünü ve bedeninin diğer organlarını tarayıp rendeliyor, memeleriyle demir bir dağı kazıyordu.

[2] "Bu kadın ne tür bir günah işledi?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer bu soruma şöyle cevap verdiler: "Bu, dünyada günahlara dalan, aşırı mal elde etme sevdası ve hırsı

yüzünden çocuğuna süt emzirmeyen,[69] [4] şimdi burada: Beni burada bırakın, bu dağı kazıp ortadan kaldırarak arkasındaki çocuğuma ulaşıp onu emzireyim diyerek feryat eden günahkâr bir kadının ruhudur. Kıyamet gününe kadar asla yavrusuna ulaşamayacaktır."

88. Bölüm

[1] Daha sonra bir erkeğin ruhunu gördüm. Bir darağacına baş aşağı asılmıştı. Eliyle menisini çıkarıyordu. [2] Çıkan meniyi onun ağzına ve burnuna dolduruyorlardı.

[3] "Bu beden ne tür bir günah işledi de ruhu böyle ağır işkencelere dayanmak zorunda kalıyor?" diye sordum.

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu, dünyada cinsel arzularına aşırı derecede düşkün olan, o arzularının esiri olarak zina eden ve başkalarının kadınlarını aldatarak yoldan çıkaran, günahkâr bir erkeğin ruhudur."

89. Bölüm

[1] Cehennemde zayıflıkları ve güçsüzlüklerinden dolayı her tarafta ezilen, ayaklar altında sürünen, sağa sola düşüp kalan, açlık ve susuzluktan, şiddetli sıcak ve soğuktan dolayı feryat eden, sürekli çığlıklar atan birtakım insanların ruhlarını gördüm. Zararlı ve vahşi yaratıklar onların sırtlarını ayaklarını ve bedenlerinin diğer organlarını parçalayarak yiyorlardı.

[2] "Bu ruhlar ne tür günahlar işlediler de böyle ağır işkencelere

---

[69] Söz konusu olan günahkârlık, annenin aşırı mal kazanma sevdasına kapılarak ücret karşılığı başkalarının çocuklarına sütanneliği yapıp kendi çocuğunu emzirmemesi ve bu yüzden aç bırakmasıdır. (Yâsemî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 161)

dayanmak zorunda kalıyorlar?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar dünya hayatında kendilerini yiyeceklerden ve giysilerden yoksun bırakan, [4] iyilere ve hak edenlere haklarını vermeyen, cimrilik yapan, hiç kimseye hiçbir şey bağışlamayan, kendi bedenlerini ve emirleri altında olup çeşitli işlerde çalıştırdıkları kişileri yemeden içmeden mahrum bırakan ve onları giydirmeyen günahkâr insanların ruhlarıdır. [5] Onlar soğuğa ve sıcağa, açsızlığa ve susuzluğa dayandılar. Kendilerine işkence ettiler. [6] Sonra da öldüler ve malları başkalarına kaldı. [7] Şimdi de talihsiz ruhları, kutsal emirleri dinlemeyen bedenlerinin yapmış olduğu günahların ağır cezasını çekmek zorunda kalıyor."

90. Bölüm

[1] Daha sonra yılanların bedenlerini soktuğu ve dillerini yediği birtakım ruhlar gördüm.

[2] "Bunlar ne tür bir günah işlediler de ruhları böyle ağır işkencelere dayanmak zorunda kalıyor?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar dünya hayatında çok yalan söyleyen ve hiç doğru konuşmayan yalancıların ruhlarıdır."

91. Bölüm

[1] Daha sonra bir erkeğin ruhunu gördüm. Kendi çocuğunu öldürüyor ve beynini yiyordu.

[2] "Bu beden ne tür bir günah işledi de, onun ruhu böyle ağır işkencelere dayanmak zorunda kalıyor?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu, dünya-

da kendisinden hakemlik yapması istenen ve hakemliği kabul eden, ancak hüküm verirken taraf tutarak adil davranmayan bir yargıcın ruhudur. [4] Yargılamada taraflara iyi gözle ve iyi niyetle bakmamış, onlara karşı kızgınlık dolu cümleler ve sert sözlerle hitap etmiştir."

92. Bölüm

[1] Daha sonra birtakım insanların ruhlarını gördüm. Gözlerine ağaçtan çiviler çakılmıştı.

[2] "Bu bedenler ne tür günahlar işlediler de, karşılığında ruhları böylesine ağır işkencelere dayanmak zorunda kalıyor?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar insanlardan iyilikleri esirgeyen, onları mutluluklara erişmekten alıkoyan, kıskanç, kötü gözlü ve günahkâr insanların ruhlarıdır."

93. Bölüm

[1] Birtakım ruhlar gördüm. Baş aşağı cehenneme atılmışlardı. Alt taraflarında yoğun duman tabakaları ve dayanılmaz şiddetli sıcaklık, üst taraflarındaysa şiddetli soğuklar gibi ağır azaplarla cezalandırılıyorlardı.

[2] "Bu bedenler ne tür bir günah işlediler de ruhları, o günahlar karşılığında böyle ağır işkencelere katlanmak zorunda kalıyor?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar dünyada evlerini ve misafirhanelerini yolculara ve misafirlere açmayan, misafirperverlik göstermeyen, onlara ekmek ve yemek vermeyen, verdikleri zaman da karşılığında ücret isteyen cimri kişilerin ruhlarıdır."

94. Bölüm

[1] Daha sonra birtakım kadınların ruhlarını gördüm. Kendi elleriyle memelerini kızgın tavalar üzerine koyuyorlar ve onları dayanılmaz sıcaklıkta işkenceler içerisinde evirip çeviriyorlardı.

[2] "Bu kadınlar ne tür bir günah işlediler de ruhları böyle ağır işkencelere dayanmak zorunda kalıyor?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu ruhlar çocuklarına süt emzirmeyen, onları güçsüz ve çelimsiz bırakan, dünya malı kazanma karşılığında başkalarının çocuklarını emziren kadınların ruhlarıdır."

95. Bölüm

[1] Daha sonra koskoca bir dağı memeleriyle kazan, aç susuz ve bitkin halde işkence gören bir kadının ruhunu gördüm.

[2] "Bu kadın ne tür bir günah işledi?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu, dünyadayken kendi çocuğuna süt emzirmeyen ve onu aç susuz bırakıp terk eden, kendisi de aşırı derecedeki şehvetine esir olup cinsel ilişkiye düşkün olması yüzünden arzularını dizginleyemeyip gayrimeşru yollara saparak yabancı erkeklerle birlikte olan ve onlarla fuhuş yapan günahkâr bir kadının ruhudur."

96. Bölüm

[1] Daha sonra bir erkeğin işkence çeken ruhunu gördüm. Dilini kesmişlerdi. Saçlarından tutmuş, çekip sürüklüyorlardı. Üzerine pislikler atıyorlar, üstelik bu pislikleri, belirli birtakım ölçü kaplarıyla ölçerek üzerine saçıyorlardı.

[2] "Bu adam ne tür bir günah işledi de ruhu böyle ağır işkence-

lere dayanmak zorunda kalıyor?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu ruh ekmek amacıyla tohum alıp da ekmeyen, onu yiyip hem de yalan söyleyerek Sifendârmûz'u ve toprağı yalancı durumuna düşüren günahkâr bir adamın ruhudur."

97. Bölüm

[1] Daha sonra dilleri kesilmiş bir erkek ve bir kadının ruhlarını gördüm.

[2] "Bu bedenler nasıl bir günah işlediler de ruhları böylesine ağır işkencelere dayanmak zorunda kalıyor?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar dünyadayken insanlar arasında sürekli yalan söyleyen, gerçekdışı sözler sarf eden ve böylece ruhlarını yalancı çıkaran günahkâr erkek ve kadınların ruhlarıdır."

98. Bölüm

[1] Daha sonra bir kadın ve bir erkeğin ruhlarını gördüm. Dışkılıyorlar ve kendi dışkılarını yiyorlardı.

[2] "Bu bedenler ne tür bir günah işlediler de ruhları böyle ağır işkencelere dayanmak zorunda kalıyor?" diye sordum.

[3] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar dünyadayken leş yiyen, kunduz öldüren, Ahura Mazda'nın diğer yaratıklarını döven, inciten ve öldüren günahkâr kadınlar ve erkeklerin ruhlarıdır."

99. Bölüm

[1] Çok sayıda erkek ve kadının ruhunu gördüm. Onlar korku ve dehşet saçan, her an ve her taraftan gelen felaketler ve bedbahtlıklarla dopdolu sıkıntılar yurdunda, karanlık ve insanları her an yaralayacak türlü türlü günahkâr ruhlarla dopdolu cehennemde şiddetli cezalara çarptırılıyorlardı. [2] Yine birtakım ruhları gördüm. Dillerine ağaç çiviler çakılmıştı. Baş aşağı cehenneme atılıyorlardı. Dev kılıklı iri yaratıklar onların bedenlerini demirden taraklarla kazıyorlardı.

[3] "Bu ruhlar kimlerin ruhları ve ne tür bir günah işlediler de ruhları böyle ağır işkencelere dayanmak zorunda kalıyor?" diye sordum.

[4] Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar yöneticilerine karşı itaatsizlik edenler, onlara saygısız davrananlar, kendilerini koruyan ordulara düşmanlık besleyen günahkâr ve kötü insanların ruhlarıdır. [5] Şimdi burada böylesine şiddetli sıkıntılara, ağır cezalara, ve felaketlere dayanmak zorundadırlar."

100. Bölüm

[1] Daha sonra ölüm yağdıran, dünyayı ve içindekileri yok eden, kötü inanışlı Ehrimen'i gördüm. Cehennemde günahkârlıklarıyla cezalara çarptırılan insanlarla alay ediyor, onları küçümsüyor ve şöyle diyordu: "Neden dünyada Ahura Mazda'nın verdiği rızıkları, onun ekmeğini yiyip de benim işlerimi yapıyordunuz? Neden yaratıcının emirlerini önemsemiyor ve o emirlere uymuyor da benim arzularımı gerçekleştiriyordunuz?"

Ehrimen onlarla bu şekilde konuşuyor ve sürekli olarak alay ediyordu.

V. SONUÇ

101. Bölüm

[1] Daha sonra kutsal Surûş ve tanrı Âzer elimden tutup beni o karanlık, korkunç ve dehşetler saçan yerden çıkararak sonsuz aydınlıklar diyarına, Ahura Mazda ve kutsal ölümsüzlerin birlikte hazır bulundukları konseye götürdüler.

[2] Ahura Mazda'nın huzurunda dua etmek istediğimde, dinlenmekte olan Ahura Mazda bana dedi ki: "Hoş geldin ey kötülüklerden sakınan, kutsal Ardâvîrâf, ey Mezdiyesnâ inanırlarının peygamberi, sen çok iyi bir kulsun. [3] Maddi dünyaya dön. [4] Dünyalılara duyduklarını ve gördüklerini olduğu gibi anlat. Unutma ki, ben Ahura Mazda, hep seninleyim. [5] Âlim kişilere, doğru söyleyen ve yalandan uzak duranı tanıdığımı ve bildiğimi söyle."

[6] Ahura Mazda böyle söyleyince şaşırdım. Çünkü bir aydınlık görüyordum. Ortalıkta herhangi bir beden görünmüyordu. Sadece ses duyuyordum. Anladım ki, bu konuşan Ahura Mazda'ydı.

[7] Yüce tanrı Ahura Mazda, kutsalların en kutsalı bana şöyle hitap etti: "Sen ey Ardâvîrâf, dünyadaki Mezdiyesnâ inanırlarına kötülüklerden sakınma yolunu seçmelerini söyle. Çünkü bu yol ilk kutsal din öğretmenlerininkiyle aynı yoldur. Bunun dışında tutulan yollarsa çıkmaza götürür. [8] Siz bu sakınma yolunu seçin. Ne huzur, refah ve bolluk içerisinde bulunduğunuzda, ne de sıkıntılar ve darlık zamanlarınızda bu yoldan hiçbir şekilde asla ayrılmayın. [9] İyi düşünce, iyi söz ve iyi iş için çalışıp çabalayın. Zerdüşt Spitemâ'nın benden alıp kabul ederek sizlere getirmiş olduğu ve Goştâsp'ın da insanlar arasında yaydığı dine sıkıca sarılın. [10] Doğru ve gerçek kanunlara uyun, yanlış kanunlardan uzak durun. [11]

Dikkatli olun ve şunu asla unutmayın: sığırlar toprak olacak, atlar toprak olacak, altın ve gümüş toprak olacak, insanların bedenleri toprak olacak. [12] Hiç bozulmayacak, toprak olup tozlara karışmayacak olan tek varlık, dünyada kötülüklerden kaçınan veiyi işler yapan kişidir. 13. Mutluluk ve sağlıkla git, ey dosdoğru Ardâvîrâf. Sizin yaptığınız her iyiliği, güzel ve temiz şeyi, din kurallarına gereğince uymanızı, temizlik ve ibadetlerinizi yerine getirmenizi, Yezdân'ı hatırlayarak yaptığınız her şeyi yerli yerinde yapmanızı ve her şeyi ben biliyorum."

[14] Bu sözleri duyduğumda, tanrı Ahura Mazda'ya kalbimin derinliklerinden gelen samimi duygularımla ibadette bulundum. [15] Daha sonra kutsal Surûş beni başarıya ulaşmış olarak ve cesur yüreklilikle bu yatağa getirip bıraktı. [16] Mezdiyesnâ inanırlarının din güçleri her zaman başarıdan başarıya koşsun. Zaferlere erişsin.

Esenlik, mutluluk ve huzurla sona erdi.

SÖZLÜKÇE

ÂFERÎNGÂN: *Âferîngân* veya *âferînhâ* Zerdüşt inanırlarının yıl boyunca değişik günlerde tanrıya yönelerek yaptıkları dualar, yakarışlar, ibadetler ve namazların genel adıdır. Bu ibadetlerin yerine getirilmesi için belirli bir tapınak ve özel bir yer gerekmez. Zerdüşt inanırları fırsat buldukları her yerde bu ibadetlerini yerine getirirler. Bu ibadetlerin ilk dört sırada yer alanları şunlardır: Dehmân, Gâthâ (Gâhân), Gâhenbâr, Verpîtûn. *Âferîngân* veya *âferînhâ* kelimesi *âferîn*'den gelmekte ve "dua, yakarış" anlamlarında kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA: Afifî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 424.

AHURA MAZDA: Zerdüşt'ün Avesta'daki ulu tanrısı Ahura Mazda, Fars edebiyatında daha çok *Ahura Mazda*, *Hurmuzd*, *Hurmezd*, *Ormuzd*, *Hormuzd* ve *Hormez* şekillerinde geçer. Farsça sözlüklerde bu kelimenin anlamı tanrı ve Müşteri (Jüpiter) gezegeni olarak verilir.

Farsçada *server-i dânâ*, "bilge önder, bilge efendi" anlamıyla da bilinen Ahura Mazda, diğer Aryan tanrılarının tamamını gerçek dışı tanrılar olarak niteleyen Zerdüşt'ün Avesta'daki tanrısı, iyiliklerin ve güzelliklerin yaratıcısıdır. Onun ortaya çıkışıyla birlikte tek tanrıya tapanlara *Mezdiyesnâ*, "Ahura Mazda'ya inananlar," birden fazla tanrıya inananlaraysa *Dîvyesnâ*, "Ehrimen'e inananlar" adı verilmiştir. Kutsal ölümsüzler ve diğer melekler de onun tarafından yaratılmıştır. Mazdeist inanışta ve İrano-Aryanlarda tek iyilik tanrısı olup her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten Ahura Mazda'nın düşmanıysa bütün kötü güçlerdir.

Ahura Mazda Mazdeist inanışta mutlak ve en yüce yaratıcıdır. Egemenliğinde kendisine altı kutsal ölümsüz yardım eder. Ahura Mazda'nın başlarında olduğu bu "yedili grup"

birlik içerisinde hareket ederler. Avesta'da 1. Yeşti oluşturan 33 bendlik Hurmuzd Yeşt Ahura Mazda'ya aittir, onun isimlerine ve üstün özelliklerine dair anlatımlara yer verir.

Eski Farsçada genellikle "tanrı" anlamındaki *Hurmuz* ve diğer türevleri birkaç bin yıl sonra Ahura Mazda biçimini almıştır. Avesta'da *Ahura* ve Brahmanların *Veda*'sındaki *Asura* kelimeleri Sanskritçe ve Avesta dilindeki *Ahu* sözcüğünden gelmektedir. Hintlilerce *Asura* büyük tanrılardan birinin adı olarak kabul edilir ve *Veda*'da Vârûna'nın lakabı olarak geçer.

Ahâmeniş hükümdarları büyük tanrıya *A(h)ura Mazda* adını verirlerdi. Ahura Mazda zamanla Zerdüşt tarafından İranlıların tek tanrısı, yüce tanrı haline getirilmiştir. O en büyük yaratıcı Avesta'da *dātār*, *dadhvāh*, Pehlevi dilindeyse *dadâr* yani güç ve bilginin bizzat kendisidir, bütün iyiliklerin kaynağıdır. Ahura Mazda hem Zerdüşt öncesi devirler hem de özellikle Zerdüşt'ün peygamberliğinden sonra iyilikler ve doğruluklar evreninin en büyük yaratıcısı olarak kabul edilir. Temizlikler ve iyiliklerin kötülükler ve karanlıklarla yaptığı mücadede hep Ehrimen'in karşısında yer almıştır.

KAYNAKÇA: Avesta, Hurmuzd Yeşt, I, 271-285; M. Boyce, "Ahura Mazdā," *EIr*, I, 685; V. S. Curtis, *Ustûrehâ-yi İranî*, s. 9; Dûsthâh, *Avesta*, II, 936; İsfehânî, *İran Ez Zerduşt* ..., s. 57; Mu'în, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, I, 231-235.

AŞTÂD: "Doğruluk ve dürüstlük" anlamlarını gelen ve aslı *Arştâd* olan bu kelime Farsçada *Aştâd* şeklinde telaffuz edilir. Aştâd, cennettekilerin ve dünyadakilerin kılavuzu, Zâmyâd ise yeryüzünün vekilidir. Bu tanrının Reşn'le özel ilişkisi vardır ve adı daha çok onunla birlikte geçer.

Her ayın 26. günü (*aştâdrûz*) bu tanrıçanın sorumluluğuna verilmiştir. Tanrı yeryüzünü *aştâdrûz*'da yaratmıştır. Rivayetlere göre bu gün kutsal ve uğurlu bir gündür. Farslar bu günü ağır ve uğursuz bir olarak kabul ederler. İmam Sâdık, bu günün kutlu bir gün olduğunu ifade eder. Yakub Peygamber de

bu günde dünyaya gelmiştir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 30; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 89.

ATEŞ-İ BEHRÂM: "Behrâm ateşi." Pehlevice eserlerde *Âtehş-i Vehrâmân* ya da *Âtehş-i Verherân* (*Verherâm*) şekillerinde geçer. En büyük, en kutsal ateş ve ateşkededir.

Âzer-i Behrâm, "Ateş-i Behrâm" Sasaniler dönemine ait ünlü yedi ateşkededen biridir. Bazılarına göre özel bir ateşkedenin adı değil, İran'ın çeşitli şehirlerinde bulunan ve işlevini sürdüren ateşkedelerin genel adıdır. Erdeşîr-i Bâbekân, Fars körfezinde bir köy kurdurup, deniz kıyısında Ateş-i Behrâm adı verilen on ateşkede yaptırmıştır.

Ateş-i Behrâm'ın hazırlanışı yaklaşık bir yıl sürer ve on üç ayrı tür ateşten oluşur. Bütün ateşlerin ruhunu oluşturan cevherlerin tamamını kendisinde topladığına inanılır. Günümüzde en önemli Ateş-i Behrâm Hindistan'ın Nevsârî bölgesinde yedi yüz yıl önce yapılmış olan ateşkededir.

Bazı araştırmacılara göre kutsal ateşler üç tanedir. Bunların en önemlisi yıldırım ve şimşek ateşlerinin de içinde bulunduğu on altı tür ayrı ateşin birleşmesiyle oluşturulan, kutsanan ve övülen Ateş-i Behrâm'dır. Sürekli olarak yakılan, parlak ve yüksek alevleriyle her zaman canlı tutulan bu ateş için çok özel ayinler ve törenler düzenlenir. Günde beş kez güzel ve etkili kokuları olan ağaçlar ateşin üstüne atılıp yakılarak etrafa hoş kokular yayılır.

Sadece yetkili mûbedler onun sınırlarının içerisine girebilir ve özgün dualar okuyarak yakarışta bulunabilirler. Zerdüşt inanırları ve sıradan mûbedler ise Ateş-i Behrâm'ı sadece ateşin etrafına çevrelenmiş pencerelerden görebilir ve ateşe oradan güzel kokulu ağaçlar atabilirler.

KAYNAKÇA: Dûsthâh, *Avesta*, II, 894-5; Oşîderî, *Dânişnâme*, 61-2.

AVESTA: Zerdüşt'ün kutsal kitabı olan Avesta İran dilleri ve

edebiyatının en eski ve en önemli eseridir. Arapların İran'ı ele geçirmelerinden önceki dönemlerde İran'ın resmi devlet dini olan Zerdüştiliğin kutsal metinler derlemesi olarak MÖ VII. yüzyıldan elimize ulaşmıştır. Olağanüstü bir öneme sahip, çok değerli bir kaynak olan Avesta'nın bazı bölümleri MÖ iki bin yıl önceye dek dayanan geçmişiyle Orta Asya ve çevre coğrafyalarda yaşayan halkları çok yakından ilgilendiren tarih, kültür, medeniyet, din, siyasal ve sosyal konular, inançlar, gelenek ve görenekler, mitolojiler, kahramanlık anlatıları gibi birçok alanda başka kaynaklarda bulunamayan bilgilere yer verir. Tarihsel, dinsel ve edebi olarak üç temel konuda çok önemli bilgiler içeren bu kutsal metnin bir diğer önemli özelliği de İran dillerinde yazılmış en eski eser olmasıdır.

Bizzat Zerdüşt tarafından yazılan, Mazdeizmin kutsal öğretileri ve ilahileri olarak "Gâtâlar" adıyla bilinen kısımları, bazı eski Orta Asya kavimlerinin kitlesel dönüşüm hareketlerini gerçekleştirdikleri ve özellikle ekonomik açıdan birtakım yeni gelişmelere imza attıkları daha gelişmiş dönemlerin, tarım ve hayvancılığın birlikte yürütüldüğü ve yerleşik yaşam biçimlerinin gündemde olduğu çağların değerlerini yansıtır. Bazı araştırmacılara göre bu sosyoekonomik gelişmelerin önemli etkenleri arasında, inanırlarına yerleşik hayata geçip tarımla uğraşmalarını salık veren Zerdüşt'ün öğretileri de yer alır.

KAYNAKÇA: Oranskii, *Fıkhu'l-luğa-yi İranî*, s. 65-66, 68; Turâbî, *Târîh-i Edebiyyât-i İran Pîş Ez İslâm*, s. 34.

ÂZER: "Ateş." *Âtūr* adıyla da bilinen ateş, Mazdeist inanışta tanrılardan birinin adıdır. Aydınlık ve ateş Ahura Mazda'nın insanlar tarafından görülebilen somut sembollerinden sayılır. Avesta'da yerküreden sorumlu *Sifendârmûz* adlı meleğin Ahura Mazda'nın kızı olarak kabul edilmesi gibi, Âzer de genellikle Ahura Mazda'nın oğlu diye bilinir. Ahura Mazda'yla olan bu ilişki bu iki tanrının büyüklüklerini gösterir. Âzer, Spend Mînû tarafından ele geçirilmesi çok güç olan *ferr*'in elde edil-

mesi amacıyla Ehrimen'le mücadeleyle görevlendirilen meleğin adıdır.

Ateş insanoğlunun dostu ve kardeşi gibidir. Zararlı yaratıkları ondan uzaklaştırır ve yırtıcı hayvanların geceleri insanların olduğu yerlere yaklaşmasını engeller. Aynı zamanda insan ve tanrılar arasında mesaj götürüp getiren bir ulak görevini de yapar, bu özelliğinden dolayı da ayrıca saygınlık kazanmıştır. Bu yüzden ateş İran'da tanrılık göstergesi; aleviyse tanrının ışığı ve gücü kabul edilir. Ateşkedelerde odun ve güzel kokularla yakılıp hiç sönmeyen kutsal ateşlerse özel bir saygınlığa sahiptir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 26; Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 413; Mu'în, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, I, 276; Tefezzulî, Ahmed, "Ateş," *DMBİ*, I, 93; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 32.

ÂZERBAD MİHRESPENDÂN: Pehlevicede *Ātūrpāt Mārespandān* ve *Âzerbud Mehrespend* diye de bilinip Sasaniler döneminin en büyük mûbedlerinden olan Âzerbâd Mihrespendân, II. Şâpûr (ö. 310-379) zamanında *destûrân-i destûr* makamında bulunmuştur. Âzerbud Mihrespend diye de bilinen Âzerbâd'dan, Zerdüşt dinine yaptığı hizmetler yüzünden Zerdüşt eksenli birçok kaynakta övgü ve saygıyla söz edilmekte, tanrıya yapılan dualarda aracı olarak anılıp şefaatine sığınılmaktadır.

290 yılında dünyaya geldiği, 320'de *mûbedân-i mûbed* makamına eriştiği ve 371'de 81 yaşında öldüğü belirtilir. Zerdüşt adında bir oğlu ve Âzerbâd adında bir torunu da Sasaniler yönetiminde *mûbedân-i mûbed* makamında bulunmuşlardır.

Eserlerinin en önemlisi *Enderz-i Âzerbâd Mihrespendân*'dır (*Andarz-i Ātūrpāt Mārespandān*). Pehlevice birtakım kaynaklarla birlikte Bombay'da yayınlanan bu eser, Melikuşşuarâ Bahâr tarafından da Farsçaya çevrilmiştir. Bazı Arap yazarlar onu *Zerdüşt-i sânî*, "İkinci Zerdüşt" unvanıyla tanıtırlar. Avesta'nın bir bölümünü ve Horde Avesta'yı derleyen odur.

Âzerbâd Mihrespendân öyle temiz bir hayat sürmüştür ki, çinko eriyiği göğsüne boşaltılırken sanki süt dökülüyormuş gibi algılamış ve sınavı başarıyla verince de Sasani hükümdarı II. Şâpûr tarafından kuşaktan kuşağa başmûbedi göreviyle ödüllendirilmiştir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 414-415; Mu'în, *Ferheng*, "Âzerbād Mahrespandān," V, s. 13; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 70-72; Zerrînkûb, *Târîh-i İran-i Bastân*, II, s. 41-42.

ÂZERFERNBAĞ ATEŞKEDESİ: *Âzerhorre, Âzerhordâd, Âzerhorrâd, Âzerhorrâdmihr* ve *Fars ateşkedesi* diye de bilinen, eski İran'ın son derece kutsal sayılan en büyük ateşkedelerden biri. *Bundehişn*'de bu ateşkedeyi Hârizm dağında Cemşîd'in kurduğu söylenir. Daha geçerli bir rivayete göreyse; liderler, bilginler, din adamları ve mûbedlere özgü bir tapınak olan bu ateşkedenin yeri Fars eyaletinin Kâriyân bölgesindedir. Mûbedler buradaki ateşten özel bir güç kazandıklarına inanırlardı.

Fars edebiyatında daha çok *Azerhordâd* diye bilinen bu ateşkede din adamlarına özgüdür ve ateşinin sönmesiyle ünlüdür. Cemâluddîn Abdurrezzâk bir terkib-i bendinde Hazreti Muhammed'in övgüsüne yer verirken, onun dünyaya gelişiyle eşzamanlı olarak Fars ateşkedesinin ateşinin de söndüğünü belirtir. Hâfız-i Şîrâzî de Fars ateşkedesi ve ateşinin sönüşünden söz eder. Edîbu'l-memâlik-i Ferâhânî de Hazreti Muhammed'in övülüşünü konu alan dizelerinde Fars ateşkedesine değinir. Mazdeist literatürde "melek" anlamını da gelen *Âzerfernbağ* kelimesi *Dînkerd*'i yazan büyük bir mûbedin de adıdır.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 416; Dûsthâh, *Avesta*, II, 1022; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, 380; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 6; Mu'în, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, I, 338-339; Vâhiddûst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 469; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 36.

BÂJ: *Âvâz, âvâze, âvâ* ve *vâje, bâc, vâc* ve benzeri kelimelerle aynı kökten olan *bâj* sözcüğü "kelime, söz" anlamlarındadır.

Avesta'da *vāc*, Sanskrit dilinde *vâc*, Pehlevi dilindeyse *vâj, vâc* ya da *vâcak* şekilleri de görülür. Bu sözcük Latincede *vox*, Fransızca ve İngilizcede *voix* veya *voice* kelimeleriyle karşılanmakta, terim olaraksa "Zerdüşt dini bağlılarının alçak sesle, mırıldanarak okudukları dua" anlamında kullanılmaktadır. Sözlüklerde *bâj* kelimesi "sessizlik" anlamında verilir. Muğlar elbise giydiklerinde veya bir şeyler yediklerinde bu eylemde bulunurlar.

Bâj (*vâj*) *goften* ise "Tanrının verdiği nimetlere şükretme" anlamını taşır ve yemeğe başlamadan önce, alçak sesle mırıldanılarak okunan bir duadır. Bazen yemekten önce veya sonra bu duayla birlikte Avesta'dan pasajlar da okunur. Mazdeist İranlılar yemek yer veya su içerken bâj okumamayı ve konuşmayı asla iyi karşılamaz, büyük ve ağır günahlardan sayar.

Zerdüşt inanırlarının alçak sesle mırıldandıkları tüm dualara *bâj* adı verilir. Bu kelimeyle eşanlamlı bir diğer sözcük de *zemzem* (*zemzeme*), "aheste aheste" kelimesidir. "Okuma, mırıldanma" anlamlarını da veren *zemzeme* kelimesi *bâj*'la ilişkilidir ve terim olarak "muğların tanrıyı anar, onu över, ateş önünde tapınır, yıkanır ya da bir şeyler yerken dudakları kapalı olarak veya alçak sesle mırıldanmaları" anlamına gelmektedir. İslamiyet sonrası dönemlerde bu kelimenin yerine *zemzem* veya *zemzeme* kelimeleri de kullanılmıştır.

Yemek esnasında konuşma yasak sayıldığı için yemek anında anlatılmak istenilen şeyler birtakım işaretlerle ifade edilirdi. Bu yüzden yemek öncesinde mırıldanmak yaygın bir gelenekti. *Zemzeme* yapılmasını ilk emreden Surûş'tur. Bu yüzden de Zerdüşt dinsel törenlerinde ve özellikle sabah vakti uyandıktan sonra okunan dualara *Surûşbâj* denir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 455-456; Ânendrâc, "bâc," "bâj," I, 538; Bîrûnî, *el-Âsâru'l-bâkiye*, s. 319; Dûsthâh, *Avesta*, II, 942-43; *Luğatnâme*, "bâj," IX, 416; Muîn, *Mezdiyesnâ*, I, 390; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 154; Vâhiddûst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 474;

Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 120.

BEHRÂM: Avesta'da *Varathraghna, Verethraghen*, Pehlevi dilinde *Verherân*, Mazdeist literatürde *Verherâm* şeklinde geçer. Farsçada "fetih ve zafer" anlamlarında kullanılır. Mezdiyesnâ edebiyatında Behrâm "zafer meleği, fetih ve yardım muhafızı" olarak bilinir. Savaş anında zafer kazanmak için o yardıma çağırılmalıdır. Behrâm Yeşt'te tanrılar arasında en güçlü silahlar kuşanmış olarak ifade edilir.

İranlı Behrâm, Hintli karşılığı İndra ya da Ermenilerin onun dengi kabul ettikleri *Vahagn* gibi olağanüstü doğa güçlerini yenilgiye uğratmış bir öge olarak bilinmez. O insanların ve devlerin zararlarını ortadan kaldırmak için mücadele eden, kötülerin ve hata yapanların cezalandırılmasını sağlayan bir güç olarak kabul edilir. En başarılı, en güçlü tanrılar arasında yer alır. Kendisine usulüne uygun kurbanlar sunulursa karşılığını savaşlarda mutlaka zafer olarak verir. Gerçekte karşısında dayanılamayacak bir güç, bir savaş tanrısıdır. Onu simgeleyen resimler arasında büyük bir kuş ve büyük bir ayı özellikle dikkat çekmektedir.

Her ayın 20. günü *Behrâmrûz* olarak adlandırılır. Avesta'nın eski savaş kasideleri türünde kabul edilen 22 kerde ve 64 bendden oluşan 14. Yeşti *Behrâm Yeşt* adıyla ona aittir. Bu yeştte zafer tanrısı kendisini Zerdüşt'e on ayrı görünümde gösterir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 461; J. R. Hinnells, *Şinâht-i Esâtîr-i İran*, s. 42-43; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 156-57; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 175-176; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 132-33.

BORŞUNÛM: Bedeni ve ruhu kirlerden ve kötülüklerden arındırmak için yapılan temizlenme töreni. *Bundehişn*'e göre Borşunûm herkesin katılması gereken bir törendir. "Noh şebe" adıyla bilinen ve dokuz gün dokuz gece süren bu kutsal tören boyunca, Zerdüşt inanırları temizlenip kötülüklerden arınmış

ruhları, bedenleri ve giyindikleri beyaz elbiseleriyle herkesten ayrılarak tek başlarına bir köşeye çekilirler. Bu sürede et yemez, Ahura Mazda'ya ibadet dışında başka hiçbir işle meşgul olmazlar. Her türlü kötü düşünce, kötü söz ve kötü davranıştan kaçınırlar. Bilmeden yaptıkları hatalara tövbe ederler.

Borşunûm, Mezdiyesnâ inanışında kötülüklere bulaşmış insanlara, cennetin kapılarını aralayan en büyük ve en etkili törenlerden biridir. Törenin yapıldığı *borçunûmgâh* adında özel yerler de bulunur.

KAYNAKÇA: Dûsthâh, *Avesta*, II, 946-947; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 162.

BUNDEHİŞN: Eski İran'dan kalma önemli Pehlevice metinlerden ikincisi olan *Bundehişn* veya *Bundehiş*, Orta Farsçada "yaratılışın, varlığın aslı; yaratılışın başlangıcı" anlamlarına gelen bir kelimedir ve kitabın ağırlıklı konusu da yaratılıştır. Pehlevi dilinde kaleme alınmış, bir bakıma Sasani döneminin Avesta'sı ve Zend'inin bir özeti olan, tarih, din ve coğrafya konuları yanında, dünyanın yaratılışı, hikâyeler ve efsaneler, doğa ve diğer konulara yer veren, Zerdüşt inanışı eksenli dinsel ve tarihsel öneme sahip metinlerden biridir.

KAYNAKÇA: E. G. Browne, *A Literary History of Persia*, I, 105; *Safâ, Edebiyyât*, I, 136; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 73).

CÂMÂSP: Bazılarına göre Câmâsp kelimesi Arapçadaki *Nasrullâh*, "Allah'ın yardımı" sözcüğüyle eşanlamlıdır. Avesta'da kendisinden defalarca söz edilen Câmâsp, kardeşiyle birlikte Goştâsp'ın vezirliğini yapmıştır.

Yâdgâr-i Zerîrân'da Câmâsp'tan *bîduhş* "ülkenin ikinci yetkili kişisi" nitelemesiyle de söz edilir. Câmâs, Câmâsf diye de bilinen Câmâsp, Zerdüşt'ün damadı, Goştâsp'ın bilge veziri ve yaşadığı dönemin ileri gelen kişilerindendi. Dev ordusunun savaşa hazırlandığını gördüğünde birtakım adaklarda bulundu, fidyeler verdi ve Nâhîd'den zafer dileğinde bulundu. Goş-

tâsp'ın Turanlı Ercâsp'la olan savaşlarının ayrıntıları *Yâdgâr-i Zerîrân*'da anlatılır. Câmâsp, Mezdiyesnâ literatüründe akıllılığı, bilgeliği ve zanaatkârlığıyla bilinir. Bazen de bir hekim olarak tanınır.

Zerdüşt'ün Pourucista adlı kızıyla evlenmiş olan Câmâsp, Arap ve Fars edebiyatlarında *ferzâne*, "bilge" nitelemeleriyle anılır. Bilgi, hikmet ve astronomiyle yakından ilgilenmiş, *Câmâspnâme* adlı önemli bir eser yazmış, gelecekle ilgili birtakım haberler vermiş ve bunların çoğu söylediği gibi çıkmıştır.

Câmâsp'la ilgili ayrıntılar *Yâdgâr-i Zerîrân*, *Goştâspnâme* ve *Câmâspnâme*'de yer alır. Goştâsp, Zerdüşt dinine inanınca Câmâsp, Peşûten ve Sifendârmûz da bu inanışı benimsemişlerdir. Pehlevice yazılmış olan ve Goştâsp ile Câmâsp arasında dini, ahlaki, tarihi konulardaki sorulu cevaplı sohbetleri konu alan *Eyâdkâr-i Câmâsp* (*Câmâspnâme*) Mezdiyesnâ geleneği ve kültüründe onun bilgisi ve ilmi yeteneklerinin örneğidir. Bu kitap Yeni Farsçaya da çevrilmiş, İtalyanca açıklamalı çevirisi 1939'da yayımlanmıştır.

KAYNAKÇA: *Ânendrâc*, "Câmâsp," II, 1291; H. Berzger-F. Sâdıkî, "Câmâsp," *Dânişnâme*, I, 317-18; Dusthâh, *Avesta*, II, 967; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 244-45; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 229; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 156.

ÇEKÂ DÂITÎ DAĞI: *Čakādāitī, Çegâ Dâitî, Çegâd Dâitî* gibi isimlerle de bilinen Çekâ Dâitî, Mezdiyesnâ inanırlarının inanışına göre yerkürenin merkezinde, İranvic'te yer alan ve aynı zamanda Çînvâd köprüsünün bir ucunun da üzerinde bulunduğu dağın adıdır. Aslında Çekâ Dâitî, Zerdüşt mûbedlerine göre, Dâitî dağının zirvesine verilen bir isimdir. Farsça sözlüklerde de *çekâd* kelimesi "zirve, dağın doruğu" anlamlarında geçer.

ÇÎNVÂD KÖPRÜSÜ: Ölülerin ruhlarının sınanması için kurulmuş olan bir bakıma bir sınama makamı olan bu köprünün adı İslam öncesi dönem İran inanışlarında *Çînvâd*, "ayıran" diye bi-

linir; çünkü orada iyiler ve kötüler birbirlerinden ayrılmaktadır. Çînvâd köprüsü Elburz dağından başlar ve İranvic'de yer alıp yakınlarından aynı adlı bir ırmağın geçtiği Çekâ Dâitî dağına kadar uzanır. Köprünün diğer ucu, cennete yol veren bir geçittir. Bazılarına göre Çînvâd köprüsü cennete ait bir köprüdür. İyi ile kötüyü birbirinden ayırır. Bu köprü İslam sonrası Fars kültüründe hep *sırat* adıyla anılmıştır.

İyilerin ruhları bu köprüden rahatlıkla geçerken, kötülerin ruhları yaklaştığında, köprü alabildiğine daralır ve bir kılıç ağzı gibi incelip keskinleşir. Ruh feryat eder, ama feryadını duyan olmaz. Tam tersine dünyada yaptıklarının cezası olarak yardım istediği kişiler vahşi yaratıklar görünümünde kendisine saldırırlar. Kötülerin ruhları köprü üzerinde üç adım attıktan sonra cehenneme yuvarlanır.

"Deneyen, ayıran, seçen" anlamlarıyla *çînvâd* kelimesi *çînvât* ve *çinvet* şekilleriyle de bilinir. Pehlevi dilinde *činvat pūhl*, Farsçada *çînvâd pol* şekilleriyle geçer. Avesta'da *činvat-porotu* (*peretu*) şekliyle "ayıran ve tanıyan köprü, hakem" anlamlarında kullanılır.

Çînvâd'ın başında bekleyen tanrılar Reşn, Aştâd ve yeryüzünden sorumlu Zâmyâd, insanların dünyadayken yapmış oldukları her şeyi tartar ve onları cennete veya cehenneme gönderirler.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 29; a.y., *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 495; Dusthâh, *Avesta*, II, 971; J. R. Hinnells, *Şınâht-i Esâtîr-i İran*, s. 97; Kerîmân, *Pejûhişî Der Şahnâme*, s. 101-102, 296; *Luğatnâme*, "Çîneved," XVII, 355 ve XVII, 482; Şemîsâ, *İşârât*, I, 239-240; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 286.

DESTÛR: Zerdüşt inanırlarının önderi ve ateşkedelerde hizmet eden yüksek rütbeli din adamı. İran ve Hindistan Zerdüştileri, bu kelimeyi belirtilen anlamında günümüzde de kullanırlar.

KAYNAKÇA: Enverî, *Sohen*, "destûr," IV, 3197; *Luğatnâme*, "destûr," XXIII, 730.

DİHKÂN: Farsçada *dihgân* şekliyle de yazılan *dihkân* "köy sahibi, toprak sahibi, çiftçi, köylü" anlamlarında kullanılır. Eski çağlarda *dihkân* sözcüğü köylü veya kentli ayrımı yapılmaksızın "asil İranlı, mülk ve toprak sahibi İranlı" anlamlarını da ifade ederdi. Muhtemelen tarım ve hayvancılıkla uğraşmaları nedeniyle tarımcılıkta geri olan Araplar tarafından hem şehirlerde hem de köylerde yaşamakta olan İranlılar *dihkân* nitelemesiyle anılmışlardır.

Eski İran'da *dihkân* kelimesinin en yaygın anlamlardan biri "köy sahibi"dir. İranlı toprak sahipleri *dihkân* olarak adlandırıldıkları için, İslamiyetin ilk dönemlerde bazılarınca genel olarak İranlılar *dihkân* adıyla anılmıştır. "Köy yöneticisi, muhtar, köy reisi, idareci, emir, hakim, nahiye müdürü, köy büyüğü" gibi anlamlarda da kullanılır

KAYNAKÇA: *Luğatnâme*, "dihkân," XXIV, s. 461-462.

DİJNİBİŞT: *Dijnivişt, Gencnibişt, Zernibişt* adlarıyla da bilinen ve Persepolis Devlet Arşivleri Merkezi olan Dijnibişt, yazma eserler ve belgelerin arşivlendiği bir kaledir. Resmi belgelerin yanı sıra büyük Avesta'nın bir nüshası da o orada korunurdu. İbn Belhî'nin *Fârsnâme*'sinde şöyle geçer: "Perslerin İstahr'ında Kûh-i Nipişt [Nipişt dağı] adında bir dağ vardı. İlginç ve önemli yapıtlar orada korunurdu; *Zend* ve *Pâzend* de oradaydı." Bazı yazarlara göre Dijnibişt, Nakş-i Rüstem'in bulunduğu dağda bir yapıyken, bazılarına göre de Zerdüşt'ün Kâbesi'dir.

KAYNAKÇA: Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 280.

DÎN: Bu kelime Zerdüşt inanışında "din, inanış" karşılıkları dışında "vicdan, ruhani ve tanrısal algılama" anlamlarını da ifade eder. Avesta'da bu anlamlarda birkaç kez geçer. Vicdan yetisi, yaratıcı tarafından insan bedenine özel olarak yerleştirilmiş, insanın yaptıklarının iyi ya da kötü olduklarını hassas bir algılamayla ölçerek bağımsız bir şekilde insanı uyaran tanrısal

bağımsız bir yetidir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 28.

DÎNKERD: İran tarihi ve efsaneleri konusunda mûbedlerin yazdığı eserlere dayanan çok değerli bilgilere yer veren ve bir Zerdüşt ansiklopedisi niteliğinde olan *Dînkerd* III. [IX.] yüzyılda kaleme alınmış önemli kaynaklardan biridir. Mezdiyesnâ inanışı, bu inancın ayrıntıları, gelenek, görenek ve rivayetleri, edebiyat tarihi gibi konularda bilgilere yer veren büyük bir derleme olan bu eseri II ve III. [VIII. ve IX.] yüzyıllarda yaşamış Âzerfernbağ adlı büyük bir mûbed kaleme almıştır.

Dînkerd sözcüğü "dinsel eser, dinsel eylemler" anlamlarını ifade eder. Buradaki *dîn* kelimesi diğer birçok yerde olduğu gibi "rivayet, dinsel kitap" anlamlarına gelir. Adından da *Dînkerd*'in Avesta'ya ve çevirilerine dayanılarak yazıldığı anlaşılmaktadır.

Günümüze dek gelebilmiş en önemli, en ayrıntılı Pehlevice eser olan *Dînkerd*, aslında dokuz cilt halinde kaleme alınmıştır; ama birinci ve ikinci ciltlerin tamamıyla üçüncü cildin başlangıç bölümünün bir kısmı günümüze ulaşamamıştır. *Zend ākāsih, Zend Âgâhiyye* diye de bilinen *Dînkerd*, Pehlevi edebiyatında bu isimle ün kazanmıştır.

KAYNAKÇA: Âmûzgâr, "Edebiyyât-i Bâstânî-yi İran," *Âşinâ*, VI/35, s. 42; E. G. Browne, *A Literary History of Persia*, I, 105; Hânlerî, *Târîh-i Zebân-i Fârsî*, I, 222; *Luğatnâme*, "Dînkert," XXIV, 584; Mokri, M. "İran," *EI²*, IV, 11; Rezmcû, *Kalemrov-i Edebiyyât-i Hamâsî*, I, 62; Safâ, *Edebiyyât*, I, 135-136; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 72; Tefezzulî, *Târîh-i Edebiyyât-i İran*, s. 129; Vâhiddûst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 43.

DRAONA (DRON): Pehlevi dilinde *drōn*, Avesta'da *draona* şekliyle bilinen dron, Zerdüşt ayinlerinde hazır bulundurulan bir sofra ve ekmek türünde bir yiyeceğin adıdır. Buğday unundan yapılan bu ekmek dünyayı sembolize eder.

İri ve küçük olmak üzere değişik şekillerde pişirilen bu ekmeğin etrafındaki yuvarlak daire şeklindeki kabartı, yerküreyi çevreleyen Elburz dağını simgelerken, ortasına konulan ve *gōşōda* adı verilen yağ da Çekâ Dâitî dağının sembolüdür. Bu ekmeğin yuvarlak şekli güneşi; hilal şeklinde yapılan türüyse ayı simgeler. Bunun yanı sıra sofrada bulunan üç parça kokulu ağaç da güzel düşünce, güzel iş ve güzel sözü simgeler. Sofrada yer alan su, yeşillikler ve meyveler ise denizler, otlaklar ve ormanları temsil eder.

KAYNAKÇA: Bahâr, *Pejûhişî Der Esâtîr-i İran*, s. 162.

EHRİMEN: *Angra* + *mainyeva* sözcüklerinden oluşan bu bileşik sözcüğün ilk parçası "yok eden, eksilten," ikinci parçasıysa "ruh, akıl" anlamlarını ifade eder. "Yok eden ruh, kötü akıl karşılığındaki bu sözcük, daha sonra *Âhrîmen* ve *Ehrimen* şeklini alarak "kötü akıl, şeytan" anlamlarında kullanılmıştır.

Avesta'da *angra mainyava*, "kötü akıl, pis akıl" şeklindeki bu isim, Pehlevicede *Ahrimen*, Farsçada *Ehrîmen*, *Âhrimen*, *Herîmen* şekillerinde geçer. Evrendeki bütün kötülüklerin, olumsuzluk, anlaşmazlık, kavga, karanlık, bilgisizlik ve zulmün kaynağı odur.

Avesta'da iyilik tanrısı Ahura Mazda'nın karşısında Ehrimen vardır. Mazdeizmin temel özellikleri arasında yaygın olarak yer alan inanışa göre, Ahura Mazda ile Ehrimen on iki bin yıldır savaş halindedirler, bu mücadelenin en sonunda Ehrimen'in yenileceği ve ardından da kıyametin kopacağı kabul edilir. Yerde ve gökte bulunan her şeyin iyiler ve kötüler olarak iki gruba ayrıldığı; inanırlarının Ahura Mazda'yı desteklediği ve onun Ehrimen'i yenmesi için çalıştıkları inancı da bu inanışın önemli özelliklerindendir.

KAYNAKÇA: J. R. Hinnells, *Şınâht-i Esâtîr-i İran*, s. 80; Hurremşâhî, *Hâfızname*, I, 622; Mu'în, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, I, 236-237; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 134; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, Tahran, 1375 hş, s. 110).

ERDEŞÎR-İ PÂBEKÂN (BÂBEKÂN): Erdeşîr-i Bâbek diye de anılan, Eşkânîler hanedanından sonra Sasaniler devletini kuran ve o devletin ilk hükümdarı olan Sâsân'ın oğlu Bâbek'in oğlu Erdeşîr-i Bâbekân (ö 224-241) I. Erdeşîr adıyla da bilinir. Onun egemen olduğu dönem, Mulûku't-tavâif'i bir şehinşahlık bayrağı altında toplaması, Sasani hanedanını kurup siyasi hayatı güçlendirmesi, Zerdüşt dinini destekleyerek yayılmasına neden oluşu ve benzeri açılardan İran'ın parlak çağlarından biri olarak kabul edilir.

İstahr'ın köylerinden birinde MS 180 yılında dünyaya gelen Erdeşîr'in babası Bâbek, İstahr'daki Anahita tapınağında görevliydi. 212 yılında ortaya çıkan Erdeşîr on dört yılını Eşkânîlerin 29. ve son hükümdarı Erdevân (ö 216-226) ve diğer komutanlarla bağımsızlık mücadelesi yaparak geçirdi ve 228'te bağımsız İran hükümdarı olarak tahta çıktı. Güçlü bir kişi olan Erdeşîr, ilk on beş yılı savaşlarla geçen hükümdarlığının ardından tahtı ve tacı oğlu Şâpûr'a bıraktı.

Bazılarına göre Mesih onun zamanında peygamber olarak gönderilmiş, onu dinine davet etmek üzere elçi göndermiş ve o da gizlice Mesih dinini kabul etmiştir.

KAYNAKÇA: Gerdîzî, *Zeynu'l-ahbâr*, s. 65; Kiyâyî Nejâd, *'İrfân Der İran-i Bâstân*, s. 152; Pîrniyâ, *Târîh-i İran*, s. 179; Zerrînkûb, *Rûzgârân-i İran*, s. 171.

FERŞÛSTER: *Ferşe Ûşter* diye de bilinen Ferşûster, Zerdüşt'e ilk inananlardan ve İran asilzadelerinden biridir. Zerdüşt, gâtâların bir bölümünde Ahura Mazda'dan kendisi ve Ferşûster için mutluluklar istemektedir. Zerdüşt'ün hanımı Huvuy, Ferşûster'in kızıdır. Ferşûster aynı zamanda Zerdüşt'ün damadı olan Bilge Câmâsp'ın da kardeşidir. Ferşûster ile Câmâsp, Goştâsp'ın vezirleri görevini de üstlenmişlerdir. *Ferşûster* "hızlı yürüyen deve sahibi" anlamında bir sözcüktür.

KAYNAKÇA: Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 368.

FERVEHER: Aryan toplumlarında ataların ruhları, tanrılarla birlikte anılır. Tanrılar gibi runlar da kurbanlıklar ve adaklar isterler; bireyin, kabilenin ve toplumun hayatında etkin roller üstlenirlerdi. Ferveherler ataların ruhlarına, onların kutsallığına ve insanların yardımlarına yetişmelerine inanmanın gelişmiş ve değişime uğramış şekilleridir. Bu inanış Zerdüşt sonrası dönemlerde yeni oluşan inanış sistemlerinde yaygın olarak yerini bulmuştur.

Avesta dilinden alınmış bir kelime olan ve "her geçen gün daha da ilerleme" anlamına gelen *ferveher* (*fravahar/fravashi*), Pehlevi dilinde *fravahar, ferevehr*, Farsçada *ferver, ferverd, ferveher* şekilleriyle de kullanılır.

Çok kadim inançlar arasında yer alan "iyilerin ruhlarına inanma" zaman içinde varlığını korumuş ve Avesta'ya da girmiştir. Yeştlerde onlardan söz edilir. Ferverdîn Yeşt'te insanın yapısında bulunan beş güçten biri "ferveherler"dir. Bunlar insanın henüz yaratılmadığı, dünyada hiçbir varlığın bulunmadığı ilk günde var edilmişlerdir. Ahura Mazda bunları yaratmış ve bunlar da onun tanrılığını kabul etmişlerdir. Ferveherler ölümsüzdür, bedenler öldükten sonra da onlar yaşarlar. Ahura Mazda'nın, imşâspendlerin, diğer tanrıların ve bütün iyi insanların ferveherleri vardır. Bunların görevleri savaşçılara, adil ve iyi hükümdarlara yardım etmektir.

KAYNAKÇA: Ekberî Çavuş, *Heft Remz-i Nemâdîn-i Fravahar*, s. 61-62; İftihârzâde, *İran, Âyîn ve Ferheng*, s. 175; Vâhiddûst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 425-426.

GARAZMÂN: "A'lâ-yi İlliyyîn, Arş-i a'lâ: yüceler yücesi, arş;" Zerdüşt dini kaynaklarında cennetin en üst tabakası; Ahura Mazda'nın makamı, sonsuz aydınlık ve *enîrân* adlarıyla da bilinen en yüce makam.

Avesta'da *garo-demāna* ve *garō-nmāna* şekilleriyle "övgü ve yakarış evi" anlamlarında, Pehlevi dilinde *garotmān*, Fars-

çadaysa *garazmân* adıyla bilinir. Avesta, Yeştler, 3/3: "Garazmân, temizlerin ve kötülüklerden sakınanların cennette Ahura Mazda'yı görecekleri yerdir. Oraya yalancılar ve Ehrimen yanlıları asla adım atamazlar."

KAYNAKÇA: Afifî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 605; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 308; Enverî, *Sohen*, "garazmân," VI, 6131).

GÂV-İ VERZÂ: "Verzâ sığırı." Avesta'da yaygın ilk anlamı dışında *gâv* kelimesi cins isim olarak bütün yararlı hayvanlar için de kullanılır. Zerdüşt kutsal metinlerini çözümleyen sözlüklerde, *gâv* kelimesinin *gâvmîş, gâv gevezn, gâv gorâz* ve *gâv mahî* gibi şekillerde birtakım hayvan isimlerinin başlarında yer aldığı görülür. Bu da *gâv* kelimesinin Avesta'da cins isim olduğunu gösterir.

Eski İran'da sığır, bütün hayvanlardan daha yararlı olarak kabul edilmektedir. *Gâv-i ner* ya da *verzâ* adıyla bilinen öküz, tarım işlerinde kullanılan en önemli gereç ve tohumu toprakla buluşturmanın aracı olarak önemsenmektedir. Temel gıda maddelerinin başında yer almasının yanında, tarımın en önemli aracı oluşuyla da o çağlardaki insan için paha biçilmez bir yardımcıdır. Araba ve yük çekiminde de, yine bu hayvan en önemli rollerden birini üstlenmiştir.

Bütün bunlar ve daha birçok yararlı özelliklerinden dolayı öküzün Mazdeist inanışta kutsal yaratıklar arasında sayılması, onu koruyan melekten yardım istenmesi, her ayın 14. gününün onun adıyla *gûşrûz* diye anılması şaşırtıcı olmasa gerek. Ayrıca gâtâlarda yer alan dini törenlerde öküz kurban edilmesi yasağının da bu özelliklerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA: *Luğatnâme*, 41, 39; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 360; Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 204-205.

GOŞTÂSP (KEY VİŞTÂSP): *Keygoştâsp, Goştâsb, Vîştâsp, Vîştâsf, Vîştaspā* şekilleriyle de bilinen *Goştâsp*, "korkak, işe yaramaz at sahibi" anlamına gelen bir kelimedir. Goştâsp Keyâ-

nî hükümdarlarından Lohrâsp'ın oğludur ve Zerdüşt de onun döneminde ortaya çıkıp dinini yaymıştır. Avesta'da Goştâsp'tan Mazda inanışına bağlı, dürüst, iyi ahlaklı, ferr sahibi bir kişi olarak söz edilir. Adı gâtâlarda geçen tek hükümdardır. Bunun yanı sıra Zerdüşt'le çağdaş olması da ona önemli bir ayrıcalık kazandırmaktadır.

Ancak bu Goştâsp Ahâmeniş hükümdarlarından Dâryûş'un babası Goştâsp'la karıştırılmamalıdır. Pehlevice eserlerde Âzerfernbağ ve Âzerborzînmihr ateşkedelerinin onun tarafından yaptırıldığı aktarılır. Zerdüşt'ün ve dininin destekçisi olması Avesta ve Pehlevice metinlerinde hep övülmüştür.

Goştâsp yüz yirmi yıl hükümdarlık yapmış, tahtta bulunduğu dönemin otuzuncu yılında Zerdüşt ortaya çıkmış ve onu kendi dinine bağlı bir dost olarak nitelemiştir. Goştâsp'ın en önemli savaşı Turanlı Ercâsp'la olanıdır. Avesta yeştlerinden biri onun adını taşır. Zerdüşt, o ve ailesi için dualarda bulunur, kutsal Goştâsp'a yirmi bin irili ufaklı penceresi bulunan büyük bir saray verilmesini, yaşlılık ve ölümden korunmasını ister. Buna karşın *Şahnâme*'de İran'ın kötü hükümdarlarından biri olarak tanıtılır. Goştâsp, Zerdüşt'ün öldürülmesinden on yıl sonra, İsfendiyar'ın ölümünden ardından ölmüş, yerine İsfendiyar'ın oğlu Behmen tahta çıkmıştır.

Goştâsp dönemi gelişmeleri ve Zerdüşt'ün ortaya çıkarak faaliyetlerini yürütmesi konularını içeren önemli bir eser olan *Goştâspnâme* ünlü İranlı şair Dakîkî-yi Tûsî tarafından kaleme alınmıştır. Firdevsî onun bu eserini de *Şahnâme*'de alıntılamıştır. *Şahnâme* dışında birçok eserde de Goştâsp ve serüvenleriyle ilgili bölümler yer alır.

KAYNAKÇA: Âmûzgâr, *Târîh-i Esâtîrî-yi İran*, s. 74-77; Dûsthâh, *Avesta*, II, 1045; Rezmcû, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, 166; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 366-67.

HEFT KİŞVER: "Yedi ülke," Gâtâlarda da "yedi ülke"den söz

edilir. Zerdüşt şeytanlara tapanlardan şikayet ederek onların *duruğ*'un "yalan" da yardımıyla gururlarının esirleri olarak yedi ülkede ün kazandıklarını söyler. Avesta'nın bazı bölümlerinde de yedi ülke adı *haptu karshvara* şeklindedir. Bu ülkelerin isimleri eski Hint dini kitaplarında da geçer. Brahmanlara göre dünya *saptadu*'ya, "yedi iklim"e ayrılır.

Bundehişn'e göre, bir gün Teşter şiddetli yağmur yağdırdı ve yeryüzünün tam yarısını su kapladı. Yerküre yedi ülkeye ayrıldı ve bu ülkelerden her birine özel birer ad verildi. Bu ülkelerin en önemlisi, aynı zamanda evrenin merkezinde bulunanı *Xvanirutha* adıyla bilinir. Hint inanışlarında ve İslami kaynaklarda da dünya benzer şekilde "yedi iklim"e ayrılır.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 641; Hurremşâhî, *Hâfızname*, I, 262; *Luğatnâme*, "heft iklîm," XLIX, 229; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 756; Meskûb, "Cihândârî ve Pâdişâhî Der Şahnâme" *İrannâme*, XXI/3, s. 219; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 486-487; Yâhâkkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 448.

HEMİSTEKÂN: "Araf." Pehlevicede "her zaman aynı" anlamına gelen *mîsvâne* kelimesiyle eşanlamlı *hemistegân* şekliyle de bilinen hemistekân, Zerdüşt inanışında "günahları ve sevapları eşit olan kişilerin kalacakları yerin adı"dır. Bunlar ne cennetin nimetlerinden yararlanabilecek ne de cehennem azabını göreceklerdir. Avesta'nın değişik bölümleri ve Zerdüşt inanışının diğer dini kitaplarında *mîsvâne*, "karışık" adında bir yerin varlığına inanılır. Buradakiler "iyilikleriyle kötülükleri birbirine karışmış olanlar"dır. *Mînû-yi Hired* başta olmak üzere Zerdüşt eksenli kaynaklarda bunların sıcak ve soğuk dışında bir sıkıntıları olmayacağı ifade edilir.

Avesta'da üç grup insandan söz edilir: Günahkârların yeri cehennem; iyilerin ödülü cennet; iyilikleriyle kötülükleri denk olanların yeriyse hemistekân'dır. Avesta'da bu son grupta yer alanların ölüm sonrasında gidecekleri yer *mîsvân* adıyla bilinir. Katolik Hıristiyan inanışında da *purgatorius*, "temizleyen"

adlı benzeri bir yerden söz edilir. İslamdaki "araf" inanışıyla örtüşen "hemistekân," *Mînû-yi Hired*, *Ardâvîrâfnâme*, *Şâyest Neşâyest*, *Dâstân-i Dînîk* gibi eserlerde anılır.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 643; Pâketçî, Ahmed, "Arâf," *DMBİ*, IX, 377; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 446, 496.

HEREFESTER: "Zararlı yaratık, haşere" anlamında bir sözcük olan *herefester*, Avesta'da *xrafstra*, Pehlevi dilinde *xrafstar, khrafastra*, Farsça sözlüklerde ve Mezdiyesnâ edebiyatında *herâster* ve *hester* şekillerinde geçer. Gâtâlarda *herefester*, "Mezdiyesnâ inanışına karşı kötü niyet besleyen çölde yaşayan düşmanlar, yağmacılar ve çadırlarda yaşayan göçebe zararlı yaratıklar" olarak nitelenir.

İranlıların kötü yaratılışlı ve yırtıcı olduğuna inandıkları bu yaratık Ehrimen yandaşlarından kabul edilir. Onun yok edilmesi için çalışılması gerekir. Halk tabakalarından her biri uygun yollarla onu ortadan kaldırmakla görevlidirler. Örneğin savaşçılar mızrak, ok, gürz ve benzeri araçlarla; çiftçilerse saban ve boyundurukla onu yok etmekle yükümlüdürler. Hatta bazı günahların affedilmesi için Herefester'in öldürülmesi kefaret olarak belirlenmiştir.

Herefesterlerin öldürülmesinde toplumun bütün kesimlerinden daha çok mûbedler görevlidir. Bunların zararlı yaratıkları sürekli olarak yanlarında bulundurdukları *Herefesterğen*, "haşere öldüren" adında bir değnekle öldürmeleri gerekir. Avesta'da adları geçen bu tür yaratıklar yılan, karınca, sinek, çekirge, kaplumbağa, bit, kurbağa, tahtakurusu vb. hayvanlardır. Avesta'da zararlı insanlar ve kötülüklere bulaşanlar da, bu tür zararlı yaratıklar gurubunda yer alır.

KAYNAKÇA: Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 255; Pûrdâvûd, *Ferheng-i İran-i Bâstân*, s. 183-185.

HÎRBED: Avesta'da *aeθrapaiti* olarak geçen *hîrbed*, "öğretmen" anlamına gelir ve terim olarak "din önderi" demektir. Eski

İran'da din önderleri ve tapınaklarda görevli mûbedler, aynı zamanda birer öğretmen olarak da görev yapar, bu yüzden hem *aturbân* (*âzerbân*), "ateşi korumak için görevlendirilen kişi" hem de *hîrbedân*, "din önderleri" adıyla anılırlardı. *Hîrbed* kelimesinin eşanlamlısı *mûbed*'dir.

Bazı sözlüklerde *hîrbed*'in "ateş" anlamında kullanıldığı da belirtilir; ki bu da muhtemelen *hîrbed*'in *aturbân* anlamında alınıp onun eşanlamlısı olarak kabul edilmesinden kaynaklanır. Çünkü her iki kelimenin ilk parçaları olan *atur* ve *hîr* sözcükleri "ateş" anlamını da ifade etmektedir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 651-652; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 770; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 504.

HORDÂD VE MORDÂD: Avesta'da *Amertāt*, "ölümsüzlük, ebedilik" (olumsuzluk edatı *e* + *mer* "ölüm" + son ek *tāt*), Pehlevi dilinde *Hordāt* ve *Emūrdāt*, Yeni Farsçada *Mordâd* şeklinde kullanılan bu kelimeler sırasıyla "olgunluk, yeterlilik, sağlık ve ölümsüzlük, ebedilik" anlamlarını ifade ederler. Mezdiyesnâ inanışının bu iki büyük meleği, daha çok birlikte anılırlar. Her ikisi de Ahura Mazda'nın olgunluğu ve ebediliğini simgeler. Ahura Mazda dünyadaki hayatını kutsal inanışa göre düzenleyenlere Hordâd'ın mutluluğunu ve Mordâd'ın ebediliğini bağışlar.

Bitkiler Mordâd'ın emrine ve sorumluluğuna verilmiştir. Her zaman sulardan sorumlu Hordâd'la birliktedir. Mezdiyesnâ inanışında kişinin, herkesin ulaşmak istediği ve aynı zamanda Mordâd'ın özelliği olan olgunluk derecesine erişmesi için beş ölümsüze özgü barış ve uyumluluk, doğruluk ve dürüstlük, alçakgönüllülük ve insan sevgisi, göksel bir yönetim kurarak insanoğlunun rahat ve huzurunu sağlama, sağlıklı bir hayat kurma gibi sıfatlarla donanmış olması gerekmektedir.

Avesta'da *Haurvatāt*, "olgunluk ve erişkinlik," Pehlevi dilinde *Hūrdat* (*Xūrdat*), Farsçada *Hordâd* olarak bilinen bu

kutsalın dünyadaki görevi suları korumak, cennetteki işiyse iyiler ve iyilikleriyle insanların gönüllerini kazananlara sağlık ve mutluluk sunmaktır. Avesta'da Hordâd ile Mordâd her zaman birlikte anılırlar ve yeştlerden biri Hordâd'ın övgüsüne ayrılmıştır.

Her ayın 6. günü Hordâd adıyla bilinir. Hordâd ağaçlar ve bitkileri yaratıp beslemek, kötülükleriyse yok etmekle görevlidir. Her ayın 7. günüyse Mordâd'ın sorumluluğundadır. Mordâd dünyayı korumak, bitkisel gıdaları sağlamak, açlık ve hastalıkları ortadan kaldırmakla görevlidir. Su hizmetleri Hordâd'ın, bitkileri korumak da Mordâd'ın görevidir. Her aym bu iki meleğin adını taşıyan 6 ve 7. günlerinde *Ceşn-i Hordâdgân* ve *Ceşn-i Mordâdgân* adlarıyla törenler düzenlenir. Zerdüşt Hordâd günü dünyaya gelmiştir. Rivayetlerde kıyamet de bu günde olacaktır.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 440-441, 497; Âmûzgâr, *Târîh-i Esâtîrî-yi İran*, s. 17-18; M. Boyce, "Amurdād," *EIr*, I, 998; Dusthâh, *Avesta*, II, 924-925; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, 306; Mokri, M. "İran ," *EI²*, IV, 11; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 121-122, 253; Pûrdâvûd, *Ferheng-i İran-i Bâstân*, s. 57, 59; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 104-105.

HÛRŞÎD PÂYE: "Güneş Ülkesi," cennetin üçüncü tabakasının adıdır. Bu makam ölüm sonrası hayatta iyilerin ödülüdür. Mezdiyesnâ inanışı kaynaklarında gerçek cennet de burasıdır. Bütün kutsalların yeri bu cennettir. *Mînû-yi Hired*'in bilgilerine göre, cennetin birinci tabakası yıldızlar ülkesinden ay ülkesine kadar, ikinci tabakası ay ülkesinden, güneş ülkesine kadar ve üçüncü tabaka da Ahura Mazda ile diğer kutsalların makamı olan *Garazmân*'dır (Arş-i a'lâ).

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 557.

İMŞÂSPEND: Mazdeizmin en büyük melekleri. *İmşâspend, İmşâsfend, İmihrspend* biçiminde de yazılır. Avesta'da *amesha*,

"ebedi, ölümsüz" ile *spenta*, "kutsal, temiz, saf, yarar, çare" anlamlarına gelen iki kelimeden oluşur ve çoğul şekli olan *imşâspendân* "ölümsüz kutsallar, kutsal ölümsüzler, ölümsüz temizler" anlamlarını ifade eder. Bazı metinlerde *Emhûspendân* şeklinde de geçen bu meleklerin yücelikleri, üstün yetenekleri ve büyüklükleri gâtâlar ve yeştler dahil her yerde anlatılır.

Bundehişn gibi bazı Pehlevice metinlerde Ahura Mazda'nın yarattığı ilk varlığın "zaman" olduğu ifade edilse de, genel kabule göre Ahura Mazda ilk olarak bu kutsal ölümsüzleri yaratmıştır. Bunlar Ahura Mazda'nın simgeleri olarak kabul edilirler. Her birinin karşılarında özel düşmanları vardır. İmşâspendlerin sayısı gerçekte altı olarak kabul edilir. Ancak daha sonraki dönemlerde Surûş da bunlar arasına katılarak sayıları yediye çıkartılmıştır. Bazılarına göreyse Ahura Mazda'yla birlikte sayıları yedi olmaktadır. Bununla birlikte Pehlevi mitolojisinde sayıları daha fazla olarak belirtilir. Orada en az otuz kutsal ölümsüzden söz edilir. Ancak rivayetlerin ortak kabulüne göre bunların sayısı yedi olarak benimsenir. Altı tanesinin ismi günümüzde İran'da kullanılan takvimin altı ayının adıdır.
KAYNAKÇA: Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 26; Âmûzgâr, *Târîh-i Esâtîrî-yi İran*, s. 15; Dusthâh, *Avesta*, II, 925; J. R. Hinnells, *Şinâht-i Esâtîr-i İran*, s. 71; İftihârzâde, *İran, Âyîn ve Ferheng*, s. 178; Komisyon, *Târîh-i İran-i Bâstân*, s. 64; Mu'în, *Tahlîl-i Heft Peyker*, s, 5-6; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 123-127; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 102.

İRANŞEHR: Eski İran'a ait rivayetlere yer veren *Şahnâme-yi Ebû Mansûrî*'nin mukaddimesinde İranşehr'le ilgili şu ifadeler yer alır: Dünyanın dört köşesi, insanların rahat edebileceği her yer, bir ucundan diğer ucuna tüm yerküre yedi ayrı bölgeye bölünmüş ve her bölüme özel adlarıyla bir ülke adı verilmiştir. Hepsinin ortasındaki ülkenin adı Henires'tir ve biz orada bulunuyoruz. Hükümdarlarsa ona İranşehr der. İranşehr diğer ülkelerin her birinden daha büyüktür.

Dünyanın yedi ayrı ülke halinde düşünülüp özgün isimle-

riyle adlandırılması sadece Müslüman coğrafyacılara özgü bir sınıflandırma değil, İslam öncesi dönem İranlılar ve onlardan önce Babilliler tarafından da kabullenilen bir durumdur. Bîrûnî yer ile gökler arasındaki tabakalar ve diğer konularda önceki coğrafyacılardan daha ileri adımlar atmış ve "yedi iklim"i "yedi felek dairesi" gibi tasvir etmiştir.

KAYNAKÇA: Meskûb, "Cihândârî ve Pâdişâhî Der Şahnâme," *Îrannâme*, XXI/3, s. 220).

İSETVESTER: Zerdüşt'ün oğlu. Zerdüşt'ün üç oğlu vardır ve her biri aşağıda belirtilen toplumsal sınıfların öncüleri olarak kabul edilmektedirler. İsetvester, Zerdüşt'ün ikinci oğlu ve din adamlarının önderi. Orvetetner, Zerdüşt'ün en büyük oğlu ve çiftçilerin önderi. Hûrşîd Çehr, Zerdüşt'ün üçüncü oğlu ve askerlerin önderi. Zerdüşt gâtâlarda sadece İsetvester'den söz eder. Zerdüşt geleneğinde bu üç erkek çocuğun aynı anneden olmadıkları, İsetvester ile üç kız kardeşinin bir anneden, diğer iki erkek kardeşin de başka bir anneden dünyaya geldikleri söylenir.

KAYNAKÇA: Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 149.

İSKENDER: III. İskender, İskender-i Zülkarneyn, İskender-i Kebîr, İskender-i Makedonî, "Makedonyalı İskender" ve İskender-i Gocestek, "Lanetli İskender" olarak da anılan İskender, MÖ 356'da Makedonya'nın Pella kasabasında dünyaya geldi. Makedonyalı II. Philippos ile Epiros prensesi Olympias'ın oğludur. Asıl adı Alexandros olan genç, özel hocalar tarafından özenle yetiştirildi. Aristoteles'ten (MÖ 384-322) üç yıl süreyle dil, edebiyat, siyaset ve felsefe dersleri aldı. Babasının 336'da daha 20 yaşındayken öldürülmesinin adından kral ilan edildi. Mısır, İran ve Hindistan'ı alıp topraklarını genişletti. 32 yaşında Babil'de öldü.

Gerdîzî'ye göre: İskender İran'a girdiğinde ülkenin önemli merkezlerini yerle bir etti. Çok sayıda İranlıyı öldürdü. Evleri,

sarayları, her şeyi yakıp yıktı. Zerdüşt inanışına ait muğların yazdıkları bütün kitapları yaktı. Tıp, astronomi ve diğer bilim dallarında kaleme alınmış eserlerin tamamını kendi diline çevirterek ülkesine göndertti. İran'ın bütün hazinelerine, Pers İmparatorluğunun bütün mal varlığına el koydu. Götüremediklerini de İran topraklarında bilinmeyen ve asla erişilemez birtakım yerlere gömdürdü.

İskender imgesi İslam öncesi ve İslam sonrası birtakım kaynaklarda birbirinden farklı iki şekilde ortaya çıkar. Pehlevice kaynaklarda *gocestek*, "lanetli," İslam sonrası kaynaklardaysa *vîrânkâr*, "yakıp yıkan" lakabıyla anılır. *Şahnâme*'nin bazı pasajlarında kötülükleri öne çıksa da "İskendernâme" bölümünde büyük ve asilzade bir kişi olarak nitelenir, şerefi, soyu ve karakteri sayesinde birçok başarıya ulaştığı ifade edilir.

KAYNAKÇA: A. Cemşîd-A. Kâsımnejâd, "İskender," *Dânişnâme*, I, 103; Gerdîzî, *Zeynu'l-ahbâr*, s. 58-59; Kaya, Mahmut, "İskender," *DİA*, XXII, 555; Rezmcû, *Edebiyyât-i Hamâsî*, I, 159-163; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 86.

İSTAHR: İran ulusal tarihine göre ilk insan ve ilk hükümdar olan Keyûmers tarafından kurulan İstahr şehri, ondan sonra gelen hükümdarlarca oluşturulan yeni yapılanmalarla büyüyüp gelişmiştir. Bu şehre yatırım yapanlardan biri de Tehmûrs'tur. Cemşîd döneminde hızlı bir gelişim sürecine giren İstahr, çoğu zaman *Pâbek* veya *Pâbekân* kelimesiyle birlikte *İstahr-i Pâbek* "Pâbek'in İstahr'ı" nitelemesiyle de anılır. Erdeşîr de babasının geleneğini sürdürerek bu şehirde yaşamıştır. İslam öncesi çağlarda İran'ın en büyük şehirlerinden biri olup önemini İslam sonrası devirlerde de sürdüren İstahr, Sasaniler döneminde İran'ın siyasal ve dinsel başkenti olmuştur. Arap savaşçıların saldırılarına bir süre direnen şehir 23 [643] yılında Arapların eline geçmiştir.

KAYNAKÇA: Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 52; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 105.

İZED: Farsçada "tanrı" anlamında kullanılan isimlerden biri. Avesta'daki şekliyle "tapınmak" anlamında *yazata*, *yaza-* kökünden gelen bir sözcüktür; Sanskritçede *yacata* ise "övgüye yaraşan" karşılığında bir nitelemedir. Pehlevicede İzed sözcüğü *yazat* ve *yezed* şekilleriyle "övgü, yalvarış, övgüye yaraşan" anlamlarıyla birlikte, kutsal ölümsüzlerden daha az yetenekli ve daha alt makamlarda bulunan melekler için de kullanılır.

İnanışa göre gökyüzü bu tanrılar ve meleklerle doludur. Avesta'da, 6. Yeştte yüzlercesinden söz edilen bu tanrılar, gök ve yer tanrıları olmak üzere iki gruba ayrılır. Gök tanrılarının başında Ahura Mazda, yer tanrılarının başındaysa Zerdüşt bulunur. Avesta'da genellikle metafizik evren ile dünya tanrılarından söz edilirken, Ahura Mazda'ya o evrenin tanrıları, Zerdüşt'eyse dünya tanrılarının başında yer verilir. Avesta'da çoğu yerde bu kelime bütün tanrıları da gösterir. Pehlevicede büyük tanrı *Yezd* ve *Yezdân* (*Yazatān*) şekilleriyle bilinir; daha çok kullanılan *Yezdân* kelimesi *Yezd*'in çoğuludur, ama Pehlevicede tekildir ve "tanrı" anlamındadır.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 451-452; Dusthâh, *Avesta*, II, 940; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, 180; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 148; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 113.

KEYÛMERS: İran mitolojisinde hem ilk insan hem de ilk hükümdar olarak kabul edilen Keyûmers önceleri mağaralarda yaşar, hayvan postundan elbiseler giyerdi. Hayatının son devirlerindeyse evler inşa etmiş, köyler ve şehirler kurmuştur. Tahtı ve tacı icat eden, taç giyip ilk tahta çıkan odur. Otuz yıl hükümdarlık yapmıştır. Kaplan postundan giysiler giymiş, basit şeyler yemiş, içmiş ve sade yaşamıştır. Tarımı, çeşitli meslekleri, yiyecekleri ve giyecekleri insanlara öğreten odur. Silah (ok ve yay) yapımı, hayvan besleme, elbise dikme, yazı, ölüleri defnetme, yılın on iki aya bölünmesi, baykuşun uğursuz sayılması, Nevrûz ve kutlamaları, şehir kurma, bayındırlık gibi uygarlık gereklerini insanlara o öğretmiştir.

Avesta'da Keyûmers daha çok iyi ve yararlı işler yapan, temiz bir yaratık olarak nitelenir. Keyûmers yeryüzünde egemen olan Ehrimen taraftarlarını geri sürmüş, ancak dişi dev Cehî'nin de yardımıyla Ehrimen hastalık, ölüm ve çeşitli sıkıntıları göndererek Keyûmers'in ölümüne sebep olmuştur. Keyûmers'in Siyâmek adında bir oğlu olmuş, Siyâmek devler üzerinde egemenlik kurmaya çalışınca öldürülmüş, ama oğlu Hûşeng büyüyünce onun yerine geçmiştir.

KAYNAKÇA: V. S. Curtis, *Ustûrehâ-yi İranî*, s. 27; Firdevsî, *Şahnâme*, "Keyûmers," I, 9; *Habîbu's-siyer*, I, 176; Haluk Hacaloğlu, *Zerdüşt*, s. 72; *Luğatnâme*, "Geyûmert," XLI, 651-652; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 646; Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, I, 298-299; Mustavfî, *Târîh-i Guzîde*, s. 75-76; Perveşânî, Îrec, "Pîşdâdîyân," *DCİ*, V, 945; Rezmcû, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, 150; Safâ, *Hemâseserâyî*, s. 395; *Târîh-i İran*, III/1, 483; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 371.

KOSTÎ (KOŞTÎ): Pehlevi dilindeki *kostîk* kelimesinden alınmış olan *kostî*, Pehlevicede ve Yeni Farsçada "taraf, yön, kenar" anlamlarında gelen *kost* kökünden türetilmiştir. Pehlevice eserlerde "Zerdüşt dini bağlılarının bellerine bağladıkları bir kemer" tanımlamasıyla geçer. Koyun yününden eğirilmiş yetmiş iki kat yün iplikten örülmüş, beyaz, ince ve uzun bir bağdır. Bu örüklerden her biri, yılın on iki ayma işaret olarak on iki ipten, altı "gâhenbâr"dan ilham alınarak toplam on iki iplikli altı bölükten oluşmaktadır. Her Zerdüşt inanırı yedi yaşından itibaren kötülüklerden sakınmayı, haramlardan uzak durmayı ve zahitliği simgeleyen *sodre* ile tanrıya kulluğun simgesi olan kostîyi; güzel söz, güzel düşünce ve güzel davranış sembolü olarak bağlamak zorundadır. Avesta'da kostî bağlamanın yaşı on beş olarak belirlenmiştir. Bir Zerdüşt inanırı, kostîsini sadece yıkanma ve ibadet için abdest alma anında üzerinden çıkartır.

Kostî bağlamak gençliğin başlangıç dönemini gösterir. Zerdüşt inanışında gençliğin ilk dönemlerinde bu kuşağın, gençle-

rin üzerinde bulunmasının onları Ehrimen'in kötülükleri ve vesveselerinden koruyacağına inanılır. Kostî bağlamak veya sodre giyinmek, eski İran Zerdüşt geleneklerinde çok görkemli törenlerde gerçekleşir, o günden itibaren genç de Zerdüşt dininin bağlıları arasına katılmış sayılırdı.

Zerdüşt inanışında bir gün ve bir gece boyunca kostî birkaç kez yenilenir. Yani belden tanrıyı hatırlamak, Ehrimen'den nefreti yenilemek amacıyla açılır ve *nîreng-i kostî* adı verilen dua okunarak yeniden bağlanır. Bu zamanlar genellikle şu beş vakittir: uykudan kalkınca, tuvalete gittikten sonra, namazdan önce, hamama gidildiğinde, yemekten önce. Kostî bağlama zamanı sabahsa doğuya, öğlenden sonraysa batıya, geceyse lambaya veya aya doğru dönülür.

KAYNAKÇA: Dusthâh, *Avesta*, II, 1033-1034; Mu'în, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, I, 386-387) *Şâ'irân-i Hem'asr-i Rûdekî*, s. 430; Vâhiddûst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 471; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 350.

MÂH PÂYE: "Ay Ülkesi." Mezdiyesnâ inanışına ait eserlerde, cennetin ikinci tabakası.

MENG: *Mey u meng* ya da *mey u meng-i Goştâspî* şekliyle de bilinen şarap ve *meng* adındaki özel içki. Goştâsp ölümünden sonra gideceği yerin gösterilmesini Zerdüşt'ten istemiş ve Zerdüşt de ona içerisine özel bir şarabın da katılmış olduğu bu meng içeceğini vermiş, Goştâsp bunu içtikten sonra derin bir uykuya dalmış, daha sonra cennetteki yerini ve oradaki durumunu görmüştür. Bu yüzden de bu içki *Meng-i Goştâspî* adıyla anılmaya başlanmıştır.

Avesta'da *banghā*, Sanskritçede *bhanga*, Pehlevicede *meng*, Arapça metinlerde daha çok *menc* ve *benc* şekillerinde geçen meng, tıpta ve birtakım Zerdüşt dinsel ayinlerinde kullanılan bir uyuşturucu, yeşil renkli ve sarhoşluk veren bir bitkidir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 622; Bahâr, *Pejûhişî Der Esâtîr-i İran*, s. 329; Rûhu'l-emînî, *Numûdhâ-yi Ferhengî ve İc-*

timâ'î, s. 71; B. Utas, "Sefer Be Cihân-i Dîger ...," X/2, s. 313-314; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 396; Yâsemi, *Ardâvîrâfnâme*, s. 139.

MEYEZD: Avesta'da *myazd*, Pehlevi dilinde *myazd* şekliyle bilinen meyezd, "yiyecek, fidye, kurban, sıvı olmayan sunu, adak, eğlence meclisi" anlamlarında da kullanılır. Eski İran ayinlerinde her dinsel törende bir sofra kurulur, o sofrada ateşdân, mâhrûy ve bersem gibi dinsel ayinin gerektirdiği araçların yanı sıra o mevsimin ürünleri ve çeşitli yiyecekler de bulundurulurdu. Dinsel bir yiyecek olarak kabul edilen meyezd de bu sofrada bulunan yiyecekler arasındadır. Bu sofra yerden yüksekçe bir yere kurulur ve kurmakla görevli kişiye de *meyezdpân* adı verilirdi ki, bu isim günümüzde *meyezd mîz* ve *meyezdpân* da *mîzbân* şeklinde kullanılmaktadır.

Eski İranlılar kötülük tanrısı Ehrimen'in istememesine rağmen *şeb-i yeldâ*'yı mutlu geçirmek için sonbaharın yenilmeden kalmış son meyvelerini bir araya toplayarak kurulan sofralara koyar ve bazen geceyi sabaha dek uyumadan geçirir ve inanışlarına göre bu meyveleri aslında Ahura Mazda'ya sunarlardı. Bu meyve sofrası uğurlu sayılır ve bütün kış mevsimini bereketlendirdiğine inanılırdı. İran'ın bazı bölgelerinde törenlerle kutlanan *şeb-i çille*, "kırkıncı gece" bu eski merasimlerden kalmadır. Mihr ayinlerinde de fidyelerin kanını içmek veya etlerini yemek hayata egemen olmayı simgeler.

KAYNAKÇA: Mu'în, *Ferheng*, "mayazd," IV, 4494; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 412-413.

MEZDİYESNÂ: İran peygamberi Zerdüşt'ün eski İran'da kendisinden önceki çoktanrılı inanışlara yer veren dinlerin yerine getirdiği ve Ahura Mazda'yı ulu tanrı olarak kabul eden dinin adı. *Mezdiyesn* bileşik bir sözcük olarak Avesta'da *mezdiyesnâ*'yla eşanlamlı kullanılır. Zerdüşt inanışında tek tanrı olarak kabul edilen "Mazda'ya (Ahura Mazda) inanan, Mazdeizm dininin bağlısı, Zerdüşt inanırı" anlamlarına gelen bir niteleme-

dir. Çoğu zaman *Zerdüşti*, "Zerdüşt dinine inanan" nitelemesiyle eşanlamlı olarak kullanılır. *Mezdiyesn* bazen *râstîperest* "doğruya tapan" anlamını da ifade eder.

Mezdiyesnâ sözcüğünün karşıtı olarak da *Dîvyesnâ* "şeytana tapan, batıl tanrılara inanan" nitelemesi kullanılır. Avesta'da Turanlılar için de kullanılan *dîvyesnâ* çoğu zaman *durûğ perest* "yalana tapan" nitelemesiyle eşanlamlıdır.

KAYNAKÇA: Enverî, *Sohen*, "mezdiyesn, mezdiyesnâ, mezdiyesnî," VII, 6925; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 434.

MİHR (MİTRA): Aryan kavminin büyük tanrılarından biri olarak kabul edilir. Aryanlar ikiye ayrılarak bir kısmı Hindistan'a diğer kısmı da İran bölgesine gidip yerleşmelerinden önce, Mihr'e tapmaktaydılar. Eski Mezdiyesnâ inanırları da *Mihr*'i "ışık tanrısı" olarak kabul ederlerdi. Mihr, tanrı ile diğer yaratıklar arasında bir araç olarak kabul edilirdi. Mihr'e olağanüstü önem veren İranlılar bu yüzden isimlerinde onun adını kullanırlardı. Avesta'daki Mihr Yeşt onun adını taşır. O, "güzel söz, sözünde durma, kutsallık, takva, cesurluk, hak ve doğruları destekleme, savaşlarda zafer bağışlayan, iyiliklerin ve güzelliklerin simgesi" olarak bilinir. Zerdüşt'ün ortaya çıkışı, İranlılarm inanç dünyasında bir devrim etkisi yapmış, onunla birlikte eski İran dinlerinin yıldızı sönmeğe yüz tutmuş, Mihr, Nâhîd, Hordâd ve Mordâd gibi büyük eski İran tanrıları, Zerdüşt'ün reformlarından sonra tanrılık makamlarından düşüp melek makamında görev yapmaya başlamışlardır.

Mihr (Mitra) inanışı Eski İran imparatorluklarının egemenlik alanlarındaki geniş coğrafyalara ulaşmış, İran başkentlerinden biri ve hükümdarlarının kışlık yönetim merkezi olan Babil'den Anadolu ve Yunan bölgesine dek yayılmış, eriştiği bölgelerin yöresel inançlarıyla iç içe girmiştir. Bizans orduları aracılığıyla bu inanış daha geniş alanlara ulaşmış; "fidye, kıyamet, sırat, berzah, cennet, cehennem, sevap, günah" gibi bir-

çok özgün temel değeri Hıristiyanlığa da geçmiştir.

Güneş tanrısı olan Mitra, İranlılar ile Hintliler arasında temeli ortak bir dinsel inanış simgesi sayılır. Doğruluk ve kurtuluşa ümit temelinden hareketle bir tür mistik anlayış olarak da bilinen bu inanışın öğretileri; dünyada mutluluk kaynağı, ölüm sonrası yeni hayatta da sonsuz huzuru sağlayacak bir güçtür. Mitra, eski İran'da aydınlık, doğruluk, adalet ve iyilik tanrısı olarak ruhları kurtarıcı güç, yaratan kuvvet, tanrı ile insanlar arasında bir araçtır. Karşısında hiçbir şeyin direnişini kabul etmeyen, ışığı bütün evreni kaplayan ve evrenin tamamına egemen olan bir ateş şeklinde karanlıkları silip yok etmekte ve kötülüklere son vermektedir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 624-625; Âştiyânî, *Zertuşt, Mezdiyesnâ ve Hükûmet*, s. 40; *Avesta*, Mihr Yeşt, 35; Haluk Hacaloğlu, *Zerdüşt*, s. 60-61; John B. Noss, *Târîh-i Câmi-'i Edyân*, s. 451; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 49; Yâsemî, *Makâlehâ ve Risâlehâ*, s. 124-125.

MÎNÛ-YI HİRED: *Dâdistân-i Mînû-yi Hired* veya *Dâdestân-i Menog-i Xred* adıyla da bilinen ve Pehlevi dilinde *Mainyo ī Xrad* şeklinde yazılan *Mînû-yi Hired* eski İran'a dair ahlak, mitoloji, din, dinsel kültürler gibi konularda ayrıntılı bilgilere yer veren çok önemli eserlerden biridir. Sasaniler döneminin sonlarına doğru Husrev Enûşîrvân zamanında (A 531-579) kaleme alınan eserin Pâzend dilindeki metni, Sanskrit ve Avesta diline de çevrilmiş, Avesta diline çevirisiyse mûbed Neriosengh tarafından yapılmıştır. *Mînû-yi Hired*, E. W. West tarafından *The Book of The Mainyo i Khrad* adıyla İngilizceye çevrilerek ayrıntılı bir önsözle birlikte 1871 yılında Londra ve Stuttgart'ta yayınlanmıştır.

MÛBED: *Hîrbed* ve *destûr* adlarıyla anılan din adamları grubunda yer alan mûbed, Avesta dilinde *meğ*, Pehlevi dilinde *meğupet* şekliyle bilinir. *Mûbed* kelimesi de Pehlevicedeki *mago-*

pat'la eşanlamlı olarak "muğların önderi ve büyüğü" anlamını ifade eder.

Muğ aslında Âd kavmi kabilelerinden, din adamları yetiştiren ve ruhani makamın tek sahipleri olarak bilinen birinin adıdır. Zerdüşt inancı, İran'ın batı ve güney bölgelerinde, diğer ifadeyle Med İmparatorluğu'nun egemen olduğu yörelerde yaygınlaşmaya başladığında, muğlar yeni dinin öncüleri konumunu elde edip o alanda ilerlemeğe başladılar. Avesta'da "din adamları ya da ruhaniler sınıfı" yine o eski isimleriyle *athravan* kelimesiyle ifade edilirlerken, Eşkânî ve Sasani dönemlerinde bu sınıftaki din adamlarına genellikle *muğ* adı verilmiştir. Eski şekli *meğûbet* olan *mûbed* sözcüğü günümüze kadar "Zerdüşt din önderleri ve din adamlarının adları" olarak kullanılagelmiştir.

KAYNAKÇA: Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 439; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 393.

MUĞ: "Ateşe tapan, Zerdüşt inanırlarından bir grup, Zerdüşt dini önderi" anlamındaki *muğ* (çoğulu *muğân*) kelimesi, eski İran'da bir hanedan adıdır. Bu aile hem Zerdüşt öncesi hem de Zerdüşt sonrası dönemde daima din adamları ve dini liderler yetiştirmiştir.

Muğlar, gizemli kişiliklere sahip olarak birtakım gizli bilimlerle de uğraşmış, bu uğraşları sonucu elde ettikleri bilgiler de insanlara ilginç ve büyüleyici özellikleriyle yansımıştır. Bu yüzden Avrupa dillerinde *mage* kelimesi "büyücü" anlamında kullanılır. Muğ, Yunanca *magos*, Latince *magus*, Fransızca ve İngilizcede *mage*, İspanyolcadaysa *mago* şeklindedir. Bütün bu kelimeler *muğ*'un eski şekli olan ve daha sonra Arapçada *mecûs* şekline dönüşen megş kelimesinden gelmektedir.

İranlılar rahiplerine *magi* diyor, onlara halk ile tanrılar arasındaki aracılar gözüyle bakıyor, gittikleri savaşları kazanabilmek için rahipleri ve en gözde putlarını beraberlerinde götürü-

yorlardı. Magi savaşın kazanılması için tanrılara etkileyebildiğine göre, ineklerin daha fazla süt vermesi, tarlalardan daha fazla ürün alınması, koyunların sırtındaki yünlerin artması gibi konularda da tanrıları etkileyebilirdi. Halkın yorumu bu şekildeydi ve magi'ye halk arasında gittikçe büyüyen bir güven duyulurdu.

KAYNAKÇA: Haluk Hacaloğlu, *Zerdüşt*, s. 13; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, 426.

REŞN: Eski İran'ın adalet tanrısı. Eski İran'ın önemli tanrılarından biri olarak kabul edildiği gibi adalet dağıtan büyük meleklerden biri olarak da bilinir. *Reşn* veya Avesta dilinde *Rašnu*, Pehlevicede *Rashn* "sakınan, parlaklık, adaletli ve hak hukuk gözeten" anlamının yanı sıra, terim olarak da "mizan ve tartı işlerinden sorumlu melek" olarak bilinir. Bu melek, Mihr ve Surûş'la çok yakın ve özel bir ilişki içerisinde bulunur. Son Mezdiyesnâ metinlerine göre Reşn, kıyamet günü kurulacak mahkemenin Mihr ve Surûş'tan sonra üçüncü hakimi olarak görev yapacaktır. Adı her zaman *rastter*, "daha doğru;" *râstterîn*, "en doğru" (Avesta'da *razistak*, Pehlevicede *razišta*) nitelemeleriyle birlikte anılır.

Avesta'nın 12. Yeşti ve nesrin çiçeği ona özgüdür. Terazisi asla yanılmaz ve kimseye zerre kadar haksızlık etmez. Onun övgüsüne ayrılmış olan Reşn Yeşt'teki bilgilerden de anlaşıldığı gibi, bu tanrı özellikle hırsızlar ve yol kesicilere karşı tavırlarıyla bilinir. Varlığı bu insanları korkutmakta ve bu kötü mesleklerini icra etmekten sakındırmaktadır. O her yerde bulunur, yerkürenin yedi bölgesinde, dağların başında, denizlerde, güneşte, ayda her yerde her zaman vardır ve onun adaleti her tarafa huzur saçmaktadır.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 530; Âmûzgâr, *Târîh-i Esâtîrî-yi İran*, s. 29; Dûsthâh, *Avesta*, II, 992; *Luğatnâme*, "reşn," "reşnu," XXV, 462-463; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 295; *Şâ'irân-i Hem'asr-i Rûdekî*, s. 434; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 215.

SİFENDÂRMÛZ: Avesta'da *Spenta ārmaiti*, Pehlevicede *Spendārmat*, Farsçada *Spendârmûz, İsfendârmûz, Sifendârmûz* ve İsfend isimleriyle bilinir. *Spent*, "kutsal," *armaiti* ise "alçakgönüllülük, fedakârlık" anlamlarına gelir. Avesta'da "yeryüzü," Pehlevi dilinde "olgun, tam akıl" anlamlarını veren bu bileşik sözcük; manevi dünyada Ahura Mazda'nın sevgisini, sabır ve alçakgönüllülüğünü, maddi dünyadaysa yeryüzünden sorumlu meleği, dürüst, iffetli ve kocalarına bağlı kadınları simgeler. Bu yüzden dişil bilinir ve Ahura Mazda'nın kızı olduğuna inanılır. Mazdeizmde büyük meleklerden biri olarak kabul edilir. Yeryüzünü mutlu, mamur bir hale getirmek, temiz saklamak ve bereketle doldurmak görevini üstlenmiştir. Bu yüzden ziraatla uğraşanlar, yapı işlerinde çalışanlar Sifendârmûz'un hoşnutluğunu kazanırlar. İranlı ünlü okçu Âreş-i Şîvâtîr'in yanında bulunup İran-Turan sınırlarının belirlenmesi amacıyla ona ok ve yay seçmesini emreden de bu melektir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 553; Âmûzgâr, *Târîh-i Esâtîrî-yi İran*, s. 17; Bîrûnî, *el-Âsâru'l-bâkiye*, 29; Dûsthâh, *Avesta*, II, 1003; J. R. Hinnells, *Şınâht-i Esâtîr-i İran*, s. 74; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 104, 317; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 104.

SITÂRE PÂYE: "Yıldızlar Ülkesi." Mezdiyesnâ inanışına ait Pehlevice kaynaklarda cennetin birinci tabakası bu isimle anılmaktadır. *Mînû-yi Hired*'e göre, birinci cennet ve yıldızlardan "Ay Ülkesi"ne kadar olan bölgedir.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 557.

SODRE: Zerdüşt inanışında iç elbise olarak giyinilen bir gömlek. Kostî denilen kuşak bu sodre'nin üzerine bağlanır. Bu gömleğin diğer bir adı da *şebî*'dir (Pehlevice *şebîg*). Beyaz renkli önü açık, yakasız, dizlere kadar inen, ortasından göğüslere kadar yırtmacı olan ve bu yırtmacın tam son noktasında "sevap cebi" olarak adlandırılan küçük bir de cebi bulunun bir gömlektir. Bu cep, iyi düşünce ve iyi söz ve iyi davranışların hazi-

nesi olarak kabul edilir.

Zerdüşt inanırları yedi yaşında ya da daha sonrasında çocukları dini toplumun bir parçası olarak kabul eder ve öyle değerlendirirler. Şöyle ki, ilk olarak Avesta'dan alınan bazı dualar, ilk bilgiler olarak çocuğa öğretilir. Daha sonra çocuğun büyüklerinin ve akrabalarının da yer aldığı birtakım dini içerikli törenler düzenlenerek çocuklar dini bir atmosfer içine alınır. Mûbedlerden herhangi birisi çocuğa ipekten yapılmış *sodre* adlı kutsal gömleği giydirir ve beline kostîyi üç kez dolandırarak bağlar. Zerdüşt dinine inanan bir mümin, sadece yıkanma ve o dinin gereği olarak abdest alma durumlarında bu giysiyi üzerinden çıkartır. İran geleneklerinde *sodrepûşî*, "sodre giyme töreni" olarak adlandırılan bu tören, bazen de çocuk on beş yaşına girdiği dönemde yapılır. Fars edebiyatında *sodre* genel anlamıyla "uzun gömlek, uzun elbise" karşılığında kullanılan bir sözcüktür.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 44; Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 557-58; Dûsthâh, *Avesta*, II, 1006; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 322; Yâhâkkî, *Yâhâkkî, Ferheng-i Esâtîr*, s. 242.

SPİTEMÂ: Zerdüşt dinsel kaynaklarında *Spitaman, Spitamān* ve *Spitama* şekillerinde Zerdüşt'ün soyadı olarak geçer. *Bundehişn* ve *Dînkerd* gibi klasik dinsel eserlerde Spitemâ'nın, Zerdüşt'ün dokuzuncu atası olduğu belirtilir. Gâtâlarda Zerdüşt ailesinden kendisi dışında iki kişi daha bu soyadıyla anılır. Bunlardan biri Zerdüşt'ün amcasının oğlu Medyûmah, diğeriyse Pourucista'dır.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr*, s. 556; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 319.

SURÛŞ: Zerdüşt inanışının en sevimli çehrelerinden olan Surûş bütün dinsel ayinlerde hazır bulunur. *Surûş* veya Avesta'daki şekliyle *Sraosha*, "itaat etme, emirleri yerine getirme" anlamında bir sözcüktür. Pehlevicede *sroš*, Avesta kökenli *srav* (*sru*), "işitmek" sözcüğüyle (Gâtâlarda daha çok bu anlamda

kullanılır) yakın anlamlıdır. *Surûd*, *surûden* ve *surâyîden* kelimelerinin kökenleri *surûş*'la aynıdır. Mezdiyesnâ inancının temel tanrılarından biri olarak "kutsal, iyi, ödüllendiren, güçlü, galip, cesaretli" sıfatlarıyla nitelenir. Bu kutsal varlığın asıl görevi, insanlara kulluğu nasıl yapmaları gerektiğini öğretmek, tanrıya karşı görevlerini yerine getirmelerini sağlamaktır.

Hâtif-i gaybî, "gaybdan seslenen" nitelemesiyle de bilinen Surûş, Zerdüşt inanışında Ahura Mazda'nın emirlerini ve kutsal mesajlarını taşıyan melek olarak kabul edilir. *Şahnâme*'nin bazı bölümlerindeyse tanrının mesajlarını insanlara ulaştıran bir ulaktır. Avesta'nın Gâtâlar ve diğer bölümlerinde Surûş genellikle "itaat etme, emre boyun eğme" anlamlarında geçse de, Avesta'nın özellikle eski bölümleri ve diğer bazı yerlerinde bir melek olarak nitelenir.

Mezdiyesnâ inanışında en önemli tanrılardan biri olarak kabul edilir ve Ahura Mazda'nın emirlerini en güzel şekilde yerine getiren de odur. Makamı ve konumu açısından Mitra'yla aynı derecede yer alır. Kıyamet gününde hesap ve tartı işleri onun tarafından yapılacaktır. Surûş'un asıl görevi dünyanın düzenini korumaktır. Her gece üç kez insanların arasına girer ve onları şeytanların kötülüklerinden korur. Ölümlerinden sonra da o, ruhlarla birlikte bulunur. Geç dönem Mezdiyesnâ edebiyatında Surûş tanrı ile kulları arasında elçilik yapan, ilahi mesaj taşıyan bir mesaj meleği, mesaj ulağı olarak kabul edilir. Farsça kitaplarda Cebrail'le aynı melek olarak da nitelenir.

Avesta takviminde her ayın 17. günü *surûşrûz* adını taşır ve o günün sorumlusu da Surûş'tur. Avesta'da defalarca "tanrının ulağı" olarak da söz edilir. İran hükümdarları ve kumandanlarının dar anlarında yardımlarına koşarak onları tanrısal güçle destekler. Surûş yüceler meclisine girebilen güçlerden ve bazen de yedi ölümsüzden biri olarak kabul edilir. İtaatin ve kötülüklerden sakınmanın simgesi, aydınlık ve ışığın koruyu-

cusudur. Avesta'da kötülükler şeytanı olarak nitelenen kızgınlık ise onun en büyük rakibidir.

Avesta'da Surûş adı daha çok "kutsal, iyi, güzel ödül veren, zaferden zafere koşan, yakışıklı ve güzel, güçlü, cesur, Ahura Mazda yanlısı" gibi nitelemelerle birlikte bulunur. Avesta'ya göre o, tanrıyı ve kutsal ölümsüzleri öven, dinsel töreni düzenleyen ilk varlıktır. Her zaman uyanıktır; asla uyumaz ve tanrının yarattıklarını korur.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Ardâvîrâfnâme*, s. 26; Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 560; H. Berzger-F. Sâdıkî, "Surûş," *Dânişnâme*, I, 482-83; Bîrûnî, *el-Âsâru'l-bâkiye*, 319; Dûsthâh, *Avesta*, II, 1007; J. R. Hinnells, *Şınâht-i Esâtîr-i İran*, s. 75; Kezzâzî, *Nâme-yi Bâstân*, I, 241; *Luğatnâme*, "Surûş," XXIX, 495; Mâzenderânî, *Ferheng*, s. 395; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 326-27; Rezmcû, *İnsân-i Ârmânî ve Kâmil*, s. 189; Rezmcû, *Edebiyyât-i Hamâsî*, II, 351-352; Vâhiddûst, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî*, s. 271-72; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 246.

VÂYÛ: Eski İran inanışlarında "hava tanrısı" veya "rüzgâr tanrıçası"dır. Bütünüyle bu tanrı hakkında ayrıntılara yer veren Râm Yeşt'e göre egemenlik sınırları; yukarıda bütün cennet ve görünmeyen âlemleri, aşağıdaysa karanlıklar ülkesine kadar alanları içerir. Yine bu bölümde çok sayıda kral ve ünlü kişinin hava meleğine dualarda bulunduğu, bekâr kızların iyi bir eş bulup evlenmek ve mutlu bir hayat sürmek için Vâyû'ya dua ettikleri ifade edilir.

Kutsal aklı, kötü yaratılışlılar ve kötülerden ayırıp uzak tutan Vâyû, aynı zamanda askerlerin, ölülerin ve bereketin de tanrısı olarak bilinir. Pehlevi edebiyatında ve Avesta'da bir bütünün iki parçası olan iyi ve kötünün; iyi olan yarısı, devlerin ve şeytanların düşmanıdır ve övgüye yaraşmaktadır. Başka bir ifadeyle Vâyû, iki anlamlı olarak kullanılır: biri havayı koruyan, onun sorumlusu olan tanrı, diğeri de zararlı ve kirli havayı ortaya çıkarandır. Avesta'nın 15. Yeştinde tanrı Vâyû'dan övgüyle söz edilir. Bu övgü dolu ifadeler Eşkânîler ve

Sasaniler dönemlerine kadar süregelmiştir.

KAYNAKÇA: Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 433.

VER: Avesta'da *varah*, Pehlevi dili ve Farsçada *var* şekliyle bilinen kelime, eski İran'da "hakemlik, tanrı tarafından denenme, sınanma" anlamlarına gelir. Eski İran'da suçluyu sanıktan ayırabilmek için tören düzenlenerek yapılan bir sınamaya *ver* denir. *Şâyest Neşâyest*'de *ver*, "sanığın göğsüne dökülen erimiş metal" olarak geçer. Anlaşıldığı kadarıyla eski İran'da bir suçla itham edilen kişi, kendisinin suçsuz olduğunu iddia ediyorsa, durumun tespiti ve kesin yargı için birbirinden farklı sınama yöntemleriyle sınanırdı. Bunlardan biri de *ver* sınamasıdır. Bu yolla sanığın doğruluğunu kanıtlayıp kendini ithamlardan kurtarması gerekir.

Eski İran'da çeşitli şekillerde uygulanan *ver*'in Avesta'da beş türünden söz edilir. Bunlar *verâteş*, *verbersem*, *verroğen*, *verşîre-yi giyâhân-i semî* ve *verserşâr* diye bilinen sınamalardır. Bütün bu *ver*'ler ve nasıl uygulandıkları konusunda ayrıntılı bilgiler vardır. Ancak tamamı *ver-i germ*, "sıcak ver" ve *ver-i serd*, "soğuk ver" diye iki ayrı kategoride toplanır. Bunlardan *verroğen* sıcak, *verbersem* ise soğuk verler arasında yer alır. Örneğin sanıklardan ikisi de suya dalar, nefesi daha erken bitip başını sudan çıkaran suçlu olarak kabul edilir. *Dînkerd*'de eski İran'da kolay ve zor olarak bilinen, ama ayrıntıları hakkında bilgi bulunmayan bir tür *ver*'den de söz edilir. Muhtemelen *verroğen* kızgın yağın bir organ üzerine dökülmesi şeklinde uygulanırdı. Bütün bunların yapılmasındaki temel amaç insanların sınav anında kutsallara sığınmaları, tanrılar ve adalet meleklerine yönelerek doğruyu yakalamalarını sağlamaktır.

KAYNAKÇA: Afîfî, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 634; *Luğatnâme*, "ver," XLIX, 149; Mu'în, *Ferheng*, "ver," IV, 4995; Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 435.

XVĒTŌKDAS: Avesta'da *xvaetvadaθa*, Pehlevicede *xvētōkdas, xvēdōdas* ve benzeri şekilleriyle bilinir ve terim olarak "yakın ve kan bağı olan akrabalarla evlenme" anlamını ifade eder. Zerdüşt dini kaynaklarının çoğunda, yakın akrabalarla evlenmenin kişiye çok sevap kazandırdığı, bir gereklilik ve yükümlülük oluşunun yanı sıra, çok yararlı bir evlilik türü olduğu, bunu terk etmenin hem dünya hayatında hem de ölüm sonrası hayatta insanı büyük cezalara çarptıracağına inanılır. *Mînû-yi Hired*'e göre, yakın akraba evliliğini yapmayan Zerdüşt inanırları büyük günah işlemiş kabul edilirler. *Guzîdehâ-yi Zâtsperem*'de bu evlilik, nesli devam ettirmenin en iyi yolu olarak ifade edilir.

Birtakım kaynaklarda şu ifadeler yere alır: Ahura Mazda şöyle demiştir: "Evlilik ilişkisi ne kadar yakınlarla yapılırsa o oranda iyi ve daha sevaplıdır. Kardeşler oğullarını ve kızlarını birbirleriyle evlendirsinler." Günümüzde de İran'da eski devirlerde olduğu gibi akrabalar, özellikle de amca, hala, dayı, teyze çocukları arasında gerek mal varlıklarının aile içinde kalması gerekse ailenin kanını temiz olarak saklama amaçlarıyla akrabalar arası evlilik güzel davranışlar arasında sayılarak sürdürülmektedir.

KAYNAKÇA: Afifi, *Ardâvîrâfnâme*, s. 32, 35; Afifi, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî*, s. 506.

YAM (YİMA): Pîşdâdî hanedanının ünlü hükümdarı Cemşîd. Cemşîd isminin ilk kısmı Pehlevi dilinde *yam* (*jam*), *yamak, camak*, Avesta'daysa *yîma*, "ikiz" olarak geçer. Pîşdâdî sülalesinin dördüncü hükümdarı olan Cemşîd 700 yıl (*Şahnâme*'ye göre 600 yıl) boyunca insanlar, cinler, devler, kuşlar ve periler âlemlerinde egemenlik kurmuştur.

YEŞT: Avesta'da *yeştī* şeklinde geçen *yeşt* kelimesi *yesn?* kelimesinden türetilmiştir ve *yesnā*'yla aynı anlamları ifade eder: "Övgü, yakarış, tapınma, fidye" karşılıklarında kullanılır.

Avesta'nın tanrıların övülüşünü konu alan kısmı da *yeşthâ*, "yeştler" adını taşır. Pehlevi dilinde *yeşten*, "övmek, ibadet etmek, fidye vermek" anlamlarında kullanılır. Avesta'nın Yeştler bölümünde tanrı adlarından alınan özgün 21 yeşt yer almakta ve her yeştin *kerde* adıyla "fasılları" bulunmaktadır: *Hurmuzd Yeşt, Hordâd Yeşt, Surûş Yeşt* ...

KAYNAKÇA: Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 512-513.

YEZİŞ (YEZİŞNE): Pehlevicede *yezişne*, Avesta dilinde de *yezne* şeklinde geçen bu sözcük "övgü, yalvarış" anlamlarını ifade eder. Genel olarak "adak, kurban sunma, övgü" karşılıklarına gelen bir ibadet terimidir.

Avesta'da *Âbirite* şekliyle geçen *Âbirit* sözcüğü eski İran'da "Yezişne övgü ayinlerinde" rehberlik görevini üstlenen ve bu inanışta kutsanan sekiz mûbedden beşincisidir. *Âbirit*'in asıl görevi sözü edilen ayinlerde su bulundurmak ve özellikle suyla ilgili bölümlerini düzenlemektir.

KAYNAKÇA: Dûsthâh, *Avesta*, II, 893-894; Oşîderî, *Dânişnâme*, s. 511.

ZÂMYÂD: *Râmyâd* diye de yazılan ve iyi özellikleriyle bilinip yeryüzünden sorumlu olan melek. Mezdiyesnâ'da yeryüzü de gök gibi kutsanmaktadır; çünkü su, ateş ve hava gibi diğer unsurlarla birlikte dört unsuru oluşturmaktadır. İnsanoğlunun huzur ve güvenliğinin kaynağı, yaşamının beşiği olan yeryüzünün kutsanması ilgisiyle çiftçilik, Zerdüşt dininin bir gereği olarak bilinir. Avesta'nın 19. yeşti Zâmyâd'a ayrılmıştır.

Her ayın 28. günü, yer tanrısı adına *zâmyâdrûz* olarak bilinir. O gün uğurlu ve kutlu bir gün olarak kabul edilir. O gün seyahate çıkmak, tohum ekmek, özellikle meyveli ağaçlar dikmek iyi ve yararlı işlerden sayılır. Rivayetlere göre Yakub Peygamber o gün dünyaya gelmiştir. O günde doğanlar bol rızıklı ve insanlar arasında sevilen kişiler olurlar. Zaferân, Zâmyâd'a özgü bir çiçektir.

KAYNAKÇA: Yâhakkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 223.

ZEND: Avesta metinlerinin daha iyi anlaşılması amacıyla Sasaniler döneminde yazılmış önemli bir tefsir olan *Zend*, Avesta dilinde "açıklama, ifade etme, haber verme" anlamlarındaki *azanti* kelimesinden türemiştir. Yine Avesta dilinde *zan-* kökünden türemiş olan *zantî* (Eski Farsçada *dân*) sözcüğü "bilmek, tanımak" anlamlarını ifade eder. Daha sonraki dönemlerde *azanti* şekline dönüşmüş ve Pehlevicede *Zend* şeklini almıştır.

KAYNAKÇA: Ebu'l-Kâsımî, Muhsin, "Evistâ," *DMBİ*, X, 442; Muîn, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, I, 208; Muîn, *Ferheng*, "Zand," V, 655.

KAYNAKÇA

ÂBÂDÂNÎ, Abdullâh Mubelliğî, *Târîh-i Edyân ve Mezâhib-i Cihân*, Tahran, 1377 hş, I-III.

AFÎFÎ, Rahîm, *Ardâvîrâfnâme Yâ Bihişt ve Duzeh Der Âyîn-i Mezdiyesnâ*, Meşhed, 1342 H^{S}.

—, *Esâtîr ve Ferheng-i İranî Der Niviştehâ-yi Pehlevî*, Tahran, 1374 H^{S}.

ÂMÛZGÂR, Jâle, "Edebiyyât-i Bâstânî-yi İran," *Âşinâ*, Tahran, 1997, VI/35, s. 42.

—, "Do Ardâvîrâfnâme," *Âyende*, X/1, Tahran, 1362 H^{S}.

—, *Târîh-i Esâtîrî-yi İran*, Tahran, 1381 H^{S}.

ÂŞTİYÂNÎ, Celâluddîn, *Zertuşt, Mezdiyesnâ ve Hukûmet*, Tahran, 1381 H^{S}.

ÂZÂD, Hasan, *Poşt-i Perdehâ-yi Haremserâ*, Tahran, 1382 H^{S}.

BAHÂR, Melikuşşuarâ, *Sebkşinâsî/Târîh-i Tatavvur-i Nesr-i Fârsî*, Tahran, 1373 H^{S}, I-III.

BAHÂR, Mihrdâd, *Peşûhişî Der Esâtîr-i İran*, Tahran, 1378 H^{S}.

BÎRÛNÎ, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed, *el-Âsâru'l-bâkiye 'ani'l-kurûni'l-hâliye*, yayımlayan Eduard Sachau, Leipzig, 1923.

BOYCE, Mary, *Târîh-i Kîş-i Zertuşt*, çev. Humâyûn-i San'atîzade, Tahran, 1998.

BROWNE, Edward Granville, *A Literary History of Persia*, Cambridge, 1924, I-IV.

CEVÂN, Meryem, "Hâbnâme," *Dânişnâme*, c. II, s. 555-56.

CHRİSTENSEN, Arthur, *İran Der Zamân-i Sâsâniyân*, çev. Reşîd Yasemî, Tahran, 1332 H^{S}.

CURTİS, Vesta Sarkhosh, *Ustûrehâ-yi İranî*, çev. Abbâs-i Muhbir, Tahran, 1373 H^{S}.

ÇAVUŞ Ekberî, Rahîm, *Heft Remz-i Nemâdîn-i Fravahar*, Tahran, 1381 H^{S}.

Dânişnâme-yi Cihân-i İslâm, ed. Gulâm Alî Haddâd-i Âdil, Tahran, 1378 H^{S}.

Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî, ed. Hasan-i Enûşe, Tahran, 1375-1378 H^{Ş}, I-III.

DİA: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988-2011, I-XXXVIII.

DİHHUDÂ, Alî Ekber, *Luğatnâme-yi Dihhudâ*, Tahran, 1346 H^{Ş}. I-L.

DMBİ: *Dâ'iretu'l-ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî*, Tahran, 1367 H^{Ş}, I-XI.

DUSTHÂH, Celîl, *Avestâ*, Tahran, 1381 H^{Ş}, I-II.

EBU'L-KÂSIMÎ, Muhsin, *Râhnumâ-yi Zebânhâ-yi Bâstânî-yi İran*, Tahran, 1375 H^{Ş}.

EFŞÂR, Ğulâmhuseyn-i Sadrî-Hakemî; Nesrîn-Hakemî, Nesteren, *Ferheng-i Fârsî-yi İmrûz*, Tahran, 1377 H^{Ş}.

EI^{2}: *The Encyclopaedia of Islam*, 1954.

EIr: *Encyclopaedia Iranica*, Komisyon, New York, 1985-2000, I-IX.

ENVERÎ, Hasan, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, Tahran, 1381 hş, I-VIII.

FİRDEVSÎ, Ebu'l-Kâsım, *Şahnâme*, yayımlayan Julius Mohl, Tahran, 1377 H^{Ş}, I-III.

GİGNOUX, Philippe, *Ardâvîrâfnâme*, çev. Jâle Âmûzgâr, Tahran, 1382 H^{Ş}.

GÎLÂNÎ, Ahmed İdâreçî, *Şâ'irân-i Hem'asr-i Rûdekî*, Tahran, 1370 H^{Ş}.

GÜNDÜZ, Şinasi; Ünal, Yavuz ve Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, Ankara 1996.

ĞANÎMÎ-Yİ Hilâl, M. *Edebiyyât-i Tatbîkî*, çev. M. Ayetullâh-i Şîrâzî, Tahran, 1373 H^{Ş}.

HACALOĞLU, Haluk, *Zerdüşt "Ahura Mazda,"* İstanbul, 1995.

HÂNLERÎ, Pervîz Nâtil, *Târîh-i Zebân-i Fârsî*, Tahran, 1324 H^{Ş}, I-III.

HAYÎM, Süleymân, *Ferheng-i Câmi-'i Farsî-İngilîsî*, Tahran, 1373 H^{Ş}.

HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul, 1973, s. 57.

HİNNELLS, John Russells, *Şınâht-i Esâtîr-i İran*, çev. Jâle Amûzgâr, Ahmed Tefezzulî, Tahran, 1382 H^{Ş}.

HURREMŞÂHÎ, Bahâuddîn, *Hâfızınâme*, Tahran, 1372 H^{Ş}, I-II.

İFTİHÂRZÂDE, Mahmûd Rızâ, *İran, Âyîn ve Ferheng*, Tahran, 1377 H^{Ş}.

İSFEHÂNÎ, Rızâ, *İran Ez Zerdüşt Tâ Kıyâmhâ-yi İranî*, Tahran, 1369 H^{Ş}.

KANAR, Mehmet, *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1998.

KERÎMÂN, Huseyn, *Pejûhişî Der Şahnâme*, yay. Alî-yi Mîr Ensârî, Tahran, 1375 H§.

KEYMENİŞ Abbâs, "Peyvend-i Hamâse Bâ İrfân," *Nemîrem Ez În Pes Ki Men Zindeem*, Tahran, 1375 H§.

KEZZÂZÎ, Mîr Celaluddîn, *Nâme-yi Bâstân*, Tahran, 1381-1382 H§, I-III.

KİYÂYÎ Nejâd, Zeynuddîn, *Cilvehâ-yî Ez 'İrfân Der İran-i Bâstân*, Tahran, 1377 H§.

KUBÂDİYÂNÎ, R.-Âteşîncân, T, "âb-i hayât," *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî*, Tahran, 1375-1378 H§, c. I.

MAHCÛB, Muhammed Cafer, "Bûye-yi Pervâz," *İrânnâme*, II/4, Washington 1984.

MÂZENDERÂNÎ, Huseyn Şehîdî, *Ferheng-i Şahnâme/Nâm-i Kesân ve Câyhâ*, Tahran, 1377 H§.

MESKÛB, Şâhrûh, "Cihândârî ve Pâdişâhî Der Şahnâme," *İrannâme*, XXI/3, s. 219.

MEŞKÛR, Muhammed Cevâd, "Kerdîr Yâ Tansar," *Nâme-yi Bastân*, Tahran, 1378 H§.

—, *Târîh-i İranzemîn*, Tahran, 1375 H§.

MİHR, Ferheng, *Felsefe-yi Zerdüşt*, Tahran, 1381 H§.

MÎNOVÎ, Muctebâ, *Pânzdeh Goftâr Der Bâre-yi Muctebâ-yi Mînovî*, haz. Îrec-i Efşâr, Tahran, 1356 H§.

MU'ÎN, Mehdûht, *Mecmu'a-yi Makâlât-i Doktor Muhammed-i Mu'în*, Tahran, 1368 H§, I-II.

MU'ÎN, Muhammed, *Ferheng-i Fârsî*, Tahran, 1375 H§, I-VI.

—, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, Tahran, 1338 H§, I-II.

—, *Tahlîl-i Heft Peyker-i Nizâmî*, Tahran, 1338 H§.

MUHAMMED Pâdişâh, *Ferheng-i Câmi-'i Fârsî/Ânendrâc*, yayımlayan Muhammed-i Debîrsîyâkî, Tahran, 1335 H§.

MUŞÎRÎ, Mahşîd, *Ferheng-i Zebân-i Fârsî*, Tahran, 1376 H§.

MÜTERCİM Âsım Efendi, *Burhân-i Katı'*, yay. Mürsel Öztürk, Derya Örs, Ankara, 2000.

NEVÂÎ, Abdulhuseyn-Muhaddiszâde, Huseyn-Abbâsî, Habîbullâh, *Eser*

Âferînân, ed. Seyyid Kemâl Hâc Seyyid Cevâdî, Tahran, 1377 H^{Ş}, I-VI.

OCAK, Ahmet Yaşar, "âb-ı hayât," *DİA*, c. I.

ORANSKİİ, Iosif Mikhailovich, *Fıkhu'l-luğa-yi İranî,* çev. Kerîm-i Keşâverz, Tahran, 1379 H^{Ş},

OŞÎDERÎ, Cihângîr, *Dânişnâme-yi Mezdiyesnâ*, Tahran, 1371 H^{Ş}.

PÛRNÂMDÂRİYÂN, Takî, *Remz ve Dâstânhâ-yi Remzî Der Edeb-i Fârsî*, Tahran, 1375 H^{Ş}.

REZMCÛ, Huseyn, *İnsân-i Ârmânî ve Kâmil Der Edebiyyât-i Hamâsî ve 'İrfânî-yi Fârsî*, Tahran, 1375 H^{Ş}.

—, *Kalemrov-i Edebiyyât-i Hamâsi-yi İran*, Tahran, 1381 H^{Ş}, I-II.

RIZÂZÂDE-Yİ Şafak, Sâdık, *Târîh-i Edebiyyât-i İran*, Tahran, 1352 H^{Ş}.

RYPKA, Jan, *History of Iranian Literature*, Dordrecht, 1968.

—, *Târîh-i Edebiyyât-i İran,* çev. Kerîm-i Keşâverz, Tahran, 1370 H^{Ş}.

SAFÂ, Zebîhullâh, *Hemâseserâyî Der İran*, Tahran, 1367 H^{Ş}.

—, *Şâhinşâh Der Târîh ve Edeb-i İran*, Tahran, 1349 H^{Ş}.

—, *Târîh-i Edebiyyât Der İran*, Tahran, 1371 H^{Ş}. I-V.

SERKÂRÂTÎ, Behmen, "Efsâne-yi Âb-i Hayât Der İskendernâme-yi Nizâmî ve Rivâyât-i Dîger-i Dâstân-i İskender," *Mecm'ua-yi Makâlât-i Kongre-yi beynu'l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran, 1372 H^{Ş}. I-III.

ŞEMÎSÂ, Sîrûs, *Ferheng-i İşârât-i Edebiyyât-i Farsî*, Tahran, 1375 H^{Ş}.

—, *Ferheng-i Telmîhât*, Tahran, 1375 H^{Ş}.

TEFEZZULÎ, Ahmed, *Târîh-i Edebiyyât-i İran Pîş Ez İslâm*, Tahran, 1376 H^{Ş}.

TEFEZZULÎ, Ahmed ve Âmûzgâr, Jâle, *Zebân-i Pehlevî, Edebiyyât ve Destûr-i Ân*, Tahran, 1375 H^{Ş}.

TURÂBÎ, Seyyid Muhammed, *Târîh-i Edebiyyât-i İran Pîş Ez İslâm*, Tahran, 1373 H^{Ş}.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara, I-II.

UTAS, Bo, "Sefer Be Cihân-i Dîger, Der Surâyiş-i Kohen-i Pârsî," çev. Dâryûş-i Kârger, *İrânşinâsî*, Rockville, Maryland, 1377 H^{Ş}, X/2.

VÂHİDDÛST, Mehveş, *Nihâdînehâ-yi Esâtîrî Der Şahnâme-yi Firdevsî*,

Tahran, 1379 H^{Ş}.

VEHMEN, Ferîdûn, *Vâjenâme-yi Artâyvîrâfnâmek*, Tahran, 2535 (Şehinşah tarihi).

www.avesta.org.

www.persopedia.com

YÂHAKKÎ, Muhammed Ca'fer, *Ferheng-i Esâtîr ve İşârât-i Dâstânî der Edebiyyât-i Fârsî*, Tahran, 1375 H^{Ş}.

YÂRŞÂTIR, İhsân, *Dâstânhâ-yi İran-i Bâstân*, Tahran, 1381 H^{Ş}.

YÂSEMİ, Ğulâmrızâ Reşîd, *Ardâvîrâfnâme*, Tahran, 1373 H^{Ş}.

—, *Makâlehâ ve Risâlehâ*, Tahran, 1373 H^{Ş}.

ZERRÎNKÛB, Abdulhuseyn, *Defter-i Eyyâm*, Tahran, 1358 H^{Ş}.

—, *Der Kalemrov-i Vicdân*, Tahran, 1375 H^{Ş}.

—, *Erziş-i Mîrâs-i Sûfiyye*, Tahran, 1353 H^{Ş}.

—, *Nakş Ber Âb*, Tahran, 1374 H^{Ş}

ZİYÂ, Şükûn, *Ferheng-i Ziyâ*, İstanbul, 1996, I-III.

ZUMURRUDÎ, Humeyrâ, *Nakd-i Tatbîkî-yi Edyân ve Esâtîr Der Şahnâme-yi Fîrdevsî, Hamse-yi Nizâmî ve Mantıku't-tayr*, Tahran, 1382 H^{Ş}.

DİZİN

Abdurrezzâk, Cemâluddîn, 148
Âdem, Hz., 51, 67
Afîfî, Rahîm, 59, 62, 63
Ahâmeniş hanedanı, 38, 144, 160
Ahura Mazda, 14, 19, 33, 34, 45, 49, 50, 53, 54, 55, 66, 67, 68, 79, 80, 82, 83, 84, 86, 87, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 100, 101, 122, 129, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 151, 156, 157, 158, 159, 163, 164, 165, 168, 171, 176, 178, 179, 181, 186
Âmûzgâr, Jâle-yi, 62, 63
Anadolu, 172
Anahita Tapınağı (İstahr), 16, 157
araf, 15, 19, 20, 25, 28, 32, 33, 34, 55, 65, 66, 70, 162
Ardâvîrâf, 7, 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 39, 43, 44, 45, 50, 54, 56, 59, 60, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 91, 92, 118, 141, 142
Ardâvîrâfnâme, 7, 8, 15, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 50, 52, 53, 54, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 71, 78, 81, 93, 104, 109, 110, 145, 162
Âreş-i Şîvâtîr (okçu), 176
Aristoteles, 166
Aştâd (tanrı), 86, 153
Atosa (Kûrûş'un kızı), 39
Avesta, 14, 17, 18, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 30, 31, 33, 36, 37, 41, 53, 54, 55, 56, 57, 75, 76, 79, 81, 84, 109, 110, 111, 116, 122, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183
Âzer (tanrı), 20, 33, 34, 67, 82, 80, 84, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 94, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 145, 146
Âzerbâd (Âzerbâd Mihrespendân'ın torunu), 147
Âzerbâd Mihrespendân

(mûbed), 23, 56, 76, 147, 148
Âzerborzînmihr Ateşkedesi, 160
Âzerfernbağ (*Dînkerd*'i yazan mûbed), 148, 155
Âzerfernbağ Ateşkedesi, 19, 33, 77, 148, 160

Babil, 51, 166, 172
Bahâr, Melikuşşuarâ, 147
Bahâr, Mihrdâd-i, 62, 63
Barthélemy, M. A., 21, 23, 61
Behmen (İmşâşpend), 33, 92
Behmen (İsfendiyar'ın oğlu), 39, 160
Behmen Yeşt, 14, 53, 56
Behrâm (tanrı), 16, 48, 86, 150
Behrâm, I. (Sasani hükümdarı), 15
Behrâm, II. (Sasani hükümdarı), 16
Behrâm-ı Gûr (Sasani hükümdarı, 39
berzah, 9, 14, 54, 56, 65, 172
Bizans, 172
Blochet, Edgar, 71
Bombay, 59, 61, 147
Browne, E. G., 30
Bundehişn, 14, 41, 82, 148, 150, 151, 161, 165, 177

Câmâsp (bilge), 92, 151, 152, 157
Câmâsp Âsana (Destûr), 59
Câmâspnâme, 152
Cebrail, 178
cchennem, 14, 15, 18, 19, 20, 25, 28, 31, 32, 34, 35, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 99, 161, 172
Cehî (dişi dev), 169
Celâleddin-i Rûmî (Mevlânâ), 10, 12, 13, 52
Cemşîd, 17, 18, 148, 167, 181
cennet, 14, 15, 19, 20, 25, 26, 28, 31, 32, 34, 35, 42. 54, 55, 56, 58, 59, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 86, 161, 164, 172, 176, 179
Ceşn-i Hordâdgân, 164
Ceşn-i Mordâdgân, 164
Christensen, A., 21, 27

Çekâ Dâitî dağı, 33, 65, 82, 118, 152, 153, 156
Çînvâd köprüsü, 17, 18, 33, 34, 54, 55, 68, 82, 84, 86, 100, 118, 152, 153

Dakîkî-yi Tûsî, 160
Dante, 8, 31, 32, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72
Dânyal Nebi, 51
Dâryûş (Ahâmeniş hükümdarı), 39, 160
Dâstân-i Dînîk, 18, 56, 162
Davanos, 109
Dijnibişt, 75, 154
Dînkerd, 18, 32, 56, 76, 148,

155, 177, 180
Dîvyesnâ, 143, 172

Ebu'l-Kâsımî, Muhsin-i, 62, 63
Ebüla'lâ el-Ma'arrî, 31
Edîbu'l-memâlik-i Ferâhânî, 148
Ehrimen, 49, 50, 55, 75, 81, 85, 87, 100, 101, 102, 110, 118, 122, 126, 140, 143, 144, 147, 156, 159, 162, 169, 170, 171
Elburz dağı, 41, 55, 57, 153, 156
Endülüs, 72
Ercâsp (Turanlı), 152, 160
Erdeşîr-i Bâbekân (Sasani hükümdarı), 21, 24, 27, 60, 145, 157, 167
Erdevân (son Eşkânî hükümdarı), 157
Ermeniler, 150
Eşkânîler, 24, 75, 157, 174, 179
Evhaduddîn-i Kirmânî, 31

Fârsnâme (İbn Belhî), 154
Fazlullâh-ı Esterabâdî, 51
Ferâhkert denizi, 41
Ferheng-i Reşîdî, 21
Ferîdüddin-i Attâr, 10, 31
Ferşûster, 92, 157
ferveherler, 16, 86, 158
Ferverdîn Yeşt, 158
Firdevsî, 52, 160
Floransa, 72
Futûhâtu'l-Mekkiye, 71

gâtâlar, 81, 84, 85, 88, 89, 93, 100, 146, 157, 160, 162, 165, 166, 177, 178
Geomotay Muğ, 39
Gerdîzî, 166
Gignoux, Philippe, 62
Goştâsp, 18, 26, 33, 53, 80, 92, 141, 151, 152, 157, 159, 160, 170
Goştâspnâme (Dakîkî-yi Tûsî), 152, 160
Guzîdehâ-yi Zâtsperem, 37, 181

Hâduht Nesk, 31, 57, 58
Hâfız-i Şîrâzî, 148
Hârizm dağı, 148
Haug, Martin, 22, 27, 61, 63
Heft Peyker (Nizâmî), 72
Hemistekân (araf), 34, 55, 56, 57, 87, 161
Herodotos, 38, 40
Hıristiyanlık, 13, 161, 173
Hızır, 10, 72
Hindistan, 7, 29, 59, 60, 120, 145, 153, 161, 166, 172, 173
Hordâd, 41, 42, 83, 105, 121, 128, 163, 164, 172
Hordâd Yeşt, 182
Humây (İsfendiyar'ın kız kardeşi), 39
Humâ-yi Çehrzâd (Behmen'in kızı), 39

Hûrşîd Çehr (Zerdüşt'ün oğlu), 166
hurufilik, 51
Huseyn-i Semîî (Edîbu's-saltana), 60
Husrev Enûşîrvân (Sasani hükümdarı), 22, 23, 173
Hûşeng (Keyûmers'in oğlu), 18, 169
Hûşengcî Câmâspcî Âsâ (Destûr), 61
Huvuy (Zerdüşt'ün hanımı), 157

İbn Belhî, 154
İlahi Komedya, 8, 31, 32, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 71, 72
İlahînâme (Attâr), 10
İmşâspendler, 56, 92, 158, 164, 165
İndra (Hint tanrısı), 150
İran, 7, 9, 11, 14, 15, 16, 18, 20, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 33, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 69, 71, 75, 76, 77, 79, 83, 92, 109, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 159, 160, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182
İranşehr, 25, 33, 75, 76, 165
İranvic, 152, 153
İsetvester (Zerdüşt'ün oğlu), 92, 166
İsfendiyar, 39, 160
İskender (Büyük, Zülkarneyn, Yunan), 10, 18, 20, 24, 25, 28, 30, 33, 39, 75, 76, 166, 167
İskendernâme, 167
İstahr, 16, 154, 157, 167
İzed, 75, 168

Kamboçye, 38, 39, 40
Kâriyân bölgesi, 148
Kâvûs bin Ferîborz, 60
Kerdîr, 15, 16, 17, 18, 26, 31, 186
Keyânî hanedanı, 160
Keyûmers, 67, 75, 92, 167, 168, 169
Kirmân, 58
Kitâbu'l-isrâ, 71
kostî, 36, 47, 106, 126, 169, 170, 176, 177
Kûh-i Nipişt, 154
Kûrûş, 38, 39, 51, 52

Leylâ ile Mecnûn (Nizâmî), 72
Lohrâsp (Goştâsp'ın babası), 160

Makâm-i Zen Der İran-i Bâstân (Âzergoşesp), 40
Mandana (Kûrûş'un dedesinin karısı), 52

Mani, 15
Mantıku't-tayr (*Attâr*), 31, 52
Mazdeizm, 17, 31, 34, 40, 79, 92, 128, 143, 146, 148, 149, 150, 156, 159, 164, 171, 176
Medler, 38, 174
Medyûmah (Zerdüşt'ün amcasının oğlu), 177
Mekke, 52
Mesnevî (Mevlânâ), 10, 12, 52
Meşhed, 62
Mezdiyesnâ, 18, 19, 20, 33, 41, 45, 46, 53, 54, 56, 59, 65, 66, 67, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 91, 92, 95, 97, 106, 126, 129, 141, 142, 143, 144, 150, 151, 152, 155, 162, 163, 164, 170, 171, 172, 175, 176, 178, 182, 184, 187
Mısır, 33, 51, 75, 76, 166
Mihr (dergi), 61
Mihr (tanrı), 58, 86, 171, 172, 175
Mihr Yeşt, 172
Mînû-yi Hired, 14, 18, 37, 56, 161, 162, 164, 173, 176, 181
Mirâcnâme-yi Ardâvîrâf, 30
Misbâhu'l-ervâh (Evhaduddîn-i Kirmânî), 31
Mordâd, 42, 83, 105, 128, 163, 164, 172
Muctebâ-yi Mînovî, 70
Muhammed, Hz. (Peygamber), 7, 30, 52, 70, 71, 72, 148
Muhammed-i Muîn, 23
Muhyiddîn-i Arabî, 71, 72

Nakş-i Receb, 16
Nakş-i Rüstem, 16, 154
Nâmehâ-yi Menûçehr, 23
Nâsır-i Husrev, 52
Nebukednassar (Babil hükümdarı), 51
Necîbüddin (rüya yorumcusu), 52
Neriosengh (mûbed), 173
Nersî (Sasani hükümdarı), 15
Nevmnâme (Fazlullâh-ı Esterabâdî), 51
Nevsârî, 120, 145
Nîrengistân, 23
Nizâmî-i Gencevî, 72
Nûşîrevân Merzubân-i Kirmânî (Destûr), 60

Olympias (İskender'in annesi), 166
Orvetetner (Zerdüşt'ün oğlu), 41, 166

Palacious, Don Miguel Asin, 70, 71
Parsîler, 29
Pâzend, 22, 26, 58, 154, 173
Peşûten, 152
Philippos, II. Makedonyalı (İskender'in babası), 166
Pîşdâdîler, 17, 181

Pope, J. A., 61
Pourucista (Zerdüşt'ün kızı), 152, 177

Reşn (Adalet tanrısı), 17, 58, 68, 86, 144, 153, 175
Reşn Yeşt, 175
Risâletü'l-Gufrân, 31
Rivâyât-i Dârâb Hurmuz, 106
Rûşenek (İskender'in kardeşinin kızı), 39

Sasaniler, 7, 14, 15, 16, 18, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 30, 31, 32, 52, 54, 60, 66, 75, 76, 145, 147, 148, 151, 157, 167, 173, 174, 180, 183
Senâ'î-yi Gaznevî, 31, 32
Ser Meşhed, 16
Seyru'l-ibâd ile'l-meâd, 31, 32
Sifendârmûz, 128, 130, 139, 146, 152, 176
Siyâmek (Keyûmers'in oğlu), 169
sodre, 106, 169, 170, 176, 177
Spitemâ, 141, 177
Surûş, 17, 20, 33, 34, 58, 59, 67, 82, 84, 86, 87, 88, 89, 92, 94, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 149, 165, 175, 177, 178, 179
Surûş Yeşt, 182
Şahnâme (Firdevsî), 17, 39, 160, 167, 178, 181
Şahnâme-yi Ebû Mansûrî, 165
Şâpûr, I. (Sasani hükümdarı), 15, 32, 157
Şâpûr, II. (Sasani hükümdarı), 23, 147, 148
Şâyest Neşâyest, 38, 162, 180
Şerefnâme (Nizâmî), 72

Tehmûrs, 18, 167
Teşter (tanrı), 161

Vahagn, 150
Vâyû (tanrı), 86, 179
Vendîdâd, 18, 23, 54, 110, 116
Verzâ Sığırı, 49, 109, 130, 159
Vizareça (dev), 54

West, E. W., 21, 22, 23, 27, 63, 173

Yâdgâr-i Zerîrân, 151, 152
Yahudilik, 13, 64
Yakub Peygamber, 144, 182
Yam (Yima), 17, 181
Yâsemî, Ğulâmrızâ Reşîd, 61, 62, 63
Yezdicerd, III. (son Sasani hükümdarı), 23

Yusuf, Hz., 51

Zâmyâd, 144, 153, 182
zâmyâdrûz, 182
Zend, 25, 33, 53, 56, 76, 81, 151, 154, 155, 183
Zerâtuştnâme (Zerdüşt Behrâm Pejdû), 24, 53, 59
Zerdüşt, 7, 9, 14, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 50, 53, 54, 56, 59, 60, 63, 64, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 85, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 100, 102, 104, 106, 111, 115, 116, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 182
Zerdüşt (Âzerbâd Mihrespendân'ın oğlu), 147
Zerdüşt Behrâm Pejdû, 24, 53, 58, 59, 60
Zerdüşt'ün Kâbesi, 16, 154

ARDÂVÎRÂFNÂME

Ardâvirâfnâme Sasaniler döneminde yaşamış Zerdüşt din adamı Ardâvîrâf tarafından metafizik dünyaya gerçekleştirilmiş bir cennet ve cehennem yolculuğu, göklere yükseliş macerasıdır. İrânşehr halkının, Büyük İskender'in fetihleri sonucu bölgenin aynı zamanda yabancı dinler tarafından da istila edilmesiyle unutulan Avesta ve Zend'i yeniden öğrenmesi amacıyla Ardâvîrâf ruhlar âlemine yolculuğa çıkar. Ardâvîrâf insanların dünyasına döndüğünde bu gördüklerini anlatır ve bilge bir kâtip de bütün anlatılanları yazıya geçirir.

Ruhu Çinvâd köprüsünden geçtikten sonra tanrılar onu ellerinden tutup araftan geçirir. Önce cennetin tabakalarını tek tek gezen Ardâvîrâf daha sonra cehennemi ve cehennemliklerin durumunu görür. Günahkârların yaptıkları karşılığında hak ettikleri cezaları nasıl çektiklerini izler. Yedi gün yedi gece sonra tanrılar onu yine Ahura Mazda'nın huzuruna getirir. Ahura Mazda ona insanların "cehenneme düşmemek için doğruluk ve dinin yolundan gitmelerini" emreder.

Ardâvîrâf rüyada ya da ruhani bir yolculukla cennet-araf-cehennemi ölmeden gören ilk kişi, *Ardâvirâfnâme* ise bu konuda yazılmış en eski kaynaktır. Bu bakımdan Dante'nin yüzlerce yıl sonra yazdığı ünlü eseri *İlahi Komedya* yer yer *Ardâvirâfnâme*'yi çağrıştırır. İlk kez Türkçeye çevrilen *Ardâvirâfnâme* yalnızca Fars edebiyatının değil, tüm ortaçağ edebiyatının da en önemli kaynakları arasındadır.

ISBN 978-605-87953-9-6